

Bestemming in Balans

Juni 2025

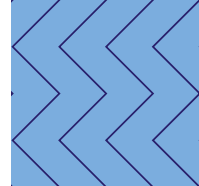

provincie
Zuid-Holland

Inhoudsopgave

Managementsamenvatting	4
1. Introductie	5
1.1 Achtergrond en doel van het project	5
1.2 Probleemstelling	5
1.3 Onderzoeksvragen	6
1.4 Onderzoeksaanpak	6
1.5 Leeswijzer	6
2. Bestemming in Balans: Fundament en basisprincipes	8
2.1 Belang van balans	8
2.2 Definitie toeristisch-recreatieve balans	8
2.3 Waarom meten van balans complex is.	10
3. Eerste stappen naar meetbare balans	12
3.1 Selectie casusbestemmingen	12
3.2 Procesomschrijving ontwikkeling afwegingskader	13
3.3 Het afwegingskader voor bestemmingen in balans	15
3.4 Een dashboard als afwegingskader	23
4. Casestudies	27
4.1 Scheveningen	27
4.2 Goeree-Overflakkee	29
4.3 Midden-Delfland	31
4.4 Handelingsperspectieven Provincie Zuid-Holland	33
5. Het afwegingskader als input voor een gesprek over balans	36
5.1 Eerste probleemanalyse van de bestemming	36
5.2 Vullen van het afwegingskader	36
5.3 Voorbereiding van de balanstafels	36
5.4 Uitvoering van de balanstafels	37

6. Conclusies en aanbevelingen	38
6.1 Conclusies	38
6.2 Aanbevelingen voor beleid en praktijk	39
6.3 Bestemmingen in balans: de volgende stappen	40
7. Bijlagen	42
7.1 Onderzoeksaanpak	42
7.2 Inventarisatie toeristisch recreatieve indicatoren	43
7.3 Methodiek grenswaardenbepaling	43
7.4 Operationalisering van kernindicatoren	46
7.5 Donutmodel	62
7.6 Toolkit	63

Managementsamenvatting

Dit onderzoek introduceert een methodologie voor het beoordelen van recreatieve en toeristische balans op bestemmingsniveau. Het richt zich niet op het direct meten van deze balans, maar biedt een afwegingskader met een sterk theoretisch fundament. Dit kader brengt de impact van toerisme en recreatie op een bestemming in kaart door middel van kernindicatoren, die zowel objectieve data als subjectieve elementen combineren. Hierdoor ontstaat niet alleen een kwantitatief inzicht, maar wordt ook ruimte geboden voor interpretatie en dialoog tussen stakeholders.

Een signalerend instrument voor beleidsmakers

Het ontwikkelde afwegingskader fungeert als een signalerend instrument dat de balans in een bestemming beoordeelt op drie domeinen:

- Economie – de bijdrage van recreatie en toerisme aan werkgelegenheid en lokale economie.
- Maatschappij – de impact van recreatie en toerisme op bewoners, bezoekers en werknemers.
- Omgeving – de druk van recreatie en toerisme op natuur, infrastructuur en duurzaamheid.

Dit afwegingskader biedt niet alleen een kwantitatieve basis voor benchmarking met vergelijkbare bestemmingen, maar dient vooral als fundament voor gesprekken met stakeholders. Door de cijfers te duiden en gezamenlijk te interpreteren, wordt een beter begrip gecreëerd van de effecten van toerisme en recreatie en kunnen gerichte beleidskeuzes worden gemaakt.

Behoefte aan aanvullende data

Tijdens het onderzoek zijn enkele hiaten in bestaande data geïdentificeerd, de zogenoemde 'witte vlekken'. Dit betreft bijvoorbeeld gedetailleerde gegevens over bezoekersstromen en de beleving van bewoners. Het in kaart brengen en verzamelen van deze ontbrekende gegevens is essentieel voor de verdere ontwikkeling van het afwegingskader als een volwaardig monitoringsinstrument.

Casestudies en praktijktoepassing

Het afwegingskader is getest in drie verschillende bestemmingen: Scheveningen, Goeree-Overflakkee en Midden-Delfland. Voor elk van deze locaties zijn de kernindicatoren waar mogelijk verzameld en zijn de uitkomsten besproken met lokale stakeholders. Uit deze casestudies blijkt dat:

- Data beschikbaarheid een uitdaging vormt, vooral op lokaal niveau.
- De relevantie van kernindicatoren per bestemming verschilt, waardoor aanvullend maatwerk wenselijk is.
- Een interactieve dialoog met stakeholders (balanstafels) essentieel is om tot een gedeeld begrip en handelingsperspectief te komen.

Conclusies en aanbevelingen

Het onderzoek concludeert dat toerisme en recreatie aanzienlijke lokale verschillen vertonen. Daarom moet de monitoring van balans plaatsvinden op een zo gedetailleerd mogelijk geografisch niveau. De Provincie Zuid-Holland kan hierin een coördinerende rol spelen door:

- Kennis te delen via werksessies en webinars;
- Gemeenten te ondersteunen in dataverzameling en het gebruik van het afwegingskader;
- Financiële en beleidsmatige instrumenten in te zetten om duurzame en evenwichtige toeristische ontwikkeling te stimuleren.

Het afwegingskader biedt een waardevolle basis voor beleidsontwikkeling en kan, mits verder doorontwikkeld, uitgroeien tot een praktisch instrument voor beleidsmakers en andere stakeholders die streven naar een duurzaam en gebalanceerd toeristisch beleid.

1. Introductie

1.1 Achtergrond en doel van het project

De Provincie Zuid-Holland streeft naar een duurzame ontwikkeling van Recreatie en Toerisme (R&T) die in balans is met de leefomgeving. In het coalitieakkoord 2023-2027¹ is deze ambitie expliciet opgenomen, met aandacht voor zowel de kansen als de uitdagingen die R&T met zich meebrengen. Enerzijds dragen deze sectoren bij aan economische groei, werkgelegenheid en een diverser aanbod aan voorzieningen. Anderzijds kunnen ze ook leiden tot overlast, milieudruk en een afname van de leefbaarheid, met name in kwetsbare natuurgebieden en kleinere gemeenschappen. De toekomstige bevolkingsgroei van de Provincie Zuid-Holland² en verwachte toenemende reizigersaantallen³ laten het volume van R&T in Zuid-Holland stijgen. Als gevolg hiervan zal de rol van R&T op de brede welvaart van de inwoners van Zuid-Holland verder toenemen. Het is van maatschappelijk belang dat de effecten van R&T wordt gemonitord, waarbij rekening wordt gehouden met de impact op inwoners, bezoekers, werkgevers en de leefomgeving van een bestemming.

Een belangrijk vraagstuk is dan ook: wanneer is er sprake van toeristisch-recreatieve balans? Om beleidsmakers en andere stakeholders te ondersteunen bij het vinden en bewaken van recreatieve en toeristische balans, is het onderzoek 'Bestemming in Balans' uitgevoerd door Erasmus UPT, CELTH, Bureau Buiten en Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd. Dit onderzoek richt zich op het ontwikkelen van een afwegingskader dat helpt bij het faciliteren van het gesprek over (de impacts van) R&T op bestemmingsniveau.

Het doel van het project 'Bestemming in Balans' is het creëren van een praktisch en bruikbaar afwegingskader en het benoemen van de (vervolg)stappen om met het afwegingskader aan de slag te gaan. Het ontwikkelde kader biedt handvatten om:

- De verschillende effecten van R&T inzichtelijk te maken;
- Objectieve en subjectieve factoren te combineren voor een genuanceerd beeld van de situatie;
- In gesprek te gaan met stakeholders over het bereiken en behouden van balans;
- Te sturen op een duurzame ontwikkeling die zowel de regio als haar bewoners en bezoekers ten goede komt, zonder de draagkracht van een gebied te overschrijden.

Het doel van dit onderzoek is niet om voor de Provincie Zuid-Holland en al haar gemeenten vast te stellen of er wel of geen sprake is van toeristisch-recreatieve balans (oftewel: om de afwegingskaders te vullen) of om beleid te formuleren hoe balans binnen bestemming kan worden bereikt. Het onderzoek legt wel de basis om dit te gaan doen door (1) aan te geven hoe de benodigde data voor invulling van het afwegingskader verzameld kan worden (2) door de belangrijkste witte vlekken, relevante missende datapunten, te identificeren, (3) door te duiden hoe bestemmingen aan de slag kunnen met het afwegingskader en (4) door aanbevelingen te doen voor aanvullend onderzoek. Zo draagt 'Bestemming in Balans' bij aan een verantwoorde en toekomstbestendige aanpak van R&T in Zuid-Holland.

1.2 Probleemstelling

Het meten en beoordelen van toeristisch-recreatieve balans kent zowel academische als praktische uitdagingen.

- Het vereist een geïntegreerde benadering van diverse factoren: objectieve criteria zoals draagkracht van gebieden en voorzieningen, maar ook subjectieve ervaringen van stakeholders zoals bewoners, ondernemers en bezoekers. Het ontwikkelen van indicatoren die zowel objectieve gegevens als subjectieve belevingen weerspiegelen, vraagt soms om innovatieve methoden, maar vaak ook om maatwerk.

1 Provincie Zuid-Holland. (2023). Coalitieakkoord 2023-2027. <https://www.zuid-holland.nl/politiek-bestuur/coalitieakkoord-2023-2027>

2 CBS. (2023). Regionale prognose 2030-250; bevolking, intervallen, regio indeling 2021. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85173NED/table>

3 NBTC. (2019). Perspectief 2030. Een nieuwe visie op bestemming Nederland ten behoeve van het welzijn van alle Nederlanders. <https://www.nbtc.nl/nl/site/bestemming-nederland/perspectief-2030>

- Een stevig theoretisch fundament moet worden gecombineerd met praktische toepasbaarheid, waarbij indicatoren geselecteerd zijn op basis van wetenschappelijke inzichten en beschikbare data.
- Het afwegingskader moet enerzijds vergelijking tussen verschillende bestemmingen mogelijk kunnen maken, maar anderzijds flexibel genoeg zijn om de unieke contexten van individuele bestemmingen in Zuid-Holland mee te nemen. De impact van R&T verschilt sterk tussen bestemmingen; wat in een grote stad als positief wordt ervaren, kan in een klein dorp als verstorend worden gezien.
- Het afwegingskader moet recht doen aan de dynamiek van balans, omdat R&T constant veranderen.

In dit onderzoek streefden wij ernaar om deze uitdagingen te overbruggen door een afwegingskader te bieden dat balans meetbaar, vergelijkbaar en toepasbaar maakt voor bestemmingen.

1.3 Onderzoeksvragen

De hoofdvraag van het onderzoek is, “Hoe kan in kaart worden gebracht of toeristische en recreatieve bestemmingen in Zuid-Holland in balans zijn op korte en (middel)lange termijn? En wat zijn de handelingsperspectieven om met disbalans om te gaan?”

Om de hoofdvraag te beantwoorden, is deze uitgewerkt in een reeks deelvragen. Deze deelvragen bieden inzicht in de verschillende aspecten die een rol spelen bij het meetbaar maken van toeristisch-recreatieve balans.

1. Welke kernindicatoren zijn nodig om toeristisch-recreatieve balans te meten?
2. In hoeverre zijn deze kernindicatoren meetbaar te maken?
3. In hoeverre zijn de meetbare kernindicatoren al beschikbaar in bestaande datasets en welke variabelen moeten nog verzameld worden?
4. Op welke wijze kunnen de kernindicatoren in samenhang bij elkaar worden gebracht in een afwegingskader dat kan worden gebruikt om uitspraken te doen over toeristisch-recreatieve balans?
5. Op welke wijze kan het afwegingskader worden gebruikt om tot handelingsperspectieven te komen?

1.4 Onderzoeksaanpak

In dit rapport presenteren wij de bevindingen van het onderzoek ‘Bestemming in Balans’, waarin diverse onderzoeksmethoden zijn ingezet om tot betrouwbare en onderbouwde resultaten te komen. De onderzoeksmethoden die zijn toegepast zijn: literatuur- en deskonderzoek, workshops en casestudies.

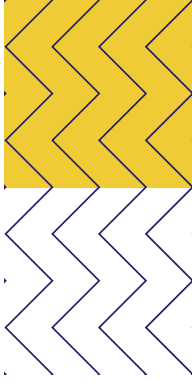
In de literatuurstudie is de state-of-the-art op het gebied van het meten van de toeristisch-recreatieve balans van bestemmingen in beeld gebracht. Vervolgens is deze kennis naar een specifieke toepassing voor de provincie Zuid-Holland vertaald, waarbij de kenmerken van de regio centraal gesteld zijn. In de workshops is intensief samengewerkt met de consortiumpartners om de resultaten van de literatuurstudie samen te brengen in een afwegingskader. Het ontwikkelde afwegingskader is vervolgens toegepast op drie verschillende bestemmingen, waarbij we deze ook in workshopachtige vorm samen met de lokale stakeholders hebben doorlopen. Deze interactieve benadering stelde ons in staat om de methodiek in de praktijk te toetsen en verder af te stemmen.

Gedurende het gehele onderzoek hebben er verschillende klankbordgroep-sessies plaatsgevonden met experts van de provincie en uit het werkveld. Deze sessies hebben waardevolle feedback en inzichten opgeleverd, die hebben bijgedragen aan het verrijken van de studie en het afstemmen van de bevindingen op de praktijk. Door deze continue interactie met deskundigen hebben we de methodiek en resultaten verder kunnen verfijnen en optimaliseren. Voor een gedetailleerd overzicht van de onderzoeksaanpak zie sectie 7.1

1.5 Leeswijzer

Het onderzoeksrapport is opgebouwd uit 7 hoofdstukken. In hoofdstuk 2 wordt de definitie, het belang en de complexiteit van toeristisch-recreatieve balans uitgelegd. Hoofdstuk 3 behandelt het proces waarmee we tot concrete keuzes zijn gekomen voor het meten van balans en wordt het afwegingskader gepresenteerd, dat is uitgewerkt in de vorm van een dashboard. In hoofdstuk 4 passen we het afwegingskader toe in drie verschillende bestemmingen: Scheveningen, Midden-Delfland en Goeree-Overflakkee. Hoofdstuk 5 gaat in op het gebruik van het afwegingskader en biedt een methodiek voor het aangaan van het gesprek over balans in een

bestemming. Tot slot worden in hoofdstuk 6 de belangrijkste conclusies gepresenteerd, evenals de aanbevelingen voor verder onderzoek en de toepassing van het afwegingskader. Hoofdstuk 7 bevat bijlages met betrekking tot de onderzoeksaanpak, de verwerking van data, een toolkit voor een bestemming en achtergrondinformatie over recreatieve en toeristische balans.

2. Bestemming in Balans: Fundament en basisprincipes

2.1 Belang van balans

Het concept ‘Bestemmingen in Balans’ staat centraal in dit hoofdstuk. R&T brengen vaak positieve effecten met zich mee voor een gebied of bestemming: ze creëren werkgelegenheid en inkomen, ondersteunen de instandhouding van voorzieningen zoals winkels en horeca, en dragen bij aan de leefbaarheid. Tegelijkertijd kunnen er negatieve effecten ontstaan, vooral bij populaire toeristisch-recreatieve bestemmingen, waarbij drukte of gedrag van bezoekers de leefbaarheid of leefomgeving juist kan verslechteren.

Essentieel zijn dan de vragen: hoe behoud je balans tussen de lusten en lasten van R&T in de bestemming? Hoe zorg je er ervoor de positieve effecten de negatieve overtreffen, en zodanig dat recht wordt gedaan aan (1) de effecten op en perspectieven van verschillende stakeholders en (2) het besef dat sommige stakeholders negatieve effecten als niet te compenseren beschouwen. Zo kunnen stakeholders bijvoorbeeld boven een bepaalde grens milieuschade door R&T niet meer accepteren, ongeacht het economisch voordeel.

In dit hoofdstuk wordt het begrip balans verder uitgewerkt, inclusief de hierboven beschreven complexiteit van het concept. Bij de uitwerking sluiten we, qua definitie van R&T, aan bij de Agenda Bewuste Bestemmingen van CELTH (ABB)⁴. In de ABB worden recreatie en toerisme samen aangeduid als het gastvrijheidsdomein en als volgt omschreven:

“Het gastvrijheidsdomein is een breed domein, waarin de zakelijke en vrijetijdsbezoeker met diens activiteiten en de bewoner met diens vrijetijdsactiviteiten centraal staan. Zij

worden bediend door een breed palet van zowel private als publieke partijen. Een bezoeker komt meestal niet vanwege één product, maar vanwege het samenspel tussen verblijf, horeca, vermaak, landschap, winkels en vervoer, in combinatie met de natuurlijke en/of culturele omgeving. Het gaat in het gastvrijheidsdomein dan ook niet om het aanbod van één product, maar er is sprake van een samengesteld geheel, waarbij verschillende aanbieders zijn betrokken. De natuurlijke en culturele omgeving, de fysieke inrichting en de sociale structuur van plekken zijn bepalend voor het goed functioneren van het gastvrijheidsdomein – ook al zijn deze plekken niet louter voor het gastvrijheidsdomein bedoeld. Dit laat zien hoe sterk het gastvrijheidsdomein verweven is met allerlei onderdelen van de maatschappij, economie en leefomgeving.”

2.2 Definitie toeristisch-recreatieve balans

Er is nog geen eenduidige, alom geaccepteerde definitie van toeristisch-recreatieve balans. Er is wel volop ontwikkeling, helemaal nu de toeristische en recreatieve sector vrijwel volledig is hersteld na de COVID-19 pandemie. Aantallen bezoekers nemen op veel plekken toe, de impact wordt lokaal en regionaal gevoeld en ervaren, en de roep om het voorkomen van negatieve excessen laait weer op – veelvuldig te lezen in (inter)nationale media⁵. De zoektocht naar een optimale balans is dus onverminderd actueel, maar ook al enige tijd gaande. Sinds de publicatie ‘Waardevol Toerisme’ van de Raad voor de Leefomgeving & Infrastructuur (RLI)⁶ is het onderwerp ‘balans’ veelvuldig op (beleids-)agenda’s gekomen van regio’s en bestemmingen in binnen- en buitenland.

4 CELTH. (2024). *Agenda Bewuste Bestemmingen*. <https://www.celth.nl/agenda-bewuste-bestemmingen>

5 Hoorntje, R. (2024). *Buurtgroepen betogen tegen massatoerisme in Amsterdam: 'Het is genoeg'*. <https://nos.nl/artikel/2549137-buurtgroepen-betogen-tegen-massatoerisme-in-amsterdam-het-is-genoege>

6 Raad voor de leefomgeving en infrastructuur. (2019). *Waardevol Toerisme*. <https://www.rli.nl/publicaties/2019/advies/waardevol-toerisme>

De RLI definieert waardevol toerisme als een vorm van toerisme waarbij er sprake is een optimale balans tussen toeristische druk en de draagkracht van de leefomgeving (RLI, 2019). De Provincie Zuid-Holland maakt dit specifiek in haar Kadernotitie Toerisme en spreekt als volgt over balans: “bestemmingen waarbij er balans is tussen economische, sociaal-maatschappelijke, ruimtelijke en ecologische impact (Zuid-Holland, 2023, p7).”

Elders in de kadernotitie wordt deze uitleg nader toegelicht: “In een ideale situatie is toerisme in balans met haar omgeving. Toerisme draagt in dat geval in positieve zin bij aan de versterking van lokale waarden (zoals natuur of erfgoed), de leefbaarheid (instandhouding van voorziening, gezellige reuring, sociale cohesie), de economie (vitale bedrijven en werkgelegenheid) en het milieu (milieudruk binnen de normen).”

Ook disbalans wordt uitgelegd “Wanneer er sprake is van disbalans, dan is er bijvoorbeeld sprake van overdruk of onderdruk”, met de toelichting dat “toeristische druk wordt bepaald door de intensiteit van bezoekers, de dichtheid van bezoekers en het gedrag van bezoekers. Maar ook de context van de plek (qua logistiek, ruimte, inrichting, beleving etc.) speelt hierbij een rol.”

Deze definities komen in grote lijnen overeen met het kader zoals eerder ontwikkeld in de publicatie ‘Waardevol toerisme is werken aan balans’⁸. Daar wordt gesteld dat toeristische druk leidt tot positieve en negatieve impacts op natuur en milieu, maatschappij en economie. De druk en impact staan tegenover de draagkracht van de bestemming (waarbij die draagkracht dan uitgesplitst kan worden in ecologische, sociale, maatschappelijke, fysieke, economische en politieke draagkracht).

De zoektocht naar balans kan daarmee gezien worden als het streven om binnen de draagkracht van de bestemming een vorm van R&T te realiseren met een zo positief mogelijke door stakeholders gepercipieerde uitkomst.

Dit sluit aan bij het denkmodel van de Bewuste Bestemming van CELTH⁴. Volgens CELTH zet een Bewuste Bestemming de maatschappelijke waarde

van het gastvrijheids-domein centraal, gerealiseerd via het streven naar zo positief mogelijke *economische, sociale en ecologische impacts*. Deze impacts leveren een bijdrage aan de *kwaliteit van werk, beleving en leven*. Kwaliteit van werk gaat daarbij over de uitkomsten voor, en beleving van, ondernemers en werknemers. Kwaliteit van beleving sluit aan bij de ervaring van de bezoeker, terwijl kwaliteit van leven gaat over de ervaring van de bewoners. Wanneer R&T, via de impacts, een positieve bijdrage leveren aan de som van deze drie kwaliteiten is er sprake van toeristisch-recreatieve balans.

Figuur 1. Bewuste Bestemming

Balans in R&T draait niet om het maximaliseren van bezoekersaantallen, maar om een voortdurend samenspel tussen deze drie typen impact en drie kwaliteiten. Dit evenwicht is dynamisch en wordt beïnvloed door zowel interne (endogene) als externe (exogene) factoren. Zo beïnvloeden arbeidsmarkt-omstandigheden en seizoengebondenheid de ervaren kwaliteit van werk, terwijl de kwaliteit van de bezoekersbeleving fluctueert door bijvoorbeeld laag-seizoen-sluitingen of drukte. Ook de woontevredenheid van bewoners kan veranderen door factoren buiten R&T, wat de relatieve impact op hun levenskwaliteit beïnvloedt. Balans is daarmee nooit statisch en vereist continue aanpassing. Zelfs zonder groei in bezoekersaantallen kan disbalans ontstaan door veranderende draagkracht, stakeholdervoorkeuren of andere maatschappelijke ontwikkelingen. De zoektocht naar balans is een continu proces, waarbij de optimale vorm van recreatie en toerisme steeds meebeweegt.

7 Provincie Zuid-Holland. (2023). *Kadernotitie Toerisme*. https://www.zuid-holland.nl/publish/pages/31952/kadernotitie_toerisme.pdf

8 CELTH. (2023). *Waardevol toerisme is werken aan balans*, <https://www.celth.nl/projecten/waardevol-toerisme-werken-aan-balans>

Toeristisch-recreatieve balans is een vraagstuk dat zich niet beperkt tot de Provincie Zuid-Holland of tot Nederland. Ook internationaal wordt nagedacht over balans. Het door de Travel Foundation ontwikkelde 'Optimale Value Framework' is een instrument voor impactmeting, dat begint met de behoeften van de gemeenschap. Het proces stelt DMO's (bijvoorbeeld in *Vail* en Lake Tahoe⁹ in de VS) in staat om de waarde van toerisme voor hun gemeenschap te begrijpen en te vergroten, de voordelen te vergroten en negatieve effecten te minimaliseren. Op basis van deze prioriteiten worden resultaten, indicatoren en aanbevelingen geïdentificeerd om in de planning te verwerken. Dit kader is gebaseerd op dezelfde principes als in de bovenstaande alinea staan beschreven.

De ervaringen in Nederland, maar ook daarbuiten, maken duidelijk dat balans uiteindelijk een (subjectief) waardeoordeel is dat van groep tot groep, van moment tot moment en van bestemming tot bestemming kan verschillen. Het sturen op toeristisch-recreatieve balans kan daarmee niet via een vaste formule (deterministisch model), maar vergt een geïnformeerde, op feiten gebaseerde kwalitatieve afweging, waarbij de hiervoor genoemde kwaliteiten afzonderlijk en in samenhang worden afgewogen.

2.3 Waarom meten van balans complex is

Het meten van balans is een middel om grip te krijgen op de effecten van R&T en om hierop te kunnen sturen. Indicatoren helpen bij het kwantificeren van ontwikkelingen, het signaleren van problemen, en ondersteunen daarmee beleidskeuzes. Het lijkt soms interessant om 'alles' te meten, echter is er in de realiteit vaak veel ontbrekende data en is ook niet alle data relevant ten opzichte van toeristisch-recreatieve balans.

Zelfs wanneer het voor de bestemming als geheel lijkt dat de positieve effecten duidelijk groter zijn dan de negatieve effecten kan het nog zo zijn dat sommige stakeholders geen balans ervaren als gevolg van bepaalde negatieve effecten. Of er zijn stakeholders die van mening zijn dat één specifiek negatief effect, zoals milieuschade, zodanig belangrijk is dat dit niet gecompenseerd kan worden door positieve effecten. Zolang dit negatieve effect niet

vermeden wordt kan er in hun ogen nooit sprake zijn van balans. Dit laat zien dat werken aan balans een complexe exercitie is, waarbij op verschillende niveaus gekeken moet worden in hoeverre er sprake is van een acceptabele situatie. Dit leidt tot de noodzaak voor een kader waarin deze complexiteit tot uitdrukking komt en waarmee discussies over balans gefaciliteerd kunnen worden.

Het is daarom essentieel om ook te kijken naar samenhang. Er kunnen effecten optreden die leiden tot disbalans op het gebied van het sociaal-cultureel, sociaaleconomisch, sociaalecologisch en sociaal technische aspecten. Maar er kan ook sprake zijn van disbalans tussen deze aspecten. De onderstaande voorbeelden verduidelijken deze samenhang:

- Een toename van werkgelegenheid kan positief worden geïnterpreteerd. Een toename van werkgelegenheid kan ook zijn keerzijde kennen als het tot een toename leidt van precair werk - arbeid die onzeker is, onvoorspelbaar, niet stabiel en risicovol vanuit het standpunt van de werknemer. In dit geval ontstaat een spanningsveld, en mogelijk onbalans, binnen het sociaaleconomisch domein.
- Een toename van de omzet of winst uit het werk is positief als die winsten binnen de regio blijven (bijvoorbeeld bij familiebedrijven) en vervolgens weer in diezelfde regio worden geïnvesteerd. Als de winsten de regio uitstromen (naar internationale investeerders, dus 'leakage' voor de regio) is dit een voorbeeld van spanning binnen het sociaaleconomisch domein.
- De beleving van drukte kan uiteenlopen, afhankelijk aan wie je dit vraagt. Een ondernemer kan een ander beeld hebben bij drukte dan een inwoner (of een Grutto¹⁰). Ook kan een lage druktebeleving vertekenen. Als er (heel) lokaal wél knelpunten en een hoge mate van drukte beleving zijn, maar deze echter bij een kleine(re) groep mensen neer komen valt dit mogelijk weg in het grotere geheel. Dit is een voorbeeld van een spanning binnen het sociaal-maatschappelijk domein.

9 Lake Tahoe Destination Stewardship Council. (2023)., *The Plan*. <https://stewardshiptahoe.org/roadmap/>

10 Denktank Slimme Groei. (2024). *Manifest voor Slimme Groei*. <https://www.taf.nl/slimme-groei-voor-een-gastvrij-fryslan/>

- Het aandeel van de bezoekers dat reist met het openbaar vervoer kan toenemen als gevolg van verbeterde OV-bereikbaarheid, wat positief is voor het reduceren van CO₂ uitstoot op het wegennet. Echter, als de groep van bezoekers die met het openbaar vervoer reist toeneemt, kan dit aanvullende drukte in het openbaar vervoer netwerk veroorzaken. In dit geval is sprake van een spanning binnen het sociaal-fysieke domein.
- Een toename van werkgelegenheid en omzet, gerelateerd aan R&T, kan gepaard gaan met een sterke toename van emissies en andere negatieve milieueffecten, in dit geval is sprake van een spanningsveld tussen het sociaaleconomische en sociaal-fysieke domein.

In de zoektocht naar balans doen alle effecten en belangen ertoe. Uiteindelijk zijn er echter wel afwegingen nodig, omdat er beperkingen zijn aan de inzetbare middelen of sturingsinstrumenten. Dan is het nodig om effecten en belangen te wegen. Dit leidt tot een politieke en maatschappelijke vraag, die aan de bestuurlijke tafels en lokaal/regionale balans-tafels (zie hoofdstuk 5) beantwoord zal moeten worden.

Balans tussen indicatoren gaat over de afweging tussen voor- en nadelen die tot uiting komen in verschillende indicatoren. Waarbij de verschillende waarden die individuen binnen groepen hieraan toekennen deze afweging heterogeen maakt en uitspraken over balans compliceert. Toeristisch-recreatieve balans gaat daarmee om uitruil van afwijkende grootheden waaraan verschillende groepen een uiteenlopend belang hechten. Er zijn daarmee sterke parallellen te trekken tussen de discussie over toeristisch-recreatieve balans en het streven naar brede welvaart¹¹.

11 Van Oort & Van Haaren. (2024). *De basis op orde. Brede welvaart kennen en kunnen*. <https://pure.eur.nl/en/publications/de-basis-op-orde-brede-welvaart-kennen-en-kunnen-in-zuid-holland>

3. Eerste stappen naar meetbare balans

3.1 Selectie casusbestemmingen

Het ontwikkelde afwegingskader, gepresenteerd in sectie 3.2, is getest in drie verschillende bestemmingen (zie resultaten in hoofdstuk 4). Dit is gedaan om te beoordelen hoe het afwegingskader in de praktijk functioneert en om eventuele 'witte vlekken' binnen het kader te identificeren. Omdat het afwegingskader toepasbaar moet zijn op alle toeristische en recreatieve bestemmingen in de Provincie Zuid-Holland, is de keuze van relevante casusbestemmingen cruciaal. Bij deze selectie is rekening gehouden met de uiteenlopende kenmerken van bestemmingen binnen de provincie, zodat het afwegingskader breed inzetbaar blijft.

De volgende kenmerken zijn meegenomen in de selectie:

- **Type R&T:** Bestemmingen verschillen in de vormen van R&T die zij aantrekken. Sommige locaties richten zich vooral op dagrecreatie, terwijl andere een sterke focus hebben op meerdaags verblijfstoerisme.
- **Niveau van urbanisatie:** De mate van stedelijkheid beïnvloedt hoe R&T wordt ervaren. Landelijke gebieden kennen andere uitdagingen en kansen dan stedelijke omgevingen.
- **Vormen van recreatieve en toeristische druk:** Bestemmingen kunnen kampen met een te hoge toeristische druk, wat vaak de meeste aandacht krijgt. Tegelijkertijd zijn er ook gebieden waar de potentie van R&T onvoldoende wordt benut ('onderdruk'). Beide situaties vragen om een doordachte aanpak.
- **Bestuurlijk niveau:** De organisatie en het bestuur van R&T verschilt per bestemming. Een 'bestemming' kan een volledige gemeente omvatten, een specifieke wijk of buurt binnen een gemeente, of een gebied dat meerdere gemeenten beslaat.

Door bij de casusbestemmingen rekening te houden met deze diversiteit, wordt gewaarborgd dat het afwegingskader toepasbaar is op de brede variatie aan toeristische en recreatieve gebieden binnen de provincie Zuid-Holland.

Tijdens interne werksessies binnen het consortium en externe bijeenkomsten met de opdrachtgever en het klankbord zijn de verschillende kenmerken van bestemmingen geanalyseerd en besproken. Op basis hiervan is toegewerkt naar een selectie van drie representatieve casusbestemmingen. Uiteindelijk is de keuze gevallen op de volgende drie casusbestemmingen:

- **Goeree-Overflakkee:** Goeree-Overflakkee is geselecteerd vanwege het unieke karakter van de bestemming. Het eiland heeft een uitgestrekt landelijk gebied, terwijl de recreatieve en toeristische sector zich grotendeels concentreert in de kustgebieden. Dit maakt het een interessante casus, omdat er zowel sprake kan zijn van toeristische 'onderdruk' in bepaalde delen van het eiland als van 'overdruk' in de populaire kustgebieden. Daarnaast biedt de bestemming een breed scala aan dagrecreatie en langdurig verblijfstoerisme, wat een waardevolle testomgeving creëert voor het afwegingskader.
- **Midden-Delfland:** Midden-Delfland is gekozen vanwege de strategische ligging tussen de grote steden Den Haag, Delft en Rotterdam. Hierdoor fungeert het gebied voornamelijk als een recreatieve dagbestemming voor inwoners uit de omliggende stedelijke regio's. Dit maakt het een relevante casusbestemming om te onderzoeken hoe recreatieve druk zich manifesteert in een landelijk gebied met een sterke stedelijke invloed.
- **Scheveningen:** Scheveningen is geselecteerd vanwege het stedelijke karakter en de bijzondere recreatieve en toeristische status binnen de provincie Zuid-Holland. De bestemming trekt zowel dagrecreanten als verblijfstoeristen en kent daarmee een dynamische toeristische sector. Daarnaast maakt het bestuurlijk niveau deze casus extra interessant: Scheveningen is een stadsdeel binnen de gemeente Den Haag. Dit biedt de mogelijkheid om te onderzoeken of het afwegingskader ook effectief functioneert op dit bestuurlijk niveau.

3.2 Procesomschrijving ontwikkeling afwegingskader

In dit onderdeel wordt het proces toegelicht dat is doorlopen om de kernindicatoren te ontwikkelen. Paragraaf 3.2.1 beschrijft het proces van een brede inventarisatie van relevante indicatoren en hoe dit resulteerde in een longlist van mogelijke kernindicatoren. Deze lijst is vervolgens verkort en aangescherpt, zodat een werkbare shortlist ontstond. De shortlist is vervolgens gespiegeld aan de resultaten van het project 'Waardevol toerisme is werken aan balans'⁸ om de resultaten te ijken. Sectie 3.2.2 beschrijft de onderverdeling in een drietal domeinen, sectie 3.2.3 beschrijft de selectie van de kernindicatoren.

3.2.1 Inventarisatie van relevante indicatoren

De selectie, van voor balans relevante indicatoren, vormt een belangrijk onderdeel van het opstellen van een afwegingskader voor toeristisch-recreatieve balans. De eerste stap in dit proces is het samenbrengen van bestaande kennis uit diverse studies en onderzoeksprojecten, om zo tot een overzicht én selectie te komen die zowel toepasbaar is op verschillende bestemmingen als theoretisch onderbouwd is.

Stap 1: opstellen van een longlist.

Op basis van een inventarisatie is een uitgebreide longlist samengesteld, waarbij zowel academische literatuur als praktijkgericht onderzoek is benut. Onder andere de resultaten van projecten zoals de 'Nulmeting naar de impact van toerisme en recreatie op Noordoost-Friesland'¹² en de 'Maatschappelijke waarde van toerisme in Twente'¹³, beide uitgevoerd door NHL Stenden Hogeschool/European Tourism Futures Institute (ETFI), vormden een belangrijke basis voor de longlist. Ook de studie 'Maatschappelijke waarde van toerisme en recreatie' van CELTH¹⁴, als eerder uitgevoerde studies van toonaangevende organisaties zoals Amsterdam & partners¹⁵ en Toerisme Vlaanderen^{16, 17} zijn gebruikt bij het samenstellen van de longlist. Aanvullend daarop zijn indicatoren toegevoegd op basis van de literatuurstudie

uitgevoerd voor het eerdergenoemde project 'Waardevol toerisme is werken aan balans'.

Binnen dit project zijn verschillende academische bronnen geraadpleegd, waarbij een selectie van enkele honderden indicatoren is gemaakt. Tot de bronnen behoren academische artikelen, rapporten en onderzoeken die bijdragen aan het inzicht in toerisme en recreatie. Alle verzamelde indicatoren zijn samengevoegd tot een uitgebreide longlist. De longlist biedt een breed overzicht van potentiële meetinstrumenten die kunnen worden ingezet om de effecten en de status van toerisme en recreatie binnen een bestemming te meten.

Hoewel de longlist een waardevolle bron van informatie vormt, vertonen sommige indicatoren overlap, mist het overzicht en is de directe link met toeristisch-recreatieve balans niet altijd expliciet. De rijkheid van de longlist is tegelijk de zwakte, omdat voor de bepaling van toeristisch-recreatieve balans de lijst onvoldoende hanteerbaar is. Het reduceren van de rijkheid, complexiteit, navolgbaarheid en overlap in de lijst is nodig om deze hanteerbaar te maken voor dit onderzoek.

Stap 2: naar een shortlist.

De tweede stap in het proces is het verfijnen van de longlist naar een werkbare shortlist van indicatoren. Hiertoe is gebruik gemaakt van de ervaringen binnen het project 'Waardevol Toerisme is meten van balans', en de toepassing daarvan in de praktijk in Zeeland. In Zeeland zijn criteria geformuleerd waarmee een shortlist van indicatoren is samengesteld, vervolgens zijn de resterende indicatoren in de praktijk getoetst. Deze ervaringen zijn meegewogen bij het samenstellen van de shortlist voor Zuid-Holland.

Om van een longlist naar een shortlist te komen is een matrix gemaakt, met enerzijds de indicatoren (ingedeeld in inhoudelijke thematieken/clusters) en anderzijds vier 'beoordelingscriteria' voor goede, zinvolle balansindicatoren: (1) beschikbaarheid van

12 Middelhoek & Maat. (2024). *De maatschappelijke waarde van Recreatie & Toerisme in Noordoost-Friesland*. <https://vitalewaddenkust.nl/nieuws/dit-is-de-waarde-van-toerisme-in-noordoost-friesland/>

13 Intern strategiedocument geschreven door NHL Stenden Hogeschool/European Tourism Futures Institute (ETFI).

14 CELTH. (2021). *Maatschappelijk belang van toerisme en recreatie*. <https://www.celth.nl/projecten/maatschappelijk-belang-van-toerisme-en-recreatie>

15 Amsterdam & partners. *Data inzichten*. <https://www.iamsterdam.com/amsterdam-en-partners/partner-woorden/data-inzichten>

16 Toerisme Vlaanderen. (2022). *Metten van de florerende bestemming – theoretische analyse*.

17 Toerisme Vlaanderen. *Bestemmingsbarometer*. <https://toerismevlaanderen.be/nl/cijfers/barometers/bestemmingsbarometer>

de data, (2) de causale relatie tussen de indicator en balans, (3) de mate waarin de indicator een goede weergave geeft van de balans, en (4) de vergelijkbaarheid tussen verschillende bestemmingen. Elke indicator kreeg een score tussen 0 en 5 op elk van deze criteria. Vervolgens zijn de bevindingen in interne workshops met het consortium aangescherpt. Dit gaf het consortium de gelegenheid om eigen kennis en ervaring in te brengen en de lijst van indicatoren te valideren en vervolgens terug te brengen. Het eind resultaat van deze stappen is een shortlist van indicatoren die zowel de fundering als inspiratiebron zullen zijn voor de verdere selectie.

Stap 3: naar een afwegingskader

Hoewel deze shortlist aanzienlijk gereduceerd is in complexiteit, minder overlap kent en indicatoren samenhangend interpreteert is de shortlist voor een gesprek met actoren in de praktijk nog onvoldoende hanteerbaar. Als volgende stap is het perspectief van de eindgebruiker (actoren in bestemmingen) centraal gesteld, daarbij is in een workshopsetting verkend waar de maximale complexiteit van de informatie en de minimale diepgang om uitspraken te doen over balans elkaar ontmoeten. Dit leidt tot een verdere reductie van de informatie, op basis van een indeling van de indicatoren in drie domeinen in een afwegingskader.

3.2.2 Indicatoren indelen in drie domeinen

De keuze voor drie domeinen — economie, maatschappij en leefomgeving — is gebaseerd op het streven naar een holistische benadering van de toeristisch-recreatieve balans, zoals beschreven in de publicatie 'Waardevol toerisme is werken aan balans' (2023)⁸. In deze publicatie wordt gesteld dat toeristische druk zowel positieve als negatieve effecten heeft op natuur en milieu, maatschappij en economie, en dat deze druk zich verhoudt tot de draagkracht van de bestemming. Draagkracht wordt daarbij verder uitgesplitst in ecologische, sociale, maatschappelijke, fysieke, economische en politieke aspecten.

Het afwegingskader gebruikt deze drie domeinen omdat ze de belangrijkste gebieden representeren waarin de impact van toerisme het meest direct wordt ervaren. Het doel is om binnen de draagkracht van een bestemming een toeristisch-recreatieve situatie te realiseren die, vanuit het perspectief van de betrokken stakeholders, zo positief mogelijk uitpakt. Dit sluit aan bij het eerder gebruikte denkmodel van de 'Bewuste Bestemming' van CELTH (2024)⁴, waarin

de nadruk ligt op het maximaliseren van de positieve maatschappelijke waarde door de economische, sociale en ecologische impact van toerisme te balanceren. Voor meer details over de theoretische onderbouwing van deze keuze wordt verwezen naar sectie 2.2.

3.2.3 Selectie kernindicatoren

Na het selecteren van drie representatieve bestemmingen moet de volgende stap naar het ontwikkelen van een afwegingskader voor meetbare balans worden opgesteld: het selecteren van kernindicatoren. Het meten van balans binnen een bestemming vereist een zorgvuldige afweging van meetaspecten, bestemmingsbehoeften, datatoegankelijkheid, en de afweging tussen alternatieve indicatoren of primair onderzoek voor ontbrekende gegevens. Daarnaast zijn niet alle indicatoren in elke bestemming even relevant. Een toeristisch stadscentrum kan andere prioriteiten hebben dan een landelijke regio met natuurgebieden. In deze sectie wordt besproken hoe er binnen dit onderzoek een set van kernindicatoren is gekozen, die kunnen dienen als vertrekpunt voor het meten van balans.

De kernindicatoren als vertrekpunt

Het meten van balans is geen doel op zich, maar een middel om grip te krijgen op de effecten van R&T, het gesprek hierover te faciliteren en te komen tot besluitvorming over beleid/interventies. Indicatoren helpen bij het kwantificeren van ontwikkelingen, het signaleren van problemen, en ondersteunen daarmee het gesprek en keuzes. Theoretisch gezien lijkt het soms interessant om 'alles' te meten, echter is er in de realiteit vaak veel ontbrekende data en is ook niet alle data even relevant.

De voorgestelde set kernindicatoren dient als startpunt en biedt een weloverwogen eerste indruk op de staat van balans binnen een bestemming. De set van kernindicatoren is opgebouwd in drie domeinen: economie, maatschappij en omgeving. Binnen elk domein zijn kernindicatoren geselecteerd die samen een beeld geven van de mate van balans in een bestemming. De kracht van deze set ligt in haar generieke toepasbaarheid: de kernindicatoren zijn relevant voor vrijwel elke bestemming en bieden een basis waarmee verschillende bestemmingen hun situatie kunnen meten en tot op zekere hoogte kunnen vergelijken. Bestemming kunnen, naast gebruik van de kernindicatoren, uiteraard overwegen aanvullende indicatoren toe te voegen die recht doen aan de specifieke lokale context. Op deze

manier is er een solide uitgangspunt, maar tevens voldoende ruimte voor lokale differentiatie en verdieping.

Het belang van de juiste indicatoren

Tegelijkertijd vereist een effectieve toepassing van de kernindicatoren maatwerk, waarbij de keuze en weging van indicatoren afgestemd worden op factoren als beschikbaarheid van data, bestemmings-behoeften of specifieke uitdagingen.

Daarnaast is het bij de selectie van kernindicatoren belangrijk om een balans te vinden tussen volledigheid en relevantie. Een brede inventarisatie binnen dit project leverde een longlist op van meer dan 500 potentiële indicatoren. Dit laat een grote keuzerijkheid voor de selectie van indicatoren zien.

Tegelijkertijd benadrukt dit de noodzaak van een gerichte selectie. Een werkbaar afwegingskader vraagt om indicatoren die beschikbaar zijn of dit in de toekomst kunnen worden, maar daarnaast ook relevant en veelzeggend binnen de context van een bestemming. Idealiter bieden zij ook de kans om vergeleken te worden met andere perioden, bestemmingen, gemeenten en provincies. Om dit binnen de selectie met kernindicatoren te waarborgen, is gebruik gemaakt van een beoordelingsmethodiek waarin elke indicator is geëvalueerd aan de hand van vier criteria:

- **Relatie met R&T:** Draagt de indicator daadwerkelijk bij aan het meten van recreatieve en toeristische balans? Ofterwel: meet de indicator een direct effect van R&T, of gaat het om een bredere maatschappelijke indicator?
- **Veelzeggendheid ten opzichte van balans:** In hoeverre zegt de indicator iets over balans? Geeft de indicator een signaal over balans of geeft het enkel een waarde aan waar geen oordeel over gegeven kan worden?
- **Vergelijkbaarheid:** Kan de indicator gebruikt worden om ontwikkelingen door de tijd heen of tussen bestemmingen te vergelijken?
- **Beschikbaarheid van data:** In hoeverre is er betrouwbare, toegankelijke en bestemmings-specifieke data voor deze indicator beschikbaar?

De criteria zijn gebruikt om tot een set kernindicatoren te komen. Hierbij zijn de vier criteria niet als vereiste gebruikt, maar als werkkader. Zo kan het

zijn dat een indicator een grote zeggingskracht heeft, maar een lage vergelijkbaarheid of beschikbaarheid. Om deze redenen moet er voortdurend een afweging gemaakt worden tussen theoretisch waardevolle, maar moeilijk meetbare indicatoren en praktisch beschikbare, maar (iets) minder zeggende indicatoren. De volgende sectie schetst de keuze van kernindicatoren, de overwegingen die hebben geleid tot de selectie, eventuele tekortkomingen in data-beschikbaarheid en richtlijnen voor hoe hiermee kan worden omgegaan. Daarbij wordt specifiek ingegaan op methoden voor aanvullende dataverzameling en de mogelijke inzet van next-best indicatoren. In sectie 6.3 worden nadere aandachtspunten bij het selecteren van kernindicatoren besproken.

3.3 Het afwegingskader voor bestemmingen in balans

In deze sectie worden per domein de gekozen kernindicatoren besproken. Er wordt voor elke indicator beargumenteerd waarom deze relevant is in het meten van toeristisch-recreatieve balans en wat de mogelijke vormen van balans zijn (is er sprake van mogelijke onder- en/of overdruk?). Hiernaast wordt er voor elke kernindicator een definitie opgesteld: hoe is de indicator (idealiter) gemeten en welke databronnen zijn gebruikt om tot dataverzameling te komen voor de casus bestemmingen. Wanneer er sprake is van mogelijke alternatieven tot dataverzameling wordt dit besproken.

3.3.1 Economie

Economische indicatoren worden noodzakelijk geacht om tot een balansoordeel te komen. R&T ondersteunen lokale werkgelegenheid, creëert banenkansen voor inwoners en kan gemeentelijke lastenverlichting veroorzaken. Maar een regio kan ook té gespecialiseerd zijn in R&T, en daarmee té afhankelijk worden van dit domein.

Economische impact

De kernindicator economische impact toont hoeveel toerisme en recreatie bijdragen aan de regionale economie. Deze kernindicator wordt uitgedrukt aan de hand van de toegevoegde waarde. De toegevoegde waarde wordt berekend aan de hand van multipliers op basis van het aantal werkzame personen. Deze methode wordt jaarlijks gebruikt door Erasmus UPT

bij het berekenen van toegevoegde waarde in de haven, maritieme en luchtvracht sector^{18, 19}. De afbakening van de 'sector' recreatie en toerisme is afkomstig van de afbakening van het Lokaal Informatie Systeem Arbeidsplaatsen (LISA)²⁰.

Er is gekozen om gebruik te maken van een relatieve maatstaf: de toegevoegde waarde binnen R&T ten opzichte van de totale toegevoegde waarde in de bestemming. Dit maakt het mogelijk om tussen bestemmingen te kunnen vergelijken. Een hoog aandeel van de toegevoegde waarde in een sector duidt op een sterke afhankelijkheid. Een te hoge afhankelijkheid kan risico's met zich meebrengen. Wat als er vanwege een externe schok (bijvoorbeeld de COVID-19 pandemie) een groot deel van R&T wegvalt? Een laag aandeel van de toegevoegde waarde indiceert een laag economisch belang van de sector, en ook dit is mogelijk ongewenst. Er is voor deze kernindicator dus zowel sprake van mogelijke onder-als overdruk.

De benodigde data zijn beschikbaar via het CBS en het LISA²¹. Deze gegevens zijn doorgaans kosteloos toegankelijk voor publieke instanties en bieden gedetailleerd inzicht in vestigingen, banen en toegevoegde waarde, inclusief ruimtelijke spreiding. Voor de kernindicator economische impact is gebruik gemaakt van de LISA data uit 2022 (beschikbaar op microniveau), dit is de meest recente landelijke dataset beschikbaar voor het onderzoeksteam.

Vestigingsklimaat

Het vestigingsklimaat geeft aan hoe een regio economisch presteert over tijd ten opzichte van een verwachte ontwikkeling in het aantal arbeidsplaatsen. Deze verwachting wordt samengesteld uit nationale en industriële ontwikkelpatronen. Dit verwachte ontwikkelpatroon wordt echter in de praktijk niet altijd behaald. Het daadwerkelijke ontwikkelpatroon wijkt namelijk vaak af van de verwachting. Deze verschillen worden veroorzaakt door een regionaal groeicomponent: locatieafhankelijke kenmerken dragen mogelijk positief of negatief bij aan de groei van R&T. Dit noemen we het vestigingsklimaat van de bestemming. Voorbeeld van

factoren die bijdragen aan het vestigingsklimaat van een bestemming zijn de geografische ligging of de aanwezigheid van toeristische trekpleisters.

Het vestigingsklimaat wordt berekend aan de hand van de shift-share methode. Deze methode berekent de waargenomen ontwikkeling in het aantal arbeidsplaatsen en splitst deze uit in de drie eerdergenoemde componenten (nationaal, industrie, en regionaal). Deze componenten worden als percentages van de totale groei berekend. Deze methode is eerder gebruikt in onder andere de Economische Verkenning Rotterdam²².

Wanneer het percentage voor de regionale component negatief is, presteert de bestemming slechter dan wordt verwacht en is er sprake van een negatief vestigingsklimaat. Er is hier sprake van onderdruk. Wanneer het percentage positief is, presteert de bestemming boven verwachting en is er sprake van een positief vestigingsklimaat.

De benodigde data zijn, net als de economische impact, beschikbaar via het CBS en het LISA. Voor het vestigingsklimaat is gebruik gemaakt van LISA data uit 2012 en 2022 (beschikbaar op microniveau). Deze tijdsperiode geeft voldoende houvast om externe schokken te absorberen (bijvoorbeeld de COVID-19 pandemie). Net als voor de economische impact is gebruik gemaakt van de sectorafbakening afkomstig van LISA.

Specialisatiegraad

Ook de mate waarin een regio is gespecialiseerd in een bepaalde sector, in vergelijking met de specialisatiegraad voor het geheel van Nederland, is van belang. Sommige sectoren zijn gering in omvang, in een bestemming maar ook in nationale economie. Toch kan het zo zijn dat een bestemming een relatief groot aandeel heeft van deze sector. Dit wordt bepaald door het berekenen van het locatiequotiënt. Een waarde van 1 betekent dat de sector gelijk aan het nationale gemiddelde is vertegenwoordigd, terwijl een waarde 2 betekent dat er relatief twee keer zoveel van de sector aanwezig is op de bestemming. Het locatiequotiënt kan worden berekend op

18 Erasmus UP. (2023) *Luchtvrachtmonitor 2020 & 2021*. <https://acn.nl/wp-content/uploads/2023/03/luchtvrachtmonitor-2020-2021.pdf>

19 Erasmus UP. (2024). *Havenmonitor 2024*. <https://havenmonitor.nl/>

20 LISA. *R&T afbakening LISA*. https://www.lisa.nl/include/nl/bibliotheek/Afbakening_RenT-sector.pdf

21 LISA. <https://www.lisa.nl/home>

22 Erasmus UPT. (2023). *Economische Verkenning Rotterdam 2022*. <https://www.eur.nl/upt/media/102196>

basis van vestigingen maar ook op basis van arbeidsplaatsen. In deze studie zijn we uitgegaan van arbeidsplaatsen (werkenden, ondernemers en zzp'ers) omdat dit meer zegt over de waarde voor inwoners. Het aantal vestigingen is een minder ideale maat, omdat deze in geval van schijnzelfstandigheid hoger uitvalt.

Wanneer de specialisatiegraad voor R&T erg laag is, is er mogelijk sprake van onderdruk. R&T genereren dan een lagere werkgelegenheid in vergelijking met de rest van Nederland. Wanneer de specialisatiegraad erg hoog is, is er mogelijk sprake van overdruk. Een te sterke specialisatie kan voor risico's zorgen bij externe schokken of een afnemend aantal recreanten en toeristen.

De benodigde data en afbakening zijn afkomstig uit het LISA. Voor de specialisatiegraad is gebruik gemaakt van LISA data uit 2022. Dit is de meest recente landelijke dataset beschikbaar voor het onderzoeksteam.

Lokale bijdrage: R&T gerelateerde belastinginkomsten

R&T kunnen ook inkomsten voor de gemeente opleveren. Inkomsten die door de gemeente geïnd worden kunnen mogelijk leiden tot lastenverlaging voor inwoners of leiden tot investeringen in R&T. Gedacht kan worden aan het meten van:

- Toeristenbelasting
- Parkeerinkomsten op locaties gericht op R&T
- Forensenbelasting

Dit noemen we de lokale bijdrage van R&T. Dit wordt gemeten op basis van het percentage van belastinginkomsten gerelateerd aan R&T ten opzichte van het totaal van de gemeentelijke belastinginkomsten.

Er wordt verondersteld dat lage belastinginkomsten uit R&T onderdruk kan opleveren. Mogelijk wordt onvoldoende gebruik gemaakt van de mogelijkheden om belasting te innen vanuit dit domein. Wanneer er echter heel veel belasting uit R&T wordt geïnd kan dit risico's met zich meebrengen. Zo kan de gemeentelijke begroting onder druk komen te staan wanneer een externe schok een deel van het R&T

laat wegvallen.

Aan de hand van gemeentelijke jaarverslagen van de gemeentes Goeree-Overflakkee²³, Midden-Delfland²⁴ en Den Haag²⁵ is voor 2023 opgezocht welk aandeel van de totale gemeentelijke belastinginkomsten te relateren zijn aan R&T. Hierbij is enkel gekeken naar toeristenbelasting en forensenbelasting. Eventuele parkeerinkomsten zijn niet meegenomen omdat er uit de gemeentelijke jaarstukken niet voldoende kan worden opgemaakt welk deel hiervan door R&T wordt veroorzaakt.

Inkomen

De kernindicator voor het inkomen geeft weer of de werkzame personen in de bestemming profiteren van de aanwezigheid van R&T in de bestemming. Het inkomen wordt gemeten aan de hand van het gemiddeld bruto jaarinkomen per fte. Hierbij zijn voor werknemers alle vormen van inkomsten meegerekend, voor zzp'ers betreft dit de winstaangifte bij de belastingdienst. De waardes van de bestemmingen worden vergeleken met het nationale bruto jaarinkomen van de gastvrijheidssector. Er wordt verondersteld dat er onderdruk is als het gemiddeld bruto jaarinkomen van de bestemming onder het nationale bruto jaarinkomen van de sector ligt. Wanneer de waarde voor de bestemming boven het landelijk gemiddelde ligt, wordt dit als positief ervaren.

De data zijn afkomstig vanuit de Arbeidsmarktmonitor Gastvrijheidssector, een dashboard van de Landelijke Data Alliantie met regionale en nationale cijfers over de gastvrijheidssector²⁶. In deze monitor wordt het gemiddeld bruto jaarinkomen vermeld, gebaseerd op CBS-microdata. Het meest recente jaar van de beschikbare data is 2023. De arbeidsmarktmonitor verzamelt het bruto gemiddelde jaarinkomen op verschillende deelniveaus. Er is gekozen om het "hoogste" niveau aan te houden: de gehele gastvrijheidssector. Dit is gedaan om zowel recreatie als toerisme mee te nemen in de indicator. De data zijn beschikbaar op verschillende bestuurlijke niveaus. Gemeentelijk niveau is de meest gedetailleerde informatie en is om deze reden gebruikt.

23 Gemeente Goeree-Overflakkee. *Jaarstukken 2023*. <https://www.goeree-overflakkee.nl/jaarstukken-2023>

24 Gemeente Midden-Delfland. (2024). *Financiële samenvatting*. <https://middendelfland.publicaties.app/pub/jaarstukken2023/5/p5-financielesamenvatting>

25 Gemeente Den Haag. *Lokale heffingen*. <https://denhaag.jaarverslag-2023.nl/p24126/lokale-heffingen>

26 Arbeidsmarktmonitor Gastvrijheidssector. <https://arbeidsmarktmonitor.nbtc.nl/home>

3.3.2 Maatschappij

Voor het domein maatschappij is de selectie gestart vanuit diverse onderwerpen die in het raamwerk 'balans' vanuit het Data & Development Lab²⁷ kunnen worden gelinkt aan dit thema; er is nauw gekeken naar indicatoren voor sociaal-maatschappelijke impact, sociale draagkracht en psychologische draagkracht. Sociaal-maatschappelijke impact kan worden onderverdeeld in drie deelonderwerpen: impact op persoonlijk welbevinden, impact op sociale processen en impact op voorzieningenniveau. Sociale draagkracht heeft betrekking op het perspectief van inwoners. Psychologische draagkracht gaat om het perspectief van bezoekers.

Oordeel inwoners

Uit onderzoek in diverse regio's is bekend dat de ervaren voor- en nadelen van toerisme door inwoners in belangrijke mate het draagvlak voor R&T bepalen^{28, 29}. Daarom is een kernindicator nodig die beschrijft hoe inwoners de door hen ervaren voor- en nadelen van R&T afwegen. Om deze weging van voor- en nadelen van te meten dient data verzameld te worden door middel van een enquête bij inwoners. Idealiter omvat de vragenlijst eerst het voorleggen van een reeks voor- en nadelen die inwoners van R&T kunnen ervaren. Vervolgens worden respondenten gevraagd de door hen ervaren voor- en nadelen te wegen, voor de bestemming als geheel en voor hen persoonlijk. Wij stellen voor bij deze kernindicator het percentage (helemaal) eens op de stelling "Per saldo zijn er meer voordelen dan nadelen van R&T voor mijn gemeente" te gebruiken. Deze kernindicator is subjectief van aard. Er wordt verondersteld dat wanneer de meerderheid van de inwoners meer voordelen dan nadelen.

Bij de interpretatie van deze variabele is locatie-afhankelijke context erg belangrijk. Zo weegt mogelijk niet ieder zijn oordeel even zwaar, of kan het zo zijn dat het grootste deel van de inwoners geen nadelen ervaren, maar een klein deel van de inwoners enorm negatieve effecten ervaren van R&T. In dit geval is het geaggregeerde cijfer positief, terwijl in de praktijksituatie er wel degelijk zeer negatieve gevolgen plaatsvinden. Dit soort inzichten – die veel

invloed hebben op de interpretatie van de data – moeten worden meegenomen bij de balansstafels (zie hoofdstuk 5). Ook de herkomst van bezoekers kan van invloed zijn op de (perceptie van) drukte. Bijvoorbeeld een andere taal of andere gedrags- of omgangsvormen kunnen leiden tot perceptie van toenemende drukte; immers betreft dit bezoekers die herkenbaar 'extra' zijn, bovenop de bezoekers aan de plek uit eigen regio of binnenlandse bezoekers. Toch wordt de herkomst van bezoekers niet meegenomen, omdat drukte veelvuldig wordt veroorzaakt door (dag)bezoekers uit de regio of binnenland, en in mindere mate door buitenlandse bezoekers.

Er is bewust niet voor gekozen om gebruikt te maken van een meer algemene indicator ten aanzien van kwaliteit van leven, zijnde 'tevredenheid met het leven'. Deze indicator beschrijft de mate van tevredenheid van mensen over het leven dat zij leiden. Dit is een indicator uit de Regionale Monitor Brede Welvaart die als open data beschikbaar is voor Nederland als totaal, alle provincies en veel gemeenten³⁰. De indicator betreft het percentage mensen dat een 7 of hoger geeft op de vraag "Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met het leven dat u nu leidt?". Ondanks dat er voor deze indicator op veel meer plaatsen data beschikbaar is, wordt niet aanbevolen deze te gebruiken. Er kan namelijk geen oorzaak-gevolgrelatie worden gelegd met R&T. Daarom wordt sterk aanbevolen om via een inwonersonderzoek data te verzamelen.

Oordeel bezoekers

De tweede manier waarop R&T worden beleefd is door de bezoekers van de bestemmingen. Deze kernindicator beschrijft in welke mate bezoekers bereid zijn een bezoek aan de bestemming aan te raden aan anderen. Dit noemen we de Net Promotor Score (NPS). De bereidheid tot aanbevelen wordt alom beschouwd als een goede indicator voor de beleving en waardering van bezoekers. De NPS kan worden berekend aan de hand van één vraag in een bezoekersenquête. De NPS geeft een waarde weer van -100% (niemand raadt de bestemming aan) tot 100%

27 Data & Development Lab. *Waardevol toerisme is werken aan balans*. <https://ddlpublicaties.nbt.nl/meten-van-balans/start>

28 Boley, B., McGehee, N.G., Perdue, R., and Long, P. (2014). *Empowerments and resident attitudes towards tourism: Strengthening the theoretical foundation through a Weberian lens*. *Annals of Tourism Research*. 49, pp. 33-50.

29 HZ Kenniscentrum Kusttoerisme. (2023). *Toerisme in Zeeland: de mening van de inwoner*. <https://hz.nl/onderzoek/nieuws/draagvlak-voor-toerisme-in-zeeland-staat-onder-druk>

30 CBS. (2024). *Regionale Monitor Brede Welvaart*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart>

(iedereen raadt de bestemming aan). Wanneer de NPS voor een bestemming een negatieve waarde heeft, kan er mogelijk sprake zijn van disbalans. Wanneer de NPS een positieve waarde heeft, kan er mogelijk sprake zijn van balans.

De kernindicator voor het oordeel van bezoekers is subjectief van aard en enkel te verzamelen via bezoekersonderzoek. Voor geen van de drie bestemmingen is dit onderzoek beschikbaar. Omdat de data niet beschikbaar is, is er gezocht naar een alternatieve manier van meten. Zo kan er eventueel worden gekeken naar het gebruik van online reviews van toeristisch-recreatieve bedrijven of locaties binnen de bestemming. Het nadeel hiervan is dat deze reviews veelal individuele bedrijven of locaties betreffen en daarmee geen oordeel geven over de bestemming en de ervaring binnen de bestemming als geheel geeft. Daarom is ervoor gekozen om dit alternatief niet te gebruiken.

Oordeel werknemers

Voor deze kernindicator wordt de subjectieve beoordeling (door werknemers) van de kwaliteit van het werk binnen R&T in acht genomen. Daarbij kan het gaan om de primaire arbeidsvoorwaarden, maar ook om zaken als carrièreperspectief, waardering, geboden en gevraagde flexibiliteit, scholingsmogelijkheden, het type werkzaamheden dat gedaan moet worden, interactie met de klanten, bieden van werk voor mensen met diverse achtergronden, etc. Op landelijke schaal is er de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden van CBS en TNO. In deze enquête wordt gevraagd naar de tevredenheid met werk in het algemeen en de tevredenheid over baankenmerken. Helaas zijn deze data alleen beschikbaar op nationale schaal, in het algemeen³¹, of voor de gehele R&T sector³². Om inzicht te bieden in de kwaliteit van werk op bestemmingsniveau zou data verzameld moeten worden door middel van een enquête bij werknemers in de sector, waarbij wordt aanbevolen om aan te sluiten op de vraagstelling van de landelijke enquête³³.

Om toch tot een inzicht te komen over het oordeel van de werknemers binnen R&T is een alternatief

gevonden waar de subjectieve beoordeling geuit wordt aan de hand van kwantitatieve data. Er wordt hiervoor gebruik gemaakt van de netto uitstroomcijfers van werkzame personen binnen de gastvrijheidssector ten opzichte van het totaal aantal werkenden in de sector in het vorige jaar. Ofwel, welk aandeel van de werkzame personen zijn in het huidige jaar niet meer werkzaam in de gastvrijheidssector, die dat in het vorige jaar nog wel zijn geweest. Deze manier van meten kan als indicatie dienen van het oordeel van werknemers. Wanneer de uitstroom hoog is, is het waarschijnlijk dat de arbeidsomstandigheden onvoldoende zijn. Wanneer de uitstroom laag is, is het waarschijnlijk dat de arbeidsomstandigheden goed zijn. Wanneer de uitstroom van werknemers in de gastvrijheidssector onder de nationale waarde (van de algehele gastvrijheidssector) ligt is er sprake van een positieve uitkomst, en dus mogelijk balans. Wanneer de uitstroom echter boven de nationale waarde ligt, is er mogelijk sprake van een negatieve ervaring van werknemers en zodoende disbalans voor deze kernindicator.

De data zijn afkomstig vanuit de Arbeidsmarktmonitor Gastvrijheidssector, een dashboard van de Landelijke Data Alliantie met regionale en nationale cijfers over de gastvrijheidssector. In deze monitor wordt de uitstroom van werknemers in de gastvrijheidssector aan de hand van CBS-microdata verzameld. Het meest recente jaar van de beschikbare data (2023) is in deze studie gebruikt. De arbeidsmarktmonitor verzamelt de uitstroom van werknemers op verschillende deel-niveaus binnen de gastvrijheidssector. Er is, net als bij het bruto jaarinkomen binnen het economische domein, gekozen om het “hoogste” niveau hiervan aan te houden: de gehele gastvrijheidssector. Wederom is het laagst beschikbare niveau van de databeschikbaarheid op gemeentelijk niveau verzameld.

Voorzieningenniveau

De relatie tussen R&T en het voorzieningenniveau komt op meerdere manieren tot uitdrukking. R&T worden verondersteld bij te dragen aan 1) de omvang

31 CBS. (2024). *Welzijn in relatie met opleiding en werk; kenmerken werk*. <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/85626NED/table?ts=1727442544453>

32 NBTC. *Impactmonitor Toerisme*. <https://impactmonitortoerisme.nbtc.nl/?returnUrl=%2Fdashboard%2Farbeidsmarktmonitor%2Ffunctioner-en-en-tevredenheid>

33 CBS. *Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA)*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksomschrijvingen/nationale-enquete-arbeidsomstandigheden--nea-->

van het voorzieningenniveau (meestal in positieve zin), 2) druk op het voorzieningenniveau (meestal in negatieve zin) en 3) aard van het voorzieningenniveau (positief dan wel negatief). Deze veronderstelde relaties zijn lastig te kwantificeren door middel van data.

Om inzicht te bieden in dit onderwerp wordt hier gekozen voor data vanuit de Leefbaarometer. De Leefbaarometer biedt open data voor verschillende dimensies van leefbaarheid voor gemeenten, buurten en wijken³⁴. Eén van de dimensies is voorzieningen, die is opgebouwd vanuit diverse indicatoren, zoals afstand tot onderwijs, horeca, cultuur, winkels en zorg, voorzieningendichtheid, bereikbaarheid en baanbereikbaarheid. In het kader van balans wordt daarom gekozen voor deze (samengestelde) indicator.

Wanneer de score van de Leefbaarometer onder het referentiepunt ligt (een score van 0), is er sprake van onderdruk; er zijn te weinig voorzieningen in de bestemming aanwezig voor inwoners en bezoekers van dit gebied. Wanneer de score boven het referentiepunt ligt, is er sprake van een positieve beoordeling van de kernindicator, er is mogelijk sprake van balans voor deze kernindicator. De data is gebruikt uit de Leefbaarometer is afkomstig uit 2020 en wordt verzameld op gemeentelijk en buurtniveau.

Drukbeleving: parkeersituatie

Uit inwonersonderzoek is bekend dat drukbeleving even belangrijk is voor het draagvlak voor R&T bij inwoners als de ervaren voor- en nadelen³⁵. Voor deze kernindicator dient data verzameld te worden door middel van een enquête bij inwoners. Idealiter omvat de vragenlijst verschillende vragen over drukte, om zo de consistentie in de beantwoording te kunnen toetsen. Een voorbeeldvragenlijst wordt medio 2025 beschikbaar gesteld via de website van de Landelijke Data Alliantie³⁶. Deze kernindicator is subjectief van aard.

Als deze kernindicator niet beschikbaar is, zijn er twee alternatieve mogelijkheden om toch een indruk te geven van drukte. De eerste mogelijkheid betreft het in beeld brengen van de toeristische intensiteit,

waarbij het aantal overnachtingen per dag wordt uitgedrukt per inwoner. In deze kernindicator wordt echter alleen rekening gehouden met verblijfstoerisme en drukte wordt ook mede bepaald door recreatie van eigen inwoners. Een tweede mogelijkheid is daarom om te kijken naar de parkeerbeleving op de bestemming.

Omdat de parkeerbeleving op de bestemming zowel dag- als verblijfsbezoek meeneemt, is gekozen om deze manier van meten te hanteren. De cijfers worden verzameld door bewonersonderzoek uit te voeren en na te gaan welk deel van de inwoners de parkeerbeleving als neutraal of tevreden beschouwt. Wanneer de meerderheid van de inwoners hier mee ontevreden is, wordt dit als disbalans weergegeven. Wanneer de meerderheid van de inwoners neutraal of tevreden is wordt dit als positief ervaren en is er mogelijk sprake van balans.

3.3.3 Omgeving

Het domein omgeving bestaat uit vele aspecten, en is daarmee moeilijk te vatten in vijf kernindicatoren. Hiervoor is de indeling van de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur³⁷ gehanteerd om tot een selectie van voor R&T relevante indicatoren te komen. De indeling van het RLI bestaat uit duurzaamheid, vervoer, woningvoorraad, grondgebruik en natuur. De selectie van indicatoren op basis van deze indeling biedt een geschikt startpunt voor het verdere gesprek over de impact van R&T op de omgeving.

Klimaatdruk

Duurzaamheid is een breed begrip dat onder andere energiegebruik, uitstoot/luchtkwaliteit en afvalstromen omvat. Idealiter zou gekozen zijn voor een indicator die bijdraagt aan het meten van de uitstoot van broeikasgassen. Zo zou de CO₂-uitstoot per bezoeker gemeten kunnen worden op basis van herkomst, reismodaliteit en toegerekend aan de verschillende activiteiten die recreanten en toeristen ondernemen. In de praktijk is deze data echter beperkt beschikbaar, waardoor gemiddeldes (zoals de gemiddelde uitstoot per bezoeker) vermenigvuldigd kunnen worden met het aantal bezoekers om een

³⁴ Leefbaarometer. <https://www.leefbaarometer.nl/home.php>

³⁵ HZ Kenniscentrum Kusttoerisme. (2024). *Toerisme op Schouwen-Duiveland: de mening van de inwoner*. https://www.kenniscentrumtoerisme.nl/images/6/69/Rapportage_inwonersonderzoek_Schouwen-Duiveland_2024_def.pdf

³⁶ www.landelijkealliantie.nl

³⁷ Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (2019). *Waardevol toerisme: onze leefomgeving verdient het*. Den Haag. Digitale uitgave - https://www.rli.nl/sites/default/files/rli_advies_waardevol_toerisme_onze_leefomgeving_verdient_het.pdf

eerste indicatie te geven. Daarmee geeft de indicator echter enkel een beeld van het volume van R&T, en niet zo zeer of de locatiekenmerken van de bestemming bijdragen aan een hogere of lagere klimaatdruk.

Een diepgaander beeld kan worden verkregen door onderzoek te doen naar de specifieke activiteiten van bezoekers en de bijbehorende uitstoot. Daarnaast kan informatie over de herkomst van bezoekers en de vervoersmethoden gebruikt om de CO₂-uitstoot door transport nauwkeuriger te ramen. Dit vraagt echter om additioneel onderzoek.

Als alternatief is niet naar de CO₂-uitstoot per bezoeker gekeken, maar naar de CO₂-uitstoot van de horecasector. Ondanks dat de horecasector maar een sub sector van de algehele R&T sector is, lijkt het vooralsnog de meest passende optie van de beschikbare mogelijkheden. De CO₂-uitstoot van de horecasector in kiloton CO₂ is vervolgens omgerekend naar een CO₂-uitstoot per vestiging. Wanneer de CO₂-uitstoot per vestiging in een bestemming lager ligt dan het nationale referentiepunt is dit als positief te kenmerken, er is mogelijk sprake van balans. Wanneer de CO₂-uitstoot per vestiging in een bestemming hoger is dan het nationale referentiepunt is er sprake van overdruk en is er mogelijk sprake van disbalans.

De data zijn verzameld via de regionale klimaatmonitor³⁸. De regionale klimaatmonitor is een online databank uitgebracht door de rijksoverheid met verschillende datapunten over duurzaamheid en klimaat gerelateerde onderwerpen. Het jaar met de meest recente data over de CO₂-uitstoot (2023) is in deze studie gebruikt. De monitor bevat data op verschillende regionale en sectorale niveaus. Er is gebruik gemaakt van het meest gedetailleerde beschikbare bestuurlijke niveau, namelijk het gemeentelijke niveau.

Woningvoorraad

Verblijfstoerisme kan ertoe leiden dat de opbrengsten voor (tijdelijke) verhuur hoger liggen dan de

waarde van woningen als hoofdverblijf, of de waarde in lange termijn verhuur. In dit geval worden woningen opgekocht als vakantiewoning, voor eigen gebruik, of voor de verhuur. Dit opkopen van woningen voor gebruik in de R&T sector kan leiden tot een stijging van de woningprijzen. Dit heeft positieve invloeden voor de huidige inwoners met een eigen woning, maar stijgende woningprijzen en huren maken het moeilijker voor andere groepen inwoners om zich te vestigen in de bestemming. Dit worden ook wel verdringingseffecten genoemd. Extreme voorbeelden hiervan komen naar voren in Barcelona, maar ook in Amsterdam leidt de druk op de woningvoorraad door R&T tot problemen³⁹. In Nederland is er vanuit de nationale politiek zelfs een oproep om permanente bewoning van vakantie-woningen in bredere maat toe te staan⁴⁰.

De mogelijke verdringing in de woningvoorraad door R&T wordt gemeten aan de hand van het aantal logiesaccommodaties ten opzichte van het aantal gebouwen met een woonfunctie. Hierbij worden gebouwen met een gemixt gebruik niet in acht genomen, omdat hier niet te bepalen is welk aandeel van deze gebouwen voor een logiesfunctie, of voor een woonfunctie worden benut. Wanneer het aandeel van gebouwen met een logiesfunctie erg hoog ligt, is er mogelijk sprake van verdringing op de woningmarkt. In dit geval is er sprake van overdruk en is de bestemming voor deze kernindicator in mogelijke disbalans. Wanneer echter dit aandeel erg laag ligt, kan het zo zijn dat de bestemming over onvoldoende voorziening beschikt om de vraag naar overnachtingen door R&T te voldoen. Hierdoor is er mogelijk sprake van onderdruk.

De data worden verzameld aan de hand van een geografische analyse met de Basisregistratie Adressen en Gebouwen (BAG)⁴¹. Deze nationale databron bevat gegevens over elk gebouw in Nederland. Omdat deze data beschikbaar is op individueel gebouwniveau, kan per bestemming nauwkeurig het aandeel logiesaccommodaties ten opzichte woningen worden bepaald. Dit is gedaan voor het meest recente jaar waarin data beschikbaar is, 2023.

38 Rijksoverheid. Regionale Klimaatmonitor. <https://klimaatmonitor.databank.nl/jive>

39 Al Goodman. (2025). Barcelona finally turned on its crowds of tourists. Now the city faces a major problem. <https://edition.cnn.com/travel/barcelona-reckons-with-overtourism-summer-2025>

40 Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (2024). Minister Keijzer roept gemeenten op: laat mensen wonen in recreatiewoning. <https://www.volkshuisvestingnederland.nl/actueel/nieuws/2024/12/19/minister-keijzer-roept-gemeenten-op-laat-mensen-wonen-in-recreatiewoning>

41 Basisregistratie Adressen en Gebouwen (BAG). <https://data.overheid.nl/dataset/basisregistratie-adressen-en-gebouwen--bag->

Vervoer van bezoekers: modal split autobezoek

Mobiliteit speelt een belangrijke rol in de impact van R&T, waarbij het aandeel bezoekers dat per auto reist grote gevolgen kan hebben voor de drukte op de weg en lokaal kan leiden tot problematiek. Autogebruik leidt, zeker bij piekgevoelige bestemmingen, tot verkeersopstoppingen wat de doorstroming belemmert en de reiservaring verslechtert. Daarnaast ontstaat er vaak een tekort aan parkeerplaatsen, wat zorgt voor extra verkeersstromen doordat bezoekers naar beschikbare plekken zoeken (zoekverkeer). Hiernaast heeft een hoog aandeel autogebruik negatieve effecten voor de luchtkwaliteit op de bestemming (denk aan drukke stadscentra) en draagt het bij aan uitstoot van CO₂, NO_x en fijnstoffen. Inzicht in het aandeel autogebruikers is daarom essentieel. Een gedetailleerdere analyse, waar hier niet voor gekozen is, zou rekening kunnen houden met reisafstanden, type voertuig en de capaciteit van de infrastructuur, en ook de zoektijden of bezettingsgraad van parkeervoorzieningen.

Voor deze kernindicator wordt er gemeten aan de hand van de modal split: welk aandeel van de bezoekers komt met de auto. Een hoog percentage bezoekers dat met de auto reist, kan leiden tot disbalans door zowel verkeersdruk als parkeerproblemen. In dit geval spreken we van overdruk en is de kernindicator mogelijk in disbalans. Tegelijkertijd kan een laag percentage van bezoekers die met de auto komen zorgen voor een onderbenutting van het infrastructuur netwerk en mogelijke overbelasting van het openbaar vervoer. In dit geval is er sprake van disbalans in de vorm van onderdruk.

De modal split wordt verzameld aan de hand van een bezoekersonderzoek. Het is dus locatieafhankelijk of deze data beschikbaar is voor een bestemming.

Landoppervlak gerelateerd aan R&T

Het aan R&T gerelateerde grondgebruik is belangrijk voor de balans van een bestemming. Wanneer een (te) grote R&T sector aanwezig is kan dit land gebruiken wat anders bestemd zou zijn voor bijvoorbeeld een woon- of bedrijfsfunctie. In dit geval is er sprake van overdruk en is er mogelijke disbalans. Echter, kan het ook het geval zijn dat een qua omvang grote recreatief toeristische sector zich centreert in een klein aandeel van het landoppervlak, wat drukte gerelateerde problemen met zich

kan meenemen. Ook dan kan sprake zijn van disbalans.

Deze kernindicator wordt gemeten aan de hand van het percentage aan R&T gerelateerd landoppervlak ten opzichte van het totale landoppervlak. Dit percentage is afkomstig uit een geografische analyse met het Nationaal Bestand Bodem Gebruik (NBBG)⁴². Uit deze databron zijn verschillende grondtypes onder “R&T gerelateerd” geplaatst. Dit zijn de volgende grondgebruiken zoals weergegeven in tabel 1. Voor deze kernindicator is duiding van de data (binnen de balansstafels – zie hoofdstuk 5) erg belangrijk, omdat het lastig is gebruik van landoppervlak door R&T te differentiëren van landgebruik door andere activiteiten.

Tabel 1. R&T gerelateerd grondgebruik

Grondgebruik	Indicatoren na balans
Detailhandel en horeca	Bos
Openbare voorzieningen	Open droog natuurlijk terrein
Sociaal culturele voorzieningen	Open nat natuurlijk terrein
Park en plantsoen	Natuurlijk grasland
Sportterrein	Kustduinen
Dagrecreatief terrein	Recreatief binnenwater
Verblijfsrecreatief terrein	-

Kwetsbare natuur

De laatste kernindicator binnen het domein omgeving is kwetsbare natuur. R&T kan een drukkend effect op de kwetsbare natuur hebben. Zo kunnen bezoekers van natuurgebieden afval achterlaten en het gebied vervuilen of de leefomgeving van vogels en andere dieren verstoren in het natuurgebied. In dit geval kan er sprake zijn van disbalans. Idealiter zou de impact van R&T op de kwaliteit van de kwetsbare natuur in kaart worden gebracht. Dit is echter zeer complex en vereist additioneel losstaand onderzoek. Om toch tot een inschatting te komen over de impact van R&T op de kwetsbare natuur wordt verondersteld dat de aanwezigheid van veel kwetsbare natuur op zichzelf een risico met zich meebrengt: is er sprake van een grote hoeveelheid kwetsbare natuur in de bestemming is de kans groot dat er door R&T schade aan deze gebieden kan worden toegebracht. Dit is een stevige veronderstelling en deze moet dan ook expliciet meegenomen

42 Nationaal Bestand Bodem Gebruik. <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/nederland-regionaal/geografische-data/bestand-bodemgebruik>

worden bij de bespreking van de data, gedurende de uitvoering van de balanstafels.

Het percentage kwetsbare natuur van het totale landoppervlak van een bestemming wordt bepaald aan de hand van de aanwezigheid van Natura 2000 gebieden op de bestemming. Een Natura 2000 gebied is een natuurgebied waarin soorten dieren, planten en hun ecosysteem worden beschermd om de biodiversiteit te behouden en vormt de basis van Europees natuurbeleid⁴³. De data van Natura 2000 gebieden zijn afkomstig uit het nationale dataregister PDOK⁴⁴. Een geografische analyse is uitgevoerd om het percentage kwetsbaar natuuroppervlak te berekenen. Voor deze studie wordt enkel het landoppervlak in acht gehouden. Zo is er geen rekening gehouden met het aantal verstoringsgevoelige planten en dieren vanwege het complexe karakter van deze informatie.

3.4 Een dashboard als afwegingskader

In de vorige sectie is de selectie en dataverzameling voor elk van de 15 kernindicatoren besproken. Van de in totaal 45 mogelijke meetpunten (15 kernindicatoren voor drie bestemmingen) zijn er 34 beschikbaar. Hieronder beschrijven we hoe de data kan worden verwerkt in een uniforme manier van visualiseren. Door de eenduidige presentatie is het voor de deelnemers aan balanstafels (zie hoofdstuk 5) mogelijk om een eerste stap te zetten in de zoektocht naar balans en disbalans. Het kader laat overzichtelijk zien welke losse kernindicatoren mogelijk in balans of disbalans zijn en welke patronen er zijn (bijvoorbeeld heel het domein economie scoort goed, maar het domein maatschappij scoort slecht).

3.4.1 Van kernindicatoren naar balans – op basis van grenswaarden

Er is een poging gedaan om aan de hand van de beschikbare data te bepalen of er, per kernindicator, sprake is van balans of disbalans. Hierbij is er geprobeerd om uniforme grenswaarden te bepalen. Een grenswaarde geeft aan wanneer er van een situatie van balans naar de situatie(s) van disbalans wordt bewogen. In de praktijk blijkt het bepalen van uniforme grenswaarden echter zeer lastig. Dit komt onder andere vanwege de grote invloed van de

lokale context en de complexiteit van de interpretatie van de kernindicatoren. Nijland, Korteweg Maris en Klijs ondersteunen deze praktijkbevinding in het artikel 'De tussenbalans opgemaakt'⁴⁵. In dit artikel wordt gesteld dat de interactie tussen kernindicatoren en de lokale context een zeer grote invloed heeft op het oordeel over balans (en grenswaarden). Vergelijkingen tussen gebieden binnen Nederland, of tussen gebieden over tijd hebben mogelijk een hogere zeggingswaarde, en zouden één van de andere manieren kunnen zijn om een discussie over balans/ disbalans binnen een specifieke bestemming te faciliteren. Ook dit is echter geen eenvoudige oplossing: databeschikbaarheid speelt een belangrijke (en belemmerende) rol. Veel van de data nodig voor de kernindicatoren worden sporadisch en locatieafhankelijk verzameld. Zo worden kwalitatieve variabelen (bewonersonderzoek en bezoekersonderzoek) per bestemming los verzameld. Dit zorgt voor verschillen in timing en definities. Dit maakt het lastiger voor een bestemming om zichzelf te vergelijken met andere bestemmingen en/of een vergelijking over de tijd uit te voeren. Om dit proces beter te stroomlijnen is de Landelijke Data Alliantie een gestandaardiseerde vragenlijst voor bewonersonderzoeken aan het opstellen, deze komt medio 2025 beschikbaar via hun website. Het is wenselijk om ook een gestandaardiseerde basisvragenlijst te ontwikkelen voor bezoekersonderzoeken. Wanneer elke bestemming hiervan gebruik gaat maken kan de zeggingskracht van vergelijking tussen bestemming en over de tijd toenemen.

Ondanks bovenstaande essentiële kanttekening wordt hieronder de gedane poging om tot grenswaarden te komen en deze te testen voor de drie casus bestemmingen beschreven. De eerste stap is om te bepalen wanneer er sprake is van onder- en/of overdruk voor een kernindicator. In de beschrijving van de kernindicatoren is dit al kort naar voren gekomen. Bij de samenstelling van balans en disbalans is een passende grenswaarde gezocht. Het is hierbij belangrijk te vermelden dat de uiteindelijke grenswaarden enkel als "poging tot" gezien kunnen worden, en dus niet als exacte waarden. Hieronder staan de verschillende manieren waarop grenswaarden zijn gebaseerd:

43 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. *Natura 2000*. <https://www.natura2000.nl/>

44 Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. Dataset: *Natura 2000*. <https://www.pdok.nl/introductie/-/article/natura-2000>

45 Klijs, Korteweg Maris & Nijland. (z.d.). *De tussenbalans opgemaakt*. <https://www.nrit.nl/trendrapport/capita-selecta/49333/de-tussenbalans-opgemaakt>

- **Definitie van de kernindicator:** Sommige kernindicatoren hebben een theoretische minimum, maximum en grenswaardes. Denk bijvoorbeeld aan de NPS, deze loopt altijd van -100% tot 100%, met 0% als kantelpunt tussen disbalans en balans.
- **Nationale referentiepunten:** Waar mogelijk is data verzameld voor alle gemeentes binnen Nederland. Aan de hand van de verdeling van de data (minimum, maximum, percentielen etc.) kunnen de grenswaardes worden opgesteld.
- **Overig:** Wanneer bovenstaand niet mogelijk bleek, is er voor de betreffende kernindicator een andere manier van oordelen bepaald. Hierbij is onder andere gebruik gemaakt van expert kennis binnen het consortium, interne discussies of op basis van vuistregels zoals een “majority rule”.

Aan de hand van een rekenmethode, met als input de minimum, maximum, grenswaardes en de daadwerkelijke waardes volgend uit de dataverzameling is een balansscore berekend.

Een negatieve balansscore geeft mogelijke disbalans van een indicator aan. Deze negatieve balansscore kan zowel onderdruk- of overdruk aangeven. Hoe lager de balansscore is, hoe negatiever dit gewaardeerd kan worden. De laagst mogelijke score is -100%. Een positieve balansscore geeft mogelijke balans van een indicator aan. Hoe hoger deze balansscore, hoe beter dit gewaardeerd kan worden. De hoogst mogelijke score is 100%. Wanneer de balansscore gelijk is aan 0% is er zowel geen sprake van balans, als van disbalans.

Er is gekozen om op een graduele manier te meten met een relatieve score en niet op basis van de score op te delen in een simpele “balans” of “disbalans”. De graduele score geeft namelijk meer inzicht in de relatieve positie van de kernindicator. Een score van 1% wordt geïnterpreteerd als balans, maar kan wel een signaal afgeven dat er bijna sprake is van mogelijke disbalans. Hiernaast zou bij een mogelijke vergelijking over tijd een daling of stijging van de kernindicator zo goed kunnen worden gemonitord. Wanneer een score van 85% van het ene jaar op het andere jaar verandert tot 10% is er in beide jaren sprake van balans. Echter is er wel goed te zien dat de situatie is verslechterd door de waarneembare daling in de score.

Een nadere uitwerking van de rekenmethode en toepassing per kernindicator over het verloop van

balans en disbalans, de bepaling van grenswaardes en de bereiking van deze eindscores is te lezen in bijlage 7.3 en 7.4.

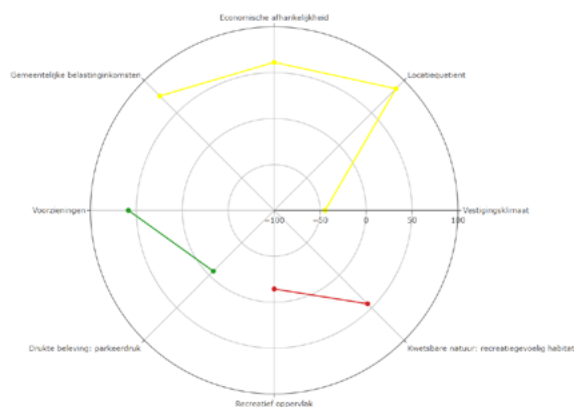
3.4.2 Visualisatie van de data

Na het verwerken van de verzamelde data wordt dit gepresenteerd in een sprekende en begrijpbare visualisatie. Idealiter is in deze visualisatie in één blik duidelijk welke kernindicatoren in disbalans/balans zijn en over welke kernindicatoren (of relaties tussen kernindicatoren) een verdiepend gesprek gevoerd moet worden. In deze visualisatie is er idealiter ook de mogelijkheid om vergelijkingen tussen bestemmingen en vergelijkingen over de tijd weer te geven. In dit onderzoek zijn verschillende manieren van visualiseren getest. Deze sectie zal dit proces doorlopen en de voor- en nadelen van de verschillende vormen bespreken.

Spin-diagram

Tijdens de werksessies met het consortium en de klankbordgroepen is gediscussieerd en nagedacht over de visualisatie van de data. Als eerste mogelijkheid kwam hier het zogenoemde spin-diagram (of radar-diagram) naar voren. Dit diagram maakt het mogelijk om afwijkingen (zowel negatief als positief) weer te geven. De theoretische achtergrond achter deze vorm van visualisatie is het veel gebruikte donutmodel (zie bijlage 7.5). Het spin-diagram zou hiervan een passende vorm van visualiseren zijn. In figuur 2 is een eerste opzet en uitvoering van het spin-diagram toegevoegd. Let op: de data in dit diagram is illustratief.

In de praktijk blijkt echter dat deze vorm van visualiseren enkele grote nadelen heeft. Allereerst verliep de dataverzameling lastiger dan verwacht, dit resulteerde in “lege” diagrammen, wat visueel niet aantrekkelijk is. Daarnaast is de begrijpbaarheid van het diagram niet voldoende. Zo leverde het diagram tijdens testsessies meer vragen dan antwoorden op. Vergelijkbaarheid tussen bestemmingen, of over tijd, is in dit soort diagrammen ook lastig te implementeren. Dit zou allereerst alleen kunnen bij perfecte dataverzameling, wat in deze studie niet het geval is. Hiernaast levert de visualisatie van deze vergelijking tussen bestemmingen enkel meer verwarring op. Een voorbeeld van een visualisatie met meerdere bestemmingen staat in figuur 3 weergegeven. Vanwege de besproken nadelen is besloten om de data niet aan de hand van een spin-diagram te weer geven en gebruik te maken van een alternatieve visualisatiemethode.

Figuur 2. Eerste concept spin-diagram

Heatmaps & highlight tabel

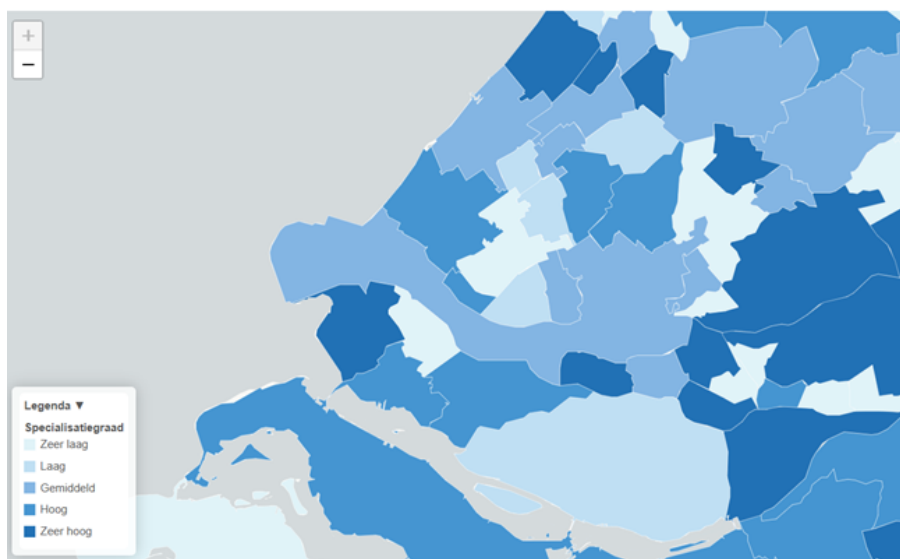
Heatmaps zijn een veelgebruikte tool om verschillen tussen geografische locaties (bijvoorbeeld bestemmingen) te visualiseren. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een kleurenschaal die aangeeft of er sprake is van een lage- of hoge waarde. Heatmaps kunnen op verschillende manieren worden gevisualiseerd. Een veel gebruikte manier is om dit op een geografische manier te weergeven, aan de hand van een zogenoemde chloropleth kaart. Hierbij worden de geografische locaties ingekleurd op basis van de respectievelijke waarden op een landkaart. Het voordeel van deze manier van visualiseren is dat er een direct overzicht ontstaat welke locaties goed en slecht scoren, en er ook gecontroleerd kan worden op eventuele geografische relaties en clustereffecten. Een voorbeeld van een chloropleth kaart staat weergegeven in figuur 4. Geografische kaarten hebben echter twee nadelen. Het eerste nadeel is dat data beschikbaar moet zijn voor alle locaties op de landkaart. Het tweede nadeel van een chloropleth kaart is dat het niet mogelijk is om meerdere kern-indicatoren tegelijk te visualiseren. Dit maakt het niet mogelijk om in een oogopslag verbanden tussen indicatoren waar te nemen.

Een heatmap kan ook worden verwerkt in tabel vorm; dit noemen we een highlight tabel. In deze vorm wordt de eerste kolom gebruikt voor het uitwerken van de verschillende kernindicatoren per rij, en wordt er per bestemming een extra kolom toegevoegd. Met deze manier van visualiseren geeft de kleur van een cel de situatie van balans of disbalans weer voor een kernindicator. Hierbij kan de volgende indeling worden gebruikt bij de interpretatie van de data:

Figuur 3. Voorbeeld vergelijking binnen spin-diagrammen

- Een groene tot donkergroene kleur geeft een balansscore van ongeveer 50% tot 100% aan. Er is sprake van een zeer goede balansscore en de indicator is in balans. Hoe donkerder de groene kleur, hoe hoger de balansscore is.
- Een gele tot lichtgroene kleur geeft een balansscore van ongeveer 0% tot 50% aan. Er is sprake van een goede balansscore en de indicator is in balans. Hoe groener de kleur, hoe hoger de balansscore is.
- Een gele tot oranje kleur geeft een balansscore van ongeveer 0% tot -50% aan. Er is sprake van een slechte balansscore en de indicator is in disbalans. Hoe donkerder de kleur, hoe lager de balansscore is.
- Een oranje tot rode kleur geeft een balansscore van ongeveer -50% tot -100% aan. Er is sprake van een zeer slechte balansscore en de indicator is in disbalans. Hoe donkerder de rode kleur, hoe lager de balansscore is.

Figuur 4. Choropleth kaart Provincie Zuid-Holland. Let op: de weergegeven data is enkel gebruikt voor illustratieve doeleinde.

De highlight tabel geeft in een oogopslag inzicht in de uitkomsten van het afwegingskader. Ten opzichte van de heatmaps laat een highlight tabel meerdere indicatoren tegelijk zien. Door meerdere bestemmingen toe te voegen als extra kolom kan de vergelijking met andere bestemmingen worden gemaakt. Als extra voordeel heeft de highlight tabel dat er gekozen kan worden om vergelijkingen over tijd te visualiseren. Dit kan gedaan worden door in plaats van meerdere bestemmingen toe te voegen in

nieuwe kolommen, meerdere jaren toe te voegen voor dezelfde bestemming. Figuur 5 en 6 laten voorbeelden zien hoe beide gevallen gebruikt kunnen worden. Let op; de gebruikte data in deze figuren is fictief en dient enkel voor illustratieve doeleinden.

In het volgende hoofdstuk wordt deze methode gebruikt om de balans/disbalans voor de drie case-bestemmingen te visualiseren.

Indicator	Goeree-Overflakkee	Midden-Delfland	Scheveningen
Domein Economie			
Economische impact			
Vestigingsklimaat			
Specialisatiegraad			
Lokale bijdrage			
Inkomen			
Domein Maatschappij			
Oordeel van inwoners			
Oordeel van bezoekers			
Oordeel van werknemers			
Voorzieningsniveau			
Parkeerbeleving			
Domein Omgeving			
Klimaatdruk			
Woningvoorraad			
Autobezoek			
R&T landoppervlak			
Kwetsbare natuur			

Figuur 5. Voorbeeldtabel vergelijking over bestemmingen

Indicator	Jaar 1	Jaar 2	Ontwikkeling
Domein Economie			
Economische impact			
Vestigingsklimaat			
Specialisatiegraad			
Lokale bijdrage			
Inkomen			
Domein Maatschappij			
Oordeel van inwoners			
Oordeel van bezoekers			
Oordeel van werknemers			
Voorzieningsniveau			
Parkeerbeleving			
Domein Omgeving			
Klimaatdruk			
Woningvoorraad			
Autobezoek			
R&T landoppervlak			
Kwetsbare natuur			

Figuur 6. Voorbeeldtabel vergelijking over tijd

4. Casestudies

Voor elk van de drie casusbestemmingen is er, bij wijze van test, getracht het afwegingskader te vullen en dit gevulde afwegingskader vervolgens te bespreken met lokale stakeholders. Er is hierbij gekozen voor een graduele aanpak met verschillende gesprekken tussen het onderzoeksteam en lokale stakeholders en niet voor een grootschalige en eenmalige bijeenkomst. Dit is gedaan om de betrokken bestemmingen tijdens het ontwikkelen van het proces mee te nemen. Het doel tijdens deze gesprekken was om te kijken naar:

- De beschikbaarheid van data: Hoe moeilijk/makkelijk is het om de data te verzamelen om de 15 kernindicatoren te kunnen vullen. Wat zijn manieren om eventuele “witte vlekken” in de toekomst weg te nemen?
- De relevantie van kernindicatoren. Niet elke kernindicator is even belangrijk voor elke bestemming. Daarom is beoordeeld of de gekozen kernindicatoren goed aansluiten bij de specifieke situatie.
- De interpretatie van de kernindicatoren. Hierbij is beoordeeld of de gebruikte definities en onze interpretatie van balans en disbalans, per indicator, passend zijn voor de Bestemming en herkend worden door de relevante stakeholders.

Dit hoofdstuk beschrijft per bestemming de resultaten van het afwegingskader en de inzichten uit de gesprekken met stakeholders. Bij het interpreteren van de resultaten is het belangrijk in ogenschouw te houden dat de gebruikte grenswaarden (en dus de resultaten) een poging zijn tot het benaderen van balans. Geen van de resultaten kan dus als definitief balansoordeel worden gezien. Gedetailleerde beschrijving van de resultaten zijn te vinden in bijlage 7.4 en in het online dashboard: https://erasmusupt.shinyapps.io/bestemming_in_balans/

4.1 Scheveningen

4.1.1 Beschrijving van de bestemming

De bestemming Scheveningen is gekozen omdat er voor deze bestemming sprake is van een mix van verblijfstoerisme en dagrecreatie in een stedelijke omgeving en de piekdruk op de boulevard en

stranden. Anders dan de andere bestemmingen is Scheveningen geen gemeente maar een stadsdeel van de gemeente Den Haag. De bestemming beschrijft zichzelf als volgt⁴⁶:

“De sfeervolle haven, het kilometerslange strand en de gezelligheid van Scheveningen: je vindt hier alles wat je nodig hebt om te ontspannen. Een kilometerlang strand in de achtertuin, dat is Scheveningen voor Den Haag. Vier seizoenen per jaar een heerlijke plek om te vertoeven. Met een glas Chardonnay op een loungebank in de zon of juist met zeiljack vol in de wind. Onveranderd, welk jaargetijde het ook is, blijft het effect van de frisse wind; een ontspannen, rozig en voldaan vakantiegevoel.”

4.1.2 Resultaten van het afwegingskader

In tabel 2 zijn de resultaten van het afwegingskader voor de bestemming Scheveningen gepresenteerd.

Het economische domein laat over de hele breedte slechte scores zien. Op de kernindicator voor de lokale bijdrage na zijn alle kernindicatoren in disbalans. Voor de indicatoren van de economische impact en de specialisatiegraad wordt dit veroorzaakt door overdruk: Scheveningen is te afhankelijk van R&T binnen de regionale economie. Het vestigingsklimaat laat zien dat de ontwikkeling van het R&T aandeel binnen de economie negatiever verloopt dan wordt verwacht op basis van nationale en sector groei. Data voor het bruto jaarinkomen in de horeca is vanwege het schaalniveau van Scheveningen niet beschikbaar.

Voor het domein maatschappij is het beeld compleet, data voor het oordeel van inwoners, bezoekers en werknemers zijn niet beschikbaar. De indicatoren voor het voorzieningenniveau en de parkeerbeleving⁴⁷ zijn daarentegen wel beschikbaar en in balans. Het domein omgeving laat een wisselend beeld zien, zo is er balans meetbaar voor de woningvoorraad en scoort de kwetsbare natuur relatief neutraal. Wel is hierbij op te merken dat vlak buiten de geografische afbakening van Scheveningen kwetsbare natuur (zoals de duinen) aanwezig is. Verder is er disbalans in de vorm van overdruk voor het aandeel R&T gerelateerd landoppervlak en is er missende data voor de

⁴⁶ Scheveningen. <https://denhaag.com/nl/doen/stranden/scheveningen>

⁴⁷ Gemeente Den Haag. Den Haag in cijfers. <https://denhaag.incijfers.nl/viewer?var=parlast>

indicatoren klimaatdruk en de modal split van het autobezzoek.

Tabel 2. Resultaten afwegingskader Scheveningen

Economie	Balansoordeel	Maatschappij	Balansoordeel	Omgeving	Balansoordeel
Economische impact		Oordeel inwoners		Klimaatdruk	
Vestigingsklimaat		Oordeel bezoekers		Woningvoorraad	
Specialisatiegraad		Oordeel werknemers		Autobezzoek	
Lokale bijdrage		Voorzieningenniveau		R&T landoppervlak	
Inkomen		Parkeerbeleving		Kwetsbare natuur	

4.1.3 Observaties en interpretatie van resultaten

De resultaten van het afwegingskader zijn tijdens een fysieke bijeenkomst en een online sessie besproken met de bestemming. Hieruit zijn de volgende observaties en interpretaties naar voren gekomen:

- Door het lagere schaalniveau (stadsdeel in plaats van een hele gemeente) is het lastig om voor alle kernindicatoren data te verzamelen.
- De scores binnen het economische domein worden herkend door de bestemming. Scheveningen is afhankelijk van toerisme, en die sector heeft zich de afgelopen jaren minder goed ontwikkeld dan je mag verwachten op basis van de totale nationale groei en de gemiddelde groei in de R&T sector.
- Binnen het thema maatschappij ontbreekt het oordeel van bezoekers en inwoners. Wat betreft bezoekers komt er mogelijk binnenkort data beschikbaar. Het onderzoek onder bewoners is nog een missende schakel.
- Binnen het domein omgeving is de oppervlakte van kwetsbare natuur opgenomen. Hierbij moet in ogenschouw worden genomen dat aan Scheveningen meerdere Natura2000 gebieden grenzen.
- Uit de data blijkt dat het aan recreatie en toerisme gerelateerde landoppervlak relatief hoog is. Dit kan mogelijk verklaard worden door de oppervlakte strand en duinen (waaronder Scheveningse bosjes). Dit geeft geen beeld van disbalans weer, maar geeft juist ruimte voor R&T weer. Voor deze stedelijke bestemming, geeft deze manier van meten geen goed beeld van balans.

4.1.4 Handelingsperspectieven

Hoewel in het gesprek met de bestemming de nadruk lag op het evalueren van het afwegingskader, kunnen toch enkele handelingsperspectieven worden geschetst voor Scheveningen. Een verdere concretisering, samen met de relevante stakeholders, zou plaats kunnen vinden op basis van de methoden zoals geschetst in hoofdstuk 5.

- Binnen het economische domein is het vanwege de overspecialisatie op R&T van belang om te werken aan de diversificatie van de lokale economie. Binnen deze diversificatie wordt er gewerkt aan de Havenvisie van Scheveningen. Deze havenvisie is onder andere gebaseerd op andere functies dan R&T. Daarnaast kan ook de toeristisch-recreatieve economie zelf versterkt worden door in te zetten op seizoen verbreding.
- Het vestigingsklimaat kan verbeterd worden door in te zetten op een betere (duurzame) bereikbaarheid via OV en fiets, waar ook al aan gewerkt wordt met de Koningscorridor.
- Door een hogere prioriteit te leggen bij verblijfstoerisme, in zowel kwaliteit als kwantiteit, kan het aantal overnachtingen stijgen en stijgen de lokale inkomsten nog verder (toeristenbelasting). Additioneel kan het verhogen van de inkomsten uit parkeren door bezoekers bijdragen aan stijgende lokale inkomsten. In dit geval moet er wel gezorgd worden voor voldoende openbaar vervoer- en fiets alternatieven.
- Binnen het domein maatschappij is het zinvol om inzicht te krijgen in hoe bewoners van Scheveningen aankijken tegen de voor- en nadelen van toerisme en recreatie. Deze inzichten kunnen met een standaard vragenlijst (in ontwikkeling door de Landelijke Data-Alliantie) onderzocht worden. Dit biedt een betrouwbaar en vergelijkbaar inzicht ten opzichte van andere bestemmingen.

- In het verlengde hiervan kan de gemeente, om overlast bij bewoners te voorkomen of te verminderen, bezoekers laten bijdragen aan het schoonhouden van het strand (afval juten). Additioneel kan extra toezicht van BOA's worden ingezet om mogelijke overlast van bezoekers te verminderen.
- Voor de toekomstige ontwikkeling geven de uitkomsten van het afwegingskader geen voorspelling. Wel zien we dat de economische ontwikkeling van de sector minder goed verloopt dan elders over de periode 2012-2022. Als deze trend zich doorzet, kan er een spiraal naar beneden ontstaan. Dit betekent dat er in Scheveningen gerichte aandacht nodig is voor de ontwikkeling van R&T, haar economie maar ook de economie in brede zin.
- De verwachte groei van het inwoneraantal in de regio zal de druk op het strand en de duinen laten toenemen. Ruimte voor R&T koppelen aan woningbouwprojecten draagt eraan bij dat inwoners (deels) in de wijk kunnen blijven voor recreatie en niet direct naar het (drukke) strand hoeven te gaan voor recreatie.
- De provincie kan Den Haag/ Scheveningen ondersteunen bij grote gebiedsontwikkeling (zoals al reeds gedaan wordt met de Havenvisie) met kennis, netwerk en mogelijk geld.

4.2 Goeree-Overflakkee

4.2.1 Beschrijving van de bestemming

De bestemming Goeree-Overflakkee is geselecteerd vanwege de unieke mix tussen verblijfstoerisme en dagrecreatie, de ongelijke spreiding van het toerisme over het eiland en de combinatie van kust en agrarisch gebied. De bestemming beschrijft zichzelf als volgt⁴⁸:

“Goeree-Overflakkee is een eiland, gelegen in het zuidwesten van de provincie Zuid-Holland. Het eiland heeft een oppervlakte van meer dan 400km² en ongeveer 52.000 inwoners. Er is hoge kwaliteit van leven zowel voor inwoners als bezoekers met mooie landschappen, veel natuur en authentieke dorpen. Kenmerkend is het kusttoerisme op de kop van het eiland, met kilometers brede en toegankelijke stranden en de Brouwersdam als hotspot voor kitesurfers en surfers. Watersport en de beleving op en rond het water is een USP van deze gemeente.”

4.2.2 Resultaten van het afwegingskader

In tabel 3 zijn de resultaten van het afwegingskader voor de bestemming Goeree-Overflakkee gepresenteerd.

Het economische domein laat in zijn algemeenheid een positief beeld zien. De balansindicatoren voor de economische impact en de specialisatiegraad kleuren donkergroen en zijn zodoende in balans. De balansindicatoren voor het vestigingsklimaat en het bruto jaarinkomen kleuren geel en zijn in balans. Wel bevinden deze indicatoren zich op de grens tussen balans en disbalans. De balansindicator voor de lokale bijdrage kleurt rood en is dus mogelijk in disbalans. Dit wordt veroorzaakt door een te hoog aandeel van R&T-gerelateerde belastinginkomsten. Dit zorgt voor een afhankelijkheid van R&T binnen de gemeentelijke begroting.

Binnen het domein maatschappij ontstaat een wisselend beeld. Zo scoort het oordeel van werknemers goed. Het oordeel van inwoners is in balans maar laat ruimte voor verbetering zien. Het voorzieningenniveau geeft echter een vorm van disbalans aan; er is sprake van onderdruk vanwege een, gemiddeld gezien, laag voorzieningenniveau binnen de bestemming. In dit domein zijn twee witte vlekken zichtbaar, zo is er voor de balansindicatoren voor het oordeel van bezoekers en de parkeerbeleving geen data beschikbaar.

Eenzelfde wisselend beeld is te zien binnen het domein voor de omgeving. Hier is balans zichtbaar voor de indicatoren voor R&T landoppervlak en kwetsbare natuur, maar zijn de indicatoren voor klimaatdruk en de woningvoorraad in disbalans. Dit wordt veroorzaakt door een relatief hoge energie uitstoot per horecavestiging. Hiernaast is de verhouding tussen het aantal gebouwen met een logiesfunctie en een woonfunctie (te) hoog (ruim 20%). Voor de kernindicator van het aandeel autobezoek in de modal split is geen data beschikbaar.

⁴⁸ Aangeleverd door vertegenwoordiger vanuit de bestemming.

Tabel 3. Resultaten afwegingskader Goeree-Overflakkee

Economie	Balansoordeel	Maatschappij	Balansoordeel	Omgeving	Balansoordeel
Economische impact		Oordeel inwoners ⁴⁹		Klimaatdruk	
Vestigingsklimaat		Oordeel bezoekers		Woningvoorraad	
Specialisatiegraad		Oordeel werknemers		Autobezoek	
Lokale bijdrage		Voorzieningenniveau		R&T landoppervlak	
Inkomen		Parkeerbeleving		Kwetsbare natuur	

4.2.3 Observaties en interpretatie van resultaten

De resultaten van het afwegingskader zijn tijdens een fysieke en een onlinebijeenkomst besproken met de bestemming. Hieruit zijn de volgende observaties en interpretaties naar voren gekomen:

- Over het algemeen komen de resultaten van het afwegingskader overeen met de ervaren praktijk-situatie van de bestemming.
- De afhankelijkheid van de lokale belasting-inkomsten van toerisme en recreatie gerelateerde inkomsten wordt herkend.
- Het oordeel van bewoners bevindt zich op dit moment tussen de situatie van balans en disbalans. Dit wordt herkend en heeft de aandacht van de bestemming.
- De 'rode' score van het voorzieningenniveau wordt herkend door de bestemming. Een mogelijke verklaring voor deze slechte score is het grote landoppervlak van de gemeente. Naast de drukke kustgebieden is een groot deel van het landoppervlak landelijk gebied met relatief weinig voorzieningen. Het is een wens van de gemeente dat het voorzieningenniveau juist buiten de kustzone toeneemt. Het voorzieningenniveau in dit gebied kan onder meer worden uitgebreid met "elk-weer-voorzieningen" en voorzieningen voor de jeugd.
- Voor de kernindicator kwetsbare natuur is er op bestemmingsniveau sprake van een positief balansoordeel. Dit wordt herkend door de bestemming, maar wel wordt aangegeven dat de kwetsbare natuur ongelijkmatig verdeeld is over het eiland (evenals het toerisme). Dit zorgt dat er plaatselijk wel knelpunten aanwezig kunnen zijn.
- Ondanks dat er voor de kernindicator voor de modal split geen data beschikbaar is, wordt er door de bestemming wel verwacht dat het

aandeel autogebruik hoog zal liggen. Dit komt vanwege de slechte bereikbaarheid met openbaar vervoer.

4.2.4 Handelingsperspectieven

Hoewel in het gesprek met de bestemming de nadruk lag op het evalueren van het afwegingskader, kunnen toch enkele handelingsperspectieven worden geschetst voor Goeree-Overflakkee. Een verdere concretisering, samen met relevante stakeholders binnen de bestemming, zou plaats kunnen vinden op basis van de methoden zoals geschetst in hoofdstuk 5.

- Toeristisch gezien kan Goeree-Overflakkee beschouwd worden als een gebied met twee deelbestemmingen: 1) de kust met de bijbehorende dynamiek en balansopgaven en 2) het binnenland met vooral ontwikkelkansen voor recreatie en toerisme, mede vanuit het oogpunt van spreiding.
- De ontwikkeling van toerisme en recreatie in het binnenland kan meeprofiten van het aanbod en bezoek aan de kust. Dit kan worden bereikt door aanvullend aanbod te bieden, bijvoorbeeld slechtweervoorzieningen, voorzieningen buiten het strand die ruimte vragen (zoals een klimbos) en arrangementen.
- Het oordeel van bewoners (tussen balans en disbalans) is aanleiding om het bewonersonderzoek periodiek te herhalen met behulp van de basisvragenlijst van de Landelijke Data Alliantie en om de hieruit resulterende uitkomsten om te zetten in beleid of beleidsaanpassingen.
- Missende data op het gebied van bezoekers is aanleiding om bezoekersonderzoek uit te voeren.
- Uit prognoses blijkt dat de toeristisch-recreatieve vraag toeneemt⁵⁰. Op dit moment groeit de R&T sector iets sneller dan je mag verwachten op basis van ontwikkeling elders in het land (zo is

49 IJben, Hazel & Noordhoek. (2021). *De eerste stap richting een (nog meer) bewuste toeristische bestemming. Wat is de houding (attitude) van de inwoners van de gemeente Goeree-Overflakkee ten aanzien van toerisme?*

50 NBTC & CELTH. (2025). *Forecast 2035. Verwachting van het verblijfstoerisme in Nederland*. <https://www.nbtc.nl/nl/site/download/download-nbtc-celth-forecast-2035-landelijke-prognose-nl?disposition=inline>

het vestigingsklimaat licht positief). Additioneel kan worden verwacht dat de plaatselijke bezoekersdruk toeneemt (piekplekken en piekmomenten), evenals bijvoorbeeld de klimaatdruk. Het is aan te raden beleid te ontwikkelen dat mogelijkheden geeft om op deze toenemende vraag naar R&T te sturen. Hierbij zou gekeken kunnen worden naar logiesbeleid en ontwikkeling van voorzieningen in gebieden met draagkracht buiten de R&T 'hotspots' van dit moment.

- De provincie kan Goeree-Overflakkee met kennis en middelen ondersteunen bij grote gebiedsontwikkeling.

4.3 Midden-Delfland

4.3.1 Beschrijving van de bestemming

De bestemming Midden-Delfland is geselecteerd vanwege het dag recreatieve karakter en de ligging in de Metropoolregio Rotterdam Den Haag. De bestemming beschrijft zichzelf als volgt⁵¹:

“Midden-Delfland vormt een groot groengebied centraal in de verstedelijkte Zuidvleugel van de Randstad. Deze groene long functioneert als ademruimte van de metropool met groene en blauwe aders het stedelijke gebied in. In dit gebied kan nog stilte en ruimte ervaren worden. Hier kan je vlak bij de stad het Hollandse polderlandschap in gaan, boerenland ruiken en grutto's horen. De randen zijn grotendeels ingericht met bos- en recreatiegebieden en door het gebied heen ligt een recreatief routenetwerk voor wandelen, fietsen, skaten, varen en paardrijden. Aan het routenetwerk liggen recreatieve voorzieningen, zoals Toeristische Overstappunten (TOP's), musea, vogelkijkhutten en steigers. Er is een groeiend aanbod aan kleinschalige voorzieningen in het landelijk gebied, zoals horeca, overnachtingaccommodaties, botenverhuur, wandelpaden over het agrarische land en de verkoop van streekproducten. Steeds meer agrariërs zetten nevenactiviteiten bij hun bedrijf op om daarmee hun betekenis voor inwoners uit het stedelijk gebied te vergroten. Aan de andere kant zetten steeds meer stedelingen zich actief in voor het landschap en helpen bij het beheer van natuurgebieden en landschapselementen. De maatschappelijke betrokkenheid binnen het gebied is groot.”

4.3.2 Toepassing van het afwegingskader

In tabel 4 zijn de resultaten van het afwegingskader voor de bestemming Midden-Delfland gepresenteerd.

Het economische domein laat zowel relatief goede, als slechte scores zien. De balansindicatoren voor de economische impact en de specialisatiegraad zijn donkergroen en in balans. De balansindicator voor het vestigingsklimaat is geel en in balans. Wel bevindt deze indicator zich op de grens tussen balans en disbalans. De balansindicator voor de lokale bijdrage kleurt rood en is dus mogelijk in disbalans. Dit wordt veroorzaakt door een te laag aandeel van R&T gerelateerde belastinginkomsten. De indicator voor het gemiddeld bruto jaarinkomen binnen de horecasector laat vanwege de lage score ook mogelijke disbalans zien.

De domeinen voor maatschappij en omgeving geven een overwegend wisselend beeld. Zo scoort de parkeerbeleving goed maar zijn de kernindicatoren voor het oordeel van werknemers en het voorzieningenniveau in disbalans. Wel grenzen deze indicatoren tegen de situatie van balans aan. In deze domeinen zijn ook twee witte vlekken zichtbaar, zo is er voor de balansindicatoren voor het oordeel van inwoners en het oordeel van bezoekers geen data beschikbaar. Voor de indicatoren parkeerbeleving en het percentage autobezocht is gebruik gemaakt van bezoekersonderzoek uitgevoerd door de Verkeersonderneming.⁵²

51 Aangeleverd door vertegenwoordiger vanuit de bestemming.

52 De Verkeersonderneming. (2022). *Bezoekersaanpak Midden-Delfland*.

Tabel 4. Resultaten afwegingskader Midden-Delfland

Economie	Balansoordeel	Maatschappij	Balansoordeel	Omgeving	Balansoordeel
Economische impact		Oordeel inwoners		Klimaatdruk	
Vestigingsklimaat		Oordeel bezoekers		Woningvoorraad	
Specialisatiegraad		Oordeel werknemers		Autobezoek	
Lokale bijdrage		Voorzieningenniveau		R&T landoppervlak	
Inkomen		Parkeerbeleving		Kwetsbare natuur	

4.3.3 Bevindingen en observaties

De resultaten van de balansindicatoren zijn tijdens een online en een fysieke sessie besproken met de bestemming. Hieruit zijn de volgende observaties en interpretatie naar voren gekomen:

- Een deel van de inzichten uit het afwegingskader wordt herkend door de bestemming. Bij een enkel aantal indicatoren is er echter meer context nodig voor een correcte interpretatie van de resultaten.
- Waar de economische impact, het vestigingsklimaat en de specialisatiegraad redelijk tot goed scoren in het afwegingskader bestaat het gevoel dat de economie van de R&T-sector binnen Midden-Delfland minimaal is. Er zijn voornamelijk veel kleine bedrijven, een golfbaan en een groot hotel zijn de enig noemenswaardig grote werkgevers in de bestemming.
- De lage score voor de lokale bijdrage komt mede doordat de bestemming een sterk dagrecreatief profiel heeft en omdat er pas sinds dit jaar toeristenbelasting wordt geheven.
- De relatief lage score voor het bruto jaarinkomen en het negatieve oordeel van werknemers in de horeca kunnen mogelijk verklaard worden door de kleinschaligheid van de bedrijven. De bestemming stelt dat deze kleinschalige bedrijven een minder grote betaalkracht hebben. Gezien het landschap zijn grootschalige vestigingen echter niet mogelijk en wenselijk.
- Er wordt gesteld dat de missende data over het oordeel van inwoners en bezoekers belangrijk is om te meten en verzamelen vanwege de toenemende drukte op piekmomenten.
- De kernindicator kwetsbare natuur kleurt groen, maar in het agrarisch veenweidegebied zijn wel kwetsbaarheden aanwezig (bijvoorbeeld de aanwezigheid van weidevogels). Hiernaast speelt de beperkte hoeveelheid natuur in randgemeentes een rol. De druk van R&T zal hierdoor automatisch op de beperkte natuur in de omgeving (ofwel de natuur van de Midden-Delfland) komen te liggen. Hieruit kan geconcludeerd worden dat het meten van de kwetsbare natuur

aan de hand van Natura2000 gebieden niet voldoende is.

- De goede score op het domein omgeving wordt in de praktijk ervaren, maar wel zijn er zorgen voor de toekomst. Zo neemt de verwachte drukte van bezoekers toe, en zo ook de druk op de natuur en omgeving.
- De parkeerbeleving en het aandeel bezoekers dat met de auto Midden-Delfland bezoekt zijn volgens het afwegingskader in balans. Dit sluit aan bij het feit dat veel mensen op de fiets naar Midden-Delfland komen.

4.3.4 Handelingsperspectieven

Hoewel in het gesprek met de bestemming de nadruk lag op het evalueren van het afwegingskader, kunnen toch enkele handelingsperspectieven worden geschetst voor Midden-Delfland. De verdere concretisering, samen met de relevante stakeholders, zou plaats kunnen vinden op basis van de methoden zoals geschetst in hoofdstuk 5.

- Om de economische impact te vergroten en tegelijk recht te doen aan het bijzondere landschap, kan er ingezet worden op het uitbreiden van het toeristisch-recreatief aanbod in de kernen en in de poortgebieden (gekoppeld aan de recreatiegebieden aan de randen van het agrarisch gebied in BPL Midden-Delfland). Deze uitbreiding van aanbod moet echter wel passen bij de behoeften van de bezoekers, maar vooral bij de behoefte van de inwoners.
- De lage lokale bijdrage geeft aan dat er mogelijk ruimte is om de toeristenbelasting uit te breiden of te verhogen. Dit zal in 2026 al plaatsvinden.
- Verdieping van de inzichten over het oordeel van inwoners, en mogelijk naar dat van bezoekers, is een interessante aanvulling op de beschikbare gegevens. Door hierbij de basisvragenlijst van de Landelijke Data Alliantie te benutten, kan dit vergeleken worden met landelijke data. Ook kan het interessant zijn om in de tijd te vergelijken door dezelfde opzet te nemen als het onderzoek van de Verkeersonderneming (zie sectie 4.3.2).

- Onderzoek naar specifieke gebieden en locaties, met bijvoorbeeld resono-data, geeft inzicht in de spreiding van het bezoek over de dagen en de seizoenen. Dit kan ook relevant zijn voor beleid, bijvoorbeeld in relatie met de eventuele ontwikkeling van het R&T aanbod.
- Met het oog op de toekomstige ontwikkeling is bekend dat de recreatieve behoefte (en daarmee ook de druk) toeneemt door de groei van het aantal inwoners in de randgemeentes van Midden-Delfland. De sector ontwikkelt zich zoals het landelijke gemiddelde, maar de ruimte is beperkt. Toenemende vraag kan leiden tot knelpunten op verschillende vlakken. Ruimte geven voor recreatie en tegelijk de landschappelijke en groene waarden behouden is een belangrijke opgave voor de toekomst.
- De Provincie kan Midden-Delfland ondersteunen bij het opvangen en geleiden van de toeristisch-recreatieve vraag die op de regio af komt, bijvoorbeeld door de samenwerking aan te jagen, het initiatief te nemen in grote projecten met een recreatieve (neven)functie en het beschermen van het bestaande recreatieve aanbod in omgevingsbeleid.

4.4 Handelingsperspectieven Provincie Zuid-Holland

Op basis van de gesprekken met de verschillende casusbestemmingen zijn ook vier handelingsperspectieven voor de Provincie Zuid-Holland opgesteld. Deze handelingsperspectieven staan hieronder uitgewerkt.

Handelingsperspectief 1: Stel een ontwikkelkader verblijfsrecreatie op (economie)

Mobiliteit die samenhangt met vrije tijd en toerisme groeit. Uit eerder onderzoek blijkt onder meer dat binnenlands toerisme en recreatie een substantieel, en groeiend, deel van de totale binnenlandse personenmobiliteit vormt^{53, 54}. Vanwege de mobiliteitsbewegingen die samenhangen met toeristisch-recreatief bezoek kan er overlast in steden en natuurgebieden ontstaan.

Voorstel:

Rol Provincie: neem regie op dit thema.

Acties: stel samen met regionale partners een ontwikkelkader op voor een nieuw verblijfsrecreatieaanbod. Dit ontwikkelkader moet rekening houden met de draagkracht van een bestemming, het ontwikkelen van een natuur inclusieve en duurzame vormen van verblijfsrecreatie en tot slot het genereren van revenuen voor het beheren van het verblijfsgebied. Met dit ontwikkelkader kan meer op de kwaliteit van het verblijfsaanbod gestuurd worden dan in de huidige situatie wordt gedaan. Zo wordt er op dit moment in de provinciale omgevingsverordening enkel gestuurd op landschappelijke inpassing en het tegengaan van permanente bewoning.

Handelingsperspectief 2: Faciliteer regio's met inwonersonderzoeken (maatschappij)

In dit onderzoek is tot de conclusie gekomen dat leefbaarheid (maatschappij) een erg belangrijk domein is met meerdere invalshoeken. In de dataverzameling is echter naar voren gekomen dat er veel ontbrekende informatie is binnen dit domein. Dit is onder andere het geval voor het oordeel van inwoners over R&T. Hierdoor is het van belang dat bestemmingen deze informatie in de aankomende jaren gaan invullen. Individuele bestemmingen kunnen hierbij hulp gebruiken van de Provincie.

Voorstel:

Rol Provincie: stimuleer het uitvoeren van bewonersonderzoeken zoals dit ook in andere provincies gebeurt. Het uitvoeren van dit type onderzoek komt ten goede aan de participatie van bewoners in toeristisch-recreatieve ontwikkelingen en maakt de balansvraagstukken beter onderbouwd.

Acties:

- Maak inwonersonderzoeken mogelijk door hier provinciaal een aanjaagproject voor op te zetten. Dan kan lokaal en regionaal invulling worden gegeven aan bestemmingsmanagement en bewonersprofijt. De Provincie kan bestemmingen ondersteunen bij het uitvoeren van onderzoek onder inwoners, om zo de vergelijkbaarheid

53 Bureau Buiten & Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd. (2022). *Ontwikkelperspectief recreatie en toerisme MRA*. <https://bureaubuiten.nl/project/ontwikkelperspectief-recreatie-en-toerisme-mra-onderzoek-naar-omvang-en-draagkracht/>

54 CBS. (2024). *Onderweg in Nederland (ODiN)*, <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/rapportages/2024/onderweg-in-nederland--odin---2023-onderzoeksbeschrijving>

tussen bestemmingen te promoten en om efficiëntie en effectiviteit in de uitvoering te realiseren. Hiernaast kan het ook financiële voordelen opleveren. Het uitvoeren van bewonersonderzoek voor meerdere bestemmingen tezamen is goedkoper dan wanneer elke bestemming dit op een individuele manier laat uitvoeren.

- Met het stimuleren van inwonersonderzoeken op bestemmingsniveau kan de Provincie bijdragen aan het benchmarken van resultaten. Het benchmarken van resultaten helpt om de situatie van een bestemming beter te begrijpen. Het benchmarken van de uitkomsten kan op twee manieren. Als eerste kan dit door inwonersonderzoek (meer)jaarlijks te herhalen op een bestemming. Zo kan er binnen de bestemming zelf een benchmark ontstaan: hoe verhouden de resultaten zich ten opzichte van eerdere periodes. Ten tweede kan door het uitvoeren van het inwonersonderzoek op meerdere bestemmingen tegelijk er een benchmark ontstaan: hoe verhouden de resultaten zich ten opzichte van andere bestemmingen. De Provincie speelt hierin een belangrijke en coördinerende rol door te zorgen dat het inwonersonderzoek op eenzelfde manier wordt uitgevoerd en dat de uitkomsten van de verschillende bestemmingen worden verzameld op een centrale omgeving.

Handelingsperspectief 3: Stimuleer duurzaam en natuur inclusief toerisme (omgeving)

De indicatoren voor de kwetsbare natuur en het R&T gerelateerd landoppervlak geven in zijn algemeenheid een positief beeld weer. Dit geeft echter geen inzicht in het kwalitatieve aspect van de impact van R&T op de natuur en omgeving, namelijk de biodiversiteit en ecologische kwaliteit van het gebied.

Voorstel:

Rol Provincie: sturing geven aan, en het stimuleren van, de duurzame en natuur inclusieve ontwikkeling van toerisme en recreatie. Deze ontwikkelingen kunnen namelijk als een kans om de Zuid-Hollandse natuur te versterken worden gezien. Bij deze ontwikkeling moet gezorgd worden voor ambitie en kaders (o.a. subsidies) voor alle soorten sturing op duurzame

en natuur inclusieve vormen van toerisme en recreatie.

Acties: partners als IVN⁵⁵ en Green Key⁵⁶ hebben recent instrumenten ontwikkeld (training natuur inclusief ondernemen/ certificering natuur inclusief ondernemen) welke stimulering in de R&T sector behoeven. De provincie Zuid-Holland is hiermee al actief, maar deze inzet kan worden verbreed en versneld. Voor de R&T sector in Zuid-Holland kan dit betekenen dat in 2030 25% van de ondernemers het volgende heeft bereikt (niet uitputtend):

- Ondernemers hebben de training 'natuur inclusief ondernemen' van het IVN doorlopen.
- Jachthavens en watersportondernemers hebben de 'blauwe variant' van de training natuur inclusief ondernemen doorlopen (voor onderwaternatuur).
- Ondernemers zijn Green Key gecertificeerd, via de module natuur inclusief van Green Key.
- Concerns: Molecaten en andere parken profileren zich met natuur en duurzaamheid.
- Duurzame (buiten)evenementen: evenementen worden georganiseerd, geheel in lijn met de Duurzaamheidsladder Evenementen.

Handelingsperspectief 4: Koppelkansen natuur en landbouw met recreatie benutten

Ruimte voor recreatie verdient een plek in het provinciaal beleid.

Voorstel:

Rol Provincie: ga met natuurorganisaties, waterbeheerders, landbouworganisaties en gemeenten om tafel om koppelingen met recreatie (in het landelijk gebied) te stimuleren. Dit komt ten goede aan de thema's maatschappij en omgeving.

Acties: zorg voor ruimtelijke instrumenten die deze koppeling langjarig mogelijk maken. Denk hierbij aan:

- Omgevingsverordening met richtlijnen voor groen (norm) en recreatie (norm) in stedelijke uitloopgebieden. Dit maakt het mogelijk dat inwoners vanuit de voordeur het groen in kunnen. Dit is goed voor sporten, bewegen en de gezondheid. Hiernaast vermindert dit ook de

55 IVN. *Natuurinclusief ondernemen*. <https://www.ivn.nl/aanbod/natuurinclusief-ondernemen/>

56 Green Key. *Natuurinclusief Ondernemen*. <https://www.greenkey.nl/natuurinclusief-ondernemen>

druk op de kwetsbare natuur. Een win-win voor mens én natuur! Een goed voorbeeld hiervan is 'Groen Groeit Mee'⁵⁷ in de provincie Utrecht. Ten slotte liggen er bij uitbreiding en herstructurering van werklocaties kansen tot vergroening (bijvoorbeeld lunchommetjes).

- Langjarige regelingen voor boerenlandpaden en het vergroten van de bijdrage voor toezicht en recreatiebeheer in de SNL-gelden om recreatie volwaardig mee te kunnen koppelen met natuur.
- In samenwerking met de waterschappen een implementatieplan opstellen voor het toegankelijk en leefbaar maken van alle watergangen in Zuid-Holland. Hier zijn hele mooie voorbeelden van bij o.a. Wandelnet⁵⁸.
- Zorg voor een integrale benadering van de ontwikkeling van het landelijk gebied, bijvoorbeeld door bij alle plannen voor (10%) groenblauwe dooradering ook recreatie mee te koppelen (routes, voorzieningen).

57 Groen Groeit Mee. <https://www.groengroeitmee.nl/>

58 van der Laan, D. (2025). Waterschappen onmisbaar voor meer wandelmogelijkheden. <https://www.wandelnet.nl/nieuwsbericht/2025/02/20/waterschappen-onmisbaar-voor-meer-wandelmogelijkheden>

5. Het afwegingskader als input voor een gesprek over balans

In de vorige hoofdstukken zijn de kernindicatoren, de visualisatie daarvan en het afwegingskader besproken. Het vullen en visualiseren van dit afwegingskader is echter één stap in een uitgebreider proces voor bestemmingen die aan de slag willen met balans.

In dit hoofdstuk worden de volgende stappen in dit proces besproken. De nadruk ligt op de balanstafels: (fysieke) bijeenkomsten met relevante stakeholders uit de bestemming, met expertise op het gebied van R&T, leefbaarheid en leefomgeving, en balansvraagstukken. Het doel van de balanstafel is om gezamenlijk een beeld te vormen van de impacts van R&T op samenleving en leefomgeving om zo kansen en knelpunten in beeld te brengen en die door te vertalen naar handelingsperspectieven. Het afwegingskader is een essentiële input voor de balanstafels.

5.1 Eerste probleemanalyse van de bestemming

Als startpunt bij het denken over balans in een bestemming is het nodig om een eerste probleemanalyse uit te voeren. Dit betekent dat bestaande informatie over mogelijke knelpunten of kansen op het gebied van R&T wordt verzameld en geanalyseerd. Enkele relevante vragen die hierbij gesteld kunnen worden:

- Welke data en rapportages zijn al beschikbaar die inzicht geven in knelpunten of kansen binnen de bestemming?
- Zijn er recente onderzoeken uitgevoerd die trends of ontwikkelingen signaleren?
- Zijn er mediaberichten of opiniepeilingen die een indruk geven van het sentiment bij verschillende stakeholdergroepen, zoals inwoners en ondernemers?
- Zijn er bestaande beleidsdocumenten of evaluaties die relevante inzichten bevatten?
- Kan deze informatie gevat worden in de 15 kernindicatoren, of zijn er voor deze bestemming

wellicht andere indicatoren van groot belang?

- Kiezen we voor het vooraf vaststellen van grenswaarden of is het vaststellen van de grenswaarden juist onderdeel van het gesprek?

5.2 Vullen van het afwegingskader

Uitgaande van de eerste probleemanalyse, en met name de laatste twee vragen, moeten vervolgens de kernindicatoren in het afwegingskader gevuld worden. Eventueel kan ook de keuze worden gemaakt om naast de 15 kernindicatoren nog aanvullende indicatoren toe te voegen en daarvoor de data te verzamelen, wanneer deze voor de bestemming zeer relevante inzichten toevoegen. Hierbij speelt de afweging tussen de vergelijkbaarheid tussen bestemmingen en de volledigheid op een specifieke bestemming een rol.

5.3 Voorbereiding van de balanstafels

Een succesvolle balanstafel vereist een diverse en representatieve groep deelnemers. Het opstellen van een lijst met relevante stakeholders is daarom een essentiële voorbereidende stap. Deelnemers aan de balanstafels kunnen afkomstig zijn uit verschillende sectoren en belangengroepen, zoals:

- Vertegenwoordigers of sleutelfiguren uit de toeristische en recreatieve sector;
- Ondernemers en brancheverenigingen uit de horeca en verwante industrieën;
- Inwoners en lokale belangengroepen;
- Gemeentelijke en regionale beleidsmakers;
- Marketingorganisaties en toerismebureaus;
- Natuur- en milieubeschermingsorganisaties;
- Beheerders van natuurgebieden en openbare terreinen;
- Erfgoedinstellingen en culturele organisaties.

Het is van groot belang dat de lijst van genodigden niet uitsluitend wordt beperkt tot experts uit R&T. Een gebalanceerde benadering houdt in dat ook

expertise uit andere domeinen wordt betrokken, zoals natuurbeheer, mobiliteit en economie. Deze brede vertegenwoordiging zorgt ervoor dat de interactie tussen toerisme en de leefomgeving optimaal in kaart wordt gebracht. Bovendien kan het uitnodigen van zowel lokale stakeholders als externe experts met een onafhankelijke ‘blik van buiten’ bijdragen aan een verfrissende en objectieve kijk op de situatie. Uiteraard zal de exacte samenstelling van de groep tussen bestemmingen variëren, afhankelijk van de specifieke uitdagingen en behoeften.

De uitgenodigde deelnemers raadplegen voorafgaand aan de balanstafel het afwegingskader. Het kan nuttig zijn om, reeds in de vooraf toegestuurde informatie, inzicht te verschaffen in de manier waarop de data voor de verschillende kernindicatoren is samengesteld. Door het afwegingskader vooraf grondig te bestuderen, krijgen deelnemers een goed beeld van de huidige situatie (maar ook van de databeperkingen) en kunnen zij beter onderbouwde bijdragen leveren aan de discussies.

5.4 Uitvoering van de balanstafels

De balanstafels starten met het presenteren van het afwegingskader. Tijdens deze presentatie wordt besproken in hoeverre stakeholders zich kunnen vinden in de resultaten van dit afwegingskader. Daarnaast wordt per (kern)indicator gekeken of er sprake is van een evenwichtige situatie of dat er duidelijk sprake is van disbalans en of de deelnemers zich in dit balansoordeel herkennen.

Vervolgens wordt de stap gezet naar het denken over balans voor de bestemming als geheel. Dit is een gesprek waarin vele perspectieven en belangen naar voren kunnen en moeten komen.

Het afwegingskader kan bijvoorbeeld de indruk wekken dat er meer positieve effecten zijn dan negatieve effecten. Maar toch kan het zo zijn dat sommige stakeholders geen balans ervaren omdat ze onevenredig sterk geraakt worden door bepaalde negatieve effecten. Of, stakeholders zijn van mening dat één specifiek negatief effect, zoals milieuschade, zodanig belangrijk is dat dit niet opweegt tegen/gecompenseerd kan worden door positieve effecten. Zolang dit negatieve effect niet vermeden wordt kan er in hun ogen nooit sprake zijn van balans. Het kan ook het geval zijn dat bepaalde kansen en knelpunten in het afwegingskader niet (duidelijk) naar voren komen, maar volgens de stakeholders wel essentieel zijn om mee te nemen.

Een andere relevante vraag is hoe de stakeholders de relaties tussen de (kern)indicatoren zien: Hoe wegen we economische impact ten opzichte van gebruikte vervoermiddelen? En hoe verhoudt het oordeel van bezoekers zich ten opzichte van CO₂ uitstoot?

Het afwegingskader dient als achtergrond voor een gesprek, waar geen ‘reken’ regels voor te bedenken zijn, evenmin als uniforme procesafspraken. Veel hangt af van de lokale context. Startpunt kan zijn om de deelnemers te laten nadenken over vragen zoals:

- Welke knelpunten worden ervaren binnen de bestemming? En welke kansen?
- Kunnen we een onderscheid maken tussen tekenen dat het de verkeerde kant op gaat of worden er (al) harde limieten overschreden?
- Zijn er specifieke factoren die ervoor zorgen dat de bestemming uit balans is/raakt?
- Kunnen jullie specifieke voorbeelden noemen waarbij sociale, ecologische of economische grenzen worden overschreden? Of juist voorbeelden waaruit blijkt dat er sprake is van ‘onderdruk’?
- Kunnen jullie voorbeelden geven van situaties waarin een positieve ontwikkeling ook negatieve gevolgen heeft?
- Zijn er situaties waarin een probleem in het ene domein (bijvoorbeeld economie) een oplossing in een ander domein (bijvoorbeeld ecologie) in de weg staat?
- Wat betekent “balans” voor deze bestemming? Wanneer is er sprake van een gezonde situatie?
- Hoe zou R&T meer waarde kunnen bieden voor bewoners, ondernemers en bezoekers?
- Welke acties zijn nodig om deze sector weer in balans te brengen of houden?
- Zijn er al maatregelen genomen? Waren deze effectief?
- Hoe kunnen we als regio afspraken maken over wat acceptabel is en wat niet?
- Hoe kunnen we met elkaar blijven evalueren hoe de situatie zich ontwikkelt?

Dit gesprek moet leiden tot het identificeren en prioriteren van knelpunten, kansen en handelingsperspectieven. Bij kansen gaat het om onderbenutting van de potentiële waarde van toerisme voor de bestemming, bij knelpunten gaat het om het overschrijden van grenzen ten aanzien van leefomgeving en leefbaarheid. Handelingsperspectieven zijn concrete stappen die de bestemming kan ondernemen in de zoektocht naar recreatieve en toeristische balans.

6. Conclusies en aanbevelingen

6.1 Conclusies

In de studie ‘Bestemming in Balans’ staat de volgende hoofdvraag centraal:

“Hoe kan in kaart worden gebracht of toeristische en recreatieve bestemmingen in Zuid-Holland in balans zijn op korte en (middel)lange termijn? En wat zijn de handelingsperspectieven om met disbalans om te gaan?”

Indicatoren voor toeristisch-recreatieve balans

Om de hoofdvraag te beantwoorden zijn verschillende stappen gezet, waaronder de ontwikkeling van een data gedreven afwegingskader. Deze sectie beschrijft de conclusies uit de ontwikkeling van dit afwegingskader.

Het opgestelde afwegingskader bestaat uit een set kernindicatoren binnen drie domeinen:

Economie	Maatschappij	Omgeving
Economische impact	Oordeel inwoners	Klimaatdruk
Vestigingsklimaat	Oordeel bezoekers	Woningvoorraad
Specialisatiegraad	Oordeel werknemers	Autobezoek
Lokale bijdrage	Voorzieningen-niveau	R&T landoppervlak
Inkomen	Parkeerbeleving	Kwetsbare natuur

De totale set van 15 kernindicatoren combineren zowel objectieve data (zoals economische cijfers) als subjectieve data (zoals bewoners- en bezoekersonderzoeken). Veel van de geselecteerde kernindicatoren zijn meetbaar en in de studie verzameld. Moeilijker meetbare elementen, zoals de tevredenheid van bewoners, vereisen aanvullende methoden zoals gestandaardiseerde vragenlijsten.

Een deel van de benodigde data is beschikbaar via bronnen zoals CBS, LISA en gemeentelijke registraties, met name voor economische cijfers. Er ontbreken echter gedetailleerde gegevens over verschillende kwalitatieve indicatoren, voornamelijk op lokaal niveau. Denk hierbij aan de ervaring van

inwoners en bezoekers, maar ook de modal split van bezoekers.

Samenhang van indicatoren in een afwegingskader

Het onderzoek introduceert een afwegingskader waarin de verschillende kernindicatoren worden samengebracht om recreatieve en toeristische balans op een bestemming te beoordelen. Het afwegingskader maakt het mogelijk om:

- **Bestemmingen met elkaar te vergelijken** op basis van zowel kwantitatieve als kwalitatieve data. Hierdoor kunnen trends en patronen in de toeristisch-recreatieve balans worden geanalyseerd.
- **De balans (of disbalans) per bestemming inzichtelijk en bespreekbaar te maken**, waardoor knelpunten en uitdagingen kunnen worden geïdentificeerd en bespreekbaar worden gemaakt tijdens een balanstafel.

Het afwegingskader maakt gebruik van grenswaardes- ofwel waardes wanneer er sprake is van balans of disbalans. Bij het uitwerken van het afwegingskader blijkt echter dat het lastig om deze grenswaarden te bepalen. De interactie tussen de verschillende indicatoren en de lokale context speelt hierin een grote rol.

Bovendien is het wegen van positieve en negatieve effecten in de zoektocht naar balans complex. Deze effecten kunnen niet eenvoudig tegen elkaar worden weggestreept. Daarnaast kan de impact van toerisme en recreatie op verschillende plekken, of juist bij verschillende groepen stakeholders neerslaan, waardoor één enkele balanswaarde onvoldoende recht doet aan de diversiteit van effecten. Vanwege deze verschillende beperkingen is het niet mogelijk om een sluitend balansoordeel uit het afwegingskader te bemachtigen. Toch heeft het afwegingskader een belangrijke functie. Het geeft namelijk een simpel overzicht en een eerste inzicht in de situatie van recreatieve en toeristische balans binnen een bestemming. Zodoende kan dit als input worden gebruikt voor de vervolgstappen in de zoektocht naar balans.

Gebruik van het afwegingskader voor handelingsperspectief

Het afwegingskader fungeert als signaleringstool en vormt een basis voor het ontwikkelen van handelingsperspectieven. Dit gebeurt door op basis van de uitkomsten uit het afwegingskader het gesprek met stakeholders aan te gaan. Dit kan plaatsvinden via balanstafels waarin de cijfers worden geduid, geïnterpreteerd en handelingsperspectieven voor de betreffende bestemming worden besproken.

6.2 Aanbevelingen voor beleid en praktijk

Recreatie en toerisme kennen grote lokale verschillen. Zo kan het zijn dat een specifieke plaats zeer drukbezocht is, maar er 5 kilometer verderop nauwelijks bezoekers zijn. Dit maakt dat het inzichtelijk maken van de balans voor een bestemming bij voorkeur op een zo laag mogelijk geografisch schaalniveau plaatsvindt. Praktisch gezien komt dat neer op gemeenten: enerzijds omdat op gemeentelijk niveau beleid wordt gemaakt, anderzijds omdat veel benodigde data op gemeentelijk niveau beschikbaar zijn. Deze sectie beschrijft puntsgewijs de rol van de Provincie Zuid-Holland en de gemeenten in de zoektocht naar recreatieve en toeristische balans.

Rol Provincie Zuid-Holland

Als het toewerken naar 'balans' primair op een gemeentelijk niveau plaatsvindt, hoe kan de provincie hier dan aan bijdragen? Met dit onderzoek heeft de provincie 'balans' op de agenda gezet. Hiermee biedt zij gemeenten in Zuid-Holland een raamwerk waarbinnen zij aan recreatie en toerisme in balans kunnen werken. De provincie kan gemeenten verder stimuleren om aan balans te werken door middel van de volgende acties.

- Kennis delen ten aanzien van het belang van balans, bijvoorbeeld door werksessies, webinars en podcasts. De doelgroep voor deze kennisdeling wordt gevormd door overheden (ambtelijk, bestuurlijk, volksvertegenwoordigers) en sector (bedrijven, stichtingen en verenigingen). Kennis delen helpt voor de bewustwording dat balans van belang is voor bestemmingsmanagement, en dat data en monitoring daarbij een cruciale rol speelt.
- Kennis delen ten aanzien van de aanpak zoals ontwikkeld is in deze studie. Dit bestaat uit twee hoofdonderdelen. Ten eerste, de aanpak van dataverzameling voor de geselecteerde

indicatoren, eventueel aangevuld met andere lokaal relevante indicatoren. Ten tweede, de aanpak van de balanstafels. Binnen dit onderzoek is voor zowel de dataverzameling als de balanstafels een aanpak beschreven. De provincie kan deze aanpak proactief delen met gemeenten, bijvoorbeeld door werksessies, webinars en podcasts te organiseren.

- Het stimuleren en ondersteunen van dataverzameling. De beschikbaarheid van data blijkt steeds een belangrijk knelpunt in het inzichtelijk maken van balans. De provincie kan hieraan een belangrijke bijdrage leveren, bijvoorbeeld door te investeren in een raamwerk voor dataverzameling. Denk bijvoorbeeld aan het faciliteren van een onderzoek naar het draagvlak bij inwoners, waarbij gemeenten binnen een provinciaal raamwerk zorg dragen voor dataverzameling.
- Het creëren van een dashboard waarin de data voor alle gemeenten kan worden ontsloten. De vergelijking tussen bestemmingen en tussen verschillende jaren is veelzeggend voor het inzichtelijk maken van (de ontwikkeling van) balans. Het is van belang om de beschikbare data van jaren en gemeenten op één plaats te verzamelen en te ontsluiten, zodat deze gemakkelijk toegankelijk zijn voor gemeenten die aan dit onderwerp willen werken. Dit kan bijvoorbeeld via het open dataportaal of via de Geohub van Zuid-Holland.
- Het opzetten van lerend effect door middel van een kenniscentrum over praktijkervaringen in de zoektocht naar balans. Waar individuele gemeenten verantwoordelijk zijn voor het uitvoeren van beleid, kan de Provincie een rol spelen in het verzamelen en distribueren van verschillende ervaringen en oplossingen van gemeentes in de zoektocht naar balans. Zo kan beleid dat in de praktijk goed, of juist slecht, blijkt te werken worden verzameld en kunnen andere gemeenten met een soortgelijke problematiek hiervan leren.

Rol gemeenten

Zoals eerder is benoemd, is balans bij uitstek een gemeentelijk thema. Het is van belang om data te verzamelen om een kwantitatieve basis te creëren voor een kwalitatief gesprek over balans.

In dit onderzoek is een voorstel gedaan voor vijftien kernindicatoren, die inzicht bieden in belangrijke elementen voor balans. Soms kan het in een gemeente nodig zijn om aanvullende indicatoren te selecteren, om lokaal relevante effecten in beeld te

brengen. Als dit aan de orde is, wordt aanbevolen om deze indicatoren toe te voegen en geen kernindicatoren te vervangen, zodat voor deze kernindicatoren in ieder geval een vergelijking kan worden gemaakt met andere gemeenten.

Na het verzamelen van data wordt aanbevolen om balansstafels te organiseren, volgens de aanpak beschreven in hoofdstuk 5. Daarmee ontstaat een weloverwogen beeld van de balanssituatie in de gemeente en goede aanknopingspunten voor beleidsontwikkeling en maatregelen.

Hiernaast is het de taak van gemeenten om stads- wijken en overige bestemmingsvormen binnen gemeentes te ondersteunen in de zoektocht naar balans. Het blijkt in de praktijk namelijk lastig om data te verzamelen voor deze 'lagere' bestemming niveaus.

Een stappenplan voor gemeenten om richting toeristisch-recreatieve balans te werken staat beschreven in de toolkit in bijlage 7.6 van dit onderzoeksrapport.

6.3 Bestemmingen in balans: de volgende stappen

De simpel klinkende term 'Bestemming in Balans' heeft een forse zoektocht ontketend voor beleidsmakers en onderzoekers. Deze zoektocht is zeker nog niet afgerond. Er is een aantal aandachtspunten die in de toekomst nog verder verbeterd kunnen worden. Dit gaat enerzijds om de indicatoren die gemeten worden, anderzijds om de wijze van de visualisatie.

Aandachtspunten bij de indicatoren

In dit onderzoek is gekozen voor een set van vijftien indicatoren binnen de drie domeinen economie, maatschappij en omgeving. Voor de domeinen maatschappij en omgeving bleek het lastig om indicatoren te selecteren die daadwerkelijk een beeld geven van de oorzaak-gevolgrelatie tussen toerisme en de maatschappij of omgeving. Daardoor is nu soms, bij gebrek aan beter, gekozen voor indicatoren die deze relatie niet in beeld brengen. Zoals bijvoorbeeld het aantal hectare kwetsbare natuur in een gemeente. Dit gegeven op zichzelf vertelt weinig over de recreatieve en toeristische balans op een bestemming. Dit is een belangrijk onderwerp voor onderzoek in de toekomst, om de relatie tussen

toerisme als oorzaak en het gevolg voor de bestemming nader in beeld te brengen.

Voor het domein maatschappij is in een aantal gevallen gekozen voor indicatoren die een beeld geven van de perceptie van inwoners en bezoekers. Idealiter worden in een onderzoek naar balans zowel feiten als percepties meegenomen. Feiten, zoals de data met betrekking tot toeristisch-recreatieve druk zijn objectief en kwantificeerbaar. Ze geven een duidelijk beeld van de daadwerkelijke situatie. Daarentegen is de perceptie van inwoners of bezoekers subjectief en wordt deze beïnvloed door persoonlijke ervaringen en emoties. Deze perceptie is volgens de onderzoekers van groot belang wanneer gesproken wordt over balans op een bestemming. Door feiten en perceptie te vergelijken, kan inzicht worden verkregen in hoe betrokkenen de situatie ervaren en hoe dit afwijkt van de objectieve realiteit. Dit betekent dat moet worden ingezet op indicatoren die beide invalshoeken representeren. En, het benadrukt het belang van goed bewoners-onderzoek (c.q. het betrekken van inwoners bij het balansvraagstuk).

Aandachtspunten voor het afwegingskader

Zoals in dit rapport al diverse keren is benoemd, is recreatieve en toeristische balans een zeer complex onderwerp, met veel verschillende invalshoeken en relevante thema's. In deze complexiteit lijkt het op het thema brede welvaart, waar ook sprake is van veel verschillende onderwerpen en relevante thema's, die worden gevangen in een selectie van indicatoren. Voor zowel recreatie en toeristische balans als brede welvaart geldt dat het bijzonder complex is om te komen tot universele grenswaarden. Het CBS heeft bij de 'Regionale Monitor Brede Welvaart'⁵⁹ gekozen voor een aanpak waarin de vergelijking met andere gebieden en andere jaren centraal staat. Om dit mogelijk te maken is in deze studie, waar mogelijk, gekozen voor indicatoren waarvoor data beschikbaar is voor alle gemeenten in Nederland. In de 'Regionale Monitor Brede Welvaart' is vervolgens een dashboard gecreëerd waarin de indicatoren niet worden samengebracht tot één overall oordeel, maar waarin de waarde voor elke indicator wordt weergegeven op een eigen balkje. Als een gemeente in de beste x% van Nederland (of provincie) valt, dan scoort deze groen; als je bij de slechtste x% hoort, dan is de score rood. Zo is in één

59 CBS. (2024). *Regionale Monitor Brede Welvaart naar Thema*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/thema>

oogopslag zichtbaar of een gemeente op de indicatoren positief of negatief scoort, zonder dat er sprake is van heel strikte grenzen. Verder wordt ook in beeld gebracht of de waarde ten opzichte van voorgaande jaren beter of slechter is geworden.

Deze weergave is een inspirerend voorbeeld voor de studie *'Bestemming in Balans'*. Het vraagt om gezamenlijke inspanningen voor dataverzameling voor veel meer gemeenten en voor veel meer jaren. Op die manier kan worden gewerkt aan een dataset die waardevol is voor benchmark tussen bestemmingen en door de jaren heen.

7. Bijlagen

7.1 Onderzoeksaanpak

In dit onderdeel bespreken we op detailniveau de aanpak van uitgevoerde onderzoek. Hoewel dit proces lineair wordt beschreven en is opgeknipt in discrete stappen, is afstemming tussen de onderdelen op iteratieve wijze van groot belang geweest. Het consortium heeft daarom regelmatig de verschillende activiteiten op elkaar afgestemd en maximaal gebruik gemaakt van de complementaire expertises van de verschillende partners. Het stappenplan omschrijft per stap de deelproducten die als input fungeren voor de verschillende eindproducten.

Literatuur- en deskresearch

In dit onderdeel brengen is de state-of-the-art op het gebied van meten van toeristisch-recreatieve balans van bestemmingen in beeld gebracht. Dit is toegepast op de specifieke kenmerken van de provincie Zuid-Holland. De aanpak is gestart met het bepalen van een lijst van relevante indicatoren (longlist) op basis van bestaande (academische) literatuur en praktijkrapporten. Deze stap geeft inzicht in welke indicatoren inmiddels succesvol worden toegepast in de praktijk en welke aandachtspunten er spelen in de praktijk van balansvraagstukken. Op basis van de kenmerken van bestemmingen in Zuid-Holland is deze longlist teruggebracht tot een compacte lijst van de meest relevante indicatoren (shortlist). Dit is onder andere gebaseerd op afstemming met de opdrachtgever en de klankbordgroep, eigen expertise en de resultaten van het literatuur- en deskresearch. Vervolgens is de shortlist geconfronteerd met het beschikbare datalandschap dat wij voor een belangrijk deel in beeld hebben op basis van eerdere projecten (zie ook referenties). De input hieronder beschreven draagt bij aan het samenstellen van de eindproducten:

- Beschrijving van de belangrijkste mechanismen die de ervaren balans van bestemmingen beïnvloeden
- Indicatoren relevant en beschikbaar voor alle bestemmingen binnen provincie Zuid-Holland
- Selectie set betekenisvolle indicatoren voor alle bestemmingen binnen provincie Zuid-Holland
- Selectie indicatoren relevant voor specifieke (typen) bestemmingen (in het bijzonder de drie geselecteerde bestemmingen voor toepassing)
- Input voor balansnormen

Data-analyse

Het inzichtelijk maken van toeristisch-recreatieve balans voor bestemmingen binnen Zuid-Holland, met een grote verscheidenheid aan typen bestemmingen, vergt een aanpak die recht doet aan de specifieke context en tegelijkertijd hanteerbaar, haalbaar en schaalbaar is over de provincie. In deze stap is onderzocht in hoeverre bestaande kwantitatieve data ten aanzien van balansindicatoren, in relatie tot balansnormen, informatiewaarde heeft voor beleidsvorming op het niveau van bestemmingen, maar ook in de ruimtelijke afweging tussen bestemmingen.

In deze stap zijn de onder stap literatuuronderzoek geselecteerde indicatoren specifiek voor bestemmingen verzameld. Zo is economisch onder meer in kaart worden gebracht wat het absolute en relatieve belang is van recreatie en toerisme in een lokale economie in aantallen werkzame personen, toegevoegde waarde, in welke mate een lokale economie afhankelijk is van toerisme (specialisatiegraad) en in welke mate sprake is van een clustervoordeel. Er is getracht om alle onder stap 1 genoemde data die al beschikbaar zijn ten aanzien van de 3 geselecteerde bestemmingen te verzamelen.

De verzamelde gegevens zijn vervolgens verwerkt in een afwegingskader. Dit biedt de mogelijkheid om in te zoomen op de 3 specifieke bestemmingen. Per bestemming is een overzicht gegeven van de relevante balansindicatoren en voorgestelde (concept) balansnormen. Dit overzicht geeft in één oogopslag de (geschatte) balans weer op een bestemming op de domeinen economie, maatschappij en omgeving, met uitsplitsing naar de 15 onderliggende kernindicatoren. Hierbij is zo veel als mogelijk relatief ten opzichte van de rest van Nederland gemaakt.

Van belang is om te benoemen dat het afwegingskader een ontwerp is voor het meten van balans op een bestemming. Het kader is in deze fase nog niet volledig gevuld en bevat nog witte vlekken. Deze witte vlekken betreffen bijvoorbeeld indicatoren waarvoor primaire dataverzameling nodig is. In een toelichting op het kader geven wij aan welke aanvullende data nodig zijn om deze witte vlekken te vullen en hoe deze data verkregen kunnen worden. We doen in deze stap suggesties hoe tot afweging van balans te komen op basis van de informatie op

de factsheets, het is belangrijk om de voorgestelde normwaarden in de praktijk te toetsen.

Toepassing op drie bestemmingen

In deze stap passen we het ontwikkelde conceptafwegingskader toe in de praktijk.

Stap 1. Selectie bestemmingen: er zijn drie typen bestemmingen gekozen die van elkaar verschillen maar allen relevant zijn voor de verschillende invalshoeken van recreatief-toeristische balans. Deze verschillende invalshoeken kunnen bijvoorbeeld zijn; een stedelijke bestemming, een natuurgebied en een landelijke gemeente, een gevoel van overdruk of juist een gevoel van onderdruk. Bij de selectie van bestemmingen is rekening gehouden met de beschikbare data en gegevens, bijvoorbeeld in relatie tot de relevante indicatoren. Ook is er gekeken of er gegevens over draagkracht en balans uit andere trajecten beschikbaar zijn, zodat we die kunnen betrekken bij de validatie van de balansmeting en het afwegingskader. De selectie van bestemmingen heeft in samenwerking met de opdrachtgever plaatsgevonden.

Stap 2. Toepassing van het afwegingskader op de drie bestemmingen. Dit is op onderstaande manieren uitgevoerd:

- a. Analyse van de beschikbare data voor de 3 bestemmingen
- b. Workshop met klankbordgroep en relevante stakeholders van de bestemmingen om de eerste resultaten te bespreken en valideren. Dit is een (fysieke) bijeenkomst met relevante stakeholders uit de bestemming, met expertise op het gebied van toerisme en recreatie, leefbaarheid en leefomgeving, en balansvragen. In een interactief gesprek zijn de uitkomsten van de concept indicatoren (uit voorgaande stappen) gepresenteerd, inclusief de grenswaarden en het afwegingskader; oftewel het ontwerp om tot een waardering van balans in bestemmingen te komen. Met de stakeholders is de vertaalslag hoe het afwegingskader kan helpen om handelingsperspectieven te ontwikkelen om de balans-situatie te verbeteren gemaakt.

Stap 3. Alle inzichten resulterend uit de onderzoek stappen zijn verwerkt in een rapportage. De rapportage is vervolgens als concept gedeeld met de opdrachtgever en het klankbordgroep. Opmerkingen en feedback zijn vervolgens tijdens een afsluitende klankbordgroep besproken en bediscussieerd. Hierop volgend is het onderzoeksrapport afgerond en gedeeld met de opdrachtgever.

7.2 Inventarisatie toeristisch-recreatieve indicatoren

Momenteel wordt in een landelijke werkgroep gewerkt aan een gestandaardiseerde vragenlijst voor bewonersonderzoeken. Hierbij wil het consortium zich aansluiten om consistentie te waarborgen. Deze gestandaardiseerde vragenlijst komt voor de zomer van 2025 beschikbaar via de website van de LDA en kan nu dus nog niet als bijlage worden toegevoegd.

De gebruikte long- en short lists binnen dit onderzoek zijn als download beschikbaar in het dashboard behorend bij dit onderzoek. Het dashboard kan bezocht worden op de volgende weblink: https://erasmusupt.shinyapps.io/bestemming_in_balans/

7.3 Methodiek grenswaardenbepaling

In deze bijlage staat beschreven hoe de balansscores van de kernindicatoren worden berekend.

Methodiek en definities

Er wordt onderscheid gemaakt tussen vier verschillende categorisaties waarin de waarde van een indicator zich kan bevinden. De categorisering is afhankelijk van 2 componenten:

1. De eerste component geeft aan of de variabele in balans is, dit wordt geuit als ofwel 'positief', ofwel 'negatief'.
2. De tweede component geeft aan of er sprake is van een toenemende of afnemende schaal. Dit geeft bijvoorbeeld aan wanneer er sprake is van onder of overdruk.

Elk van deze categorisaties wordt hieronder gedefinieerd en geïnterpreteerd.

Categorisering 1: toenemend positief

Wanneer de waarde van de variabele toeneemt, is dit positief. Een hogere waarde geeft een betere score voor deze type indicator weer. Dit wordt weergegeven met een groene pijl richting rechts:

Categorisering 2: toenemend negatief

Wanneer de waarde van de variabele toeneemt, is dit negatief. Een hogere waarde geeft een slechtere score voor deze type indicator weer. Dit wordt weergegeven met een rode pijl richting rechts:

Categorisering 3: afnemend positief

Wanneer de waarde van de variabele afneemt, is dit positief. Een lagere waarde geeft een betere score voor deze type indicator weer. Dit wordt weergegeven met een groene pijl richting links:

Categorisering 4: afnemend negatief

Wanneer de waarde van de variabele afneemt, is dit negatief. Een lagere waarde geeft een slechtere score voor deze type indicator weer. Dit wordt weergegeven met een rode pijl richting links:

In de praktijk komt het voor dat indicatoren bestaan uit 1, of meerdere, van de zojuist gedefinieerde categorisaties. Dit is ook het geval voor de verzamelde kernindicatoren.

Bepaling van de eindscore:

Voor het bepalen van balans is het van belang 'waar' binnen een categorie een indicator zich bevindt. Zo is een waarde van 100 bezoekers misschien al negatief en veroorzaakt dit overdruk op een bestemming. Maar een waarde van 1.000 bezoekers zal een nog grotere vorm van overdruk veroorzaken. In deze sectie worden twee formules bepaald om de balansscore te berekenen. Dit wordt gedaan aan de hand van rekenvoorbeelden.

Voor deze berekeningen zijn enkele waardes van belang:

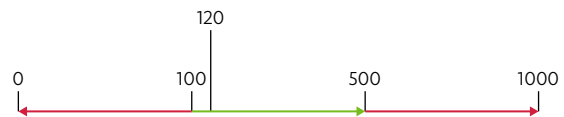
- De start en eindwaarde van de categorisering
- De daadwerkelijke waarde van de indicator

Met deze waardes worden twee afstanden berekend:

- Het domein: de afstand tussen de eindwaarde en startwaarde
- De positie van de daadwerkelijke waarde: de afstand van de daadwerkelijke tot het startpunt van de categorisering

Formule 1: positieve categorisering

In het onderstaande rekenvoorbeeld loopt de positief toenemende schaal van een startwaarde van 100 tot een eindwaarde van 500. De daadwerkelijke waarde is 120. Dit staat weergegeven in de volgende afbeelding:

Er is te zien dat de indicator zich in een positieve schaal bevindt, en dit relatief aan het begin van de schaal is. De eindscore wordt als volgt berekend:

Het domein kan berekend worden door de eindwaarde te verminderen met de startwaarde. In het rekenvoorbeeld is dit het verschil tussen de eindwaarde van 500 (hier stopt de groene pijl naar rechts) en 100 (hier begint de groene pijl naar rechts), wat gelijk is aan een afstand van 400.

De positionering kan berekend worden door de daadwerkelijke waarde van 120, te verminderen met de startwaarde van 100. Dit is gelijk aan een afstand van 20.

De score kan vervolgens berekend worden door de positionering van de daadwerkelijke waarde te delen door het domein van de grenswaardes, in dit geval 20 gedeeld door 400. Deze uitkomst wordt vervolgens vermenigvuldigt met 100% waar een balansscore van 5% uit resulteert.

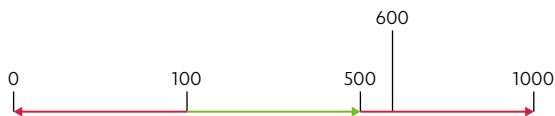
Aan de hand van dit rekenvoorbeeld komt de volgende formule tot stand:

$$\text{Balansscore} = \frac{\text{Daadwerkelijke waarde} - \text{startwaarde}}{\text{Eindwaarde} - \text{startwaarde}} * 100\%$$

De bovenstaande formule is zowel te gebruiken voor variabele met waardes binnen de toenemende- als afnemende positieve categorisering.

Formule 2: negatieve categorisering

In het voorbeeld lopen twee negatieve categorisaties, zowel afnemend als toenemend. In dit rekenvoorbeeld gaan we uit van de negatief toenemende categorisering. Deze schaal heeft van een startwaarde van 500 en loopt tot een eindwaarde van 1000. De daadwerkelijke waarde is gelijk aan 600. Dit staat weergegeven in de onderstaande afbeelding:

We zien dat we in een negatieve schaal zitten, en dit relatief aan het begin van de schaal is. De eindscore wordt als volgt berekend:

Het domein kan berekend worden door de eindwaarde te verminderen met de startwaarde. In het rekenvoorbeeld is dit het verschil tussen 1000 en 500, wat gelijk is aan een afstand van 500.

De positionering kan berekend worden door de daadwerkelijke waarde van 600, te verminderen met de startwaarde van 500. Dit is gelijk aan een afstand van 100.

De score kan vervolgens berekend worden door de positionering van de daadwerkelijke waarde te delen door het domein van de grenswaarden, in dit geval 100 gedeeld door 500. Deze uitkomst wordt vervolgens vermenigvuldigt met 100% waar de score van 20% uit resulteert. Echter is er sprake van een negatieve categorisering. Dit wordt verwerkt door de eindscore te vermenigvuldigen met de waarde -1. Hierdoor krijgt de relatieve score een negatieve waarde en is de balansscore -20%.

Aan de hand van dit rekenvoorbeeld komt de volgende formule tot stand:

$$\text{Balansscore: } \frac{\text{Daadwerkelijke waarde} - \text{startwaarde}}{\text{Eindwaarde} - \text{startwaarde}} * -100\%$$

De bovenstaande formule is zowel te gebruiken voor variabele met waardes binnen de toenemende- als afnemende negatieve categorisering.

Marginale effecten

In het voorbeeld van de vorige sectie is verondersteld dat een toename of afname van elke extra eenheid hetzelfde effect heeft op de balansscore. Als de daadwerkelijke waarde met 100 toeneemt tot 700, zal de eindscore met 20 procentpunt afnemen tot -40%. Neemt het de waarde weer met 100 toe, zal de eindscore wederom met 20 procentpunt afnemen tot -60%. Dit noemen we een lineair verband, ongeacht waar in de schaal de waarde van de indicator zich bevindt, elke extra eenheid draagt op dezelfde manier bij aan de eindscore.

Dit is niet altijd het geval. Om dit te verduidelijken nemen we een voorbeeld over inkomen in beschouw. We gaan hierbij van de volgende situatie uit:

- Wanneer je inkomen te laag is om aan bepaalde levensbehoeften te voldoen, is er sprake van disbalans. Hoe lager dit inkomen dan wordt, hoe slechter dit is.
- Wanneer je echter meer inkomen geniet, is er vanaf een bepaald grenswaarde sprake van balans. Naarmate het inkomen vanaf toeneemt, hoe beter dit is.
- Het minimale inkomen is €0
- Het omslagpunt is een inkomen van €2.000 per maand
- Het maximale inkomen is €100.000 per maand
- De eindscore geeft het nut van je inkomen weer

De volgende schaal kan worden opgesteld:

In dit voorbeeld zijn er twee personen:

- Persoon 1 verdient €2.000 per maand.
- Persoon 2 verdient €50.000 per maand.

Beide personen gaan €2.000 per maand meer verdienen. Voor persoon 1 is dit een verdubbeling van het vorige inkomen, dit veroorzaakt een grote stijging van het nut. Voor persoon 2 is deze stijging van zijn inkomen echter relatief klein (een stijging van 4%). Zijn nut zal hierdoor maar beperkt stijgen. Dit noemen we een afnemend marginaal effect: wanneer het inkomen hoger is, zal het nut (gemeten aan de hand van de balansscore) minder hard stijgen bij eenzelfde toename van het inkomen dan bij een lager inkomen.

Dit effect komt echter niet naar voren als we de balansscore op een lineaire manier berekenen. In de onderstaande tabel wordt dit uitgewerkt:

Persoon	Inkomen periode 1	Inkomen periode 2	Eindscore periode 1	Eindscore periode 2	Vershil eindscores
A	€2.000	€4.000	0%	2%	2%
B	€50.000	€52.000	49%	51%	2%

Ondanks dat persoon A meer nut van de inkomensstijging zou moeten ervaren dan persoon B, komt dit niet naar voren uit de toename in eindscores, die allebei 2% zijn.

Om deze afnemende marginale effecten toch mee te nemen, wordt de formule zoals in de vorige sectie is opgesteld, nader verfijnd aan de hand van een extra parameter. Wanneer deze parameter gelijk is aan een waarde van 1, spreken we van een lineair verband. Wanneer de parameter gelijk is aan een waarde groter dan 1, spreken we van toenemende marginale effecten. Wanneer de parameter gelijk is aan een waarde kleiner dan 1, spreken we van afnemend marginale effecten. De complete formule is hierdoor als volgt:

$$\text{Balansscore} = \left(\frac{\text{daadwerkelijke waarde} - \text{startwaarde}}{\text{eindwaarde} - \text{startwaarde}} \right)^p * 100\%$$

- Balansscore: eindresultaat op schaal van 0 tot 100 voor positieve schaal (vermenigvuldigd met 100%), en van -100 tot 0 voor een negatieve schaal (vermenigvuldigd met -100%).
- Daadwerkelijke waarde: de waarde voor de bestemmingen voortkomend uit de dataverzameling.
- Startwaarde: de grenswaarde waar de schaal start.
- Eindwaarde: de grenswaarde waar de schaal eindigt, hier is de score maximaal (100% voor positief, en -100% voor negatief)
- P: parameter voor het verloop van de schaal
 - P = 1: er is sprake van een lineair verband: de toename van het nut is evenredig met het verloop van de schaal
 - P > 1: er is sprake van toenemend marginale opbrengsten: de toename van het nut neemt toe met het verloop van de schaal
 - P < 1: er is sprake van afnemend marginale opbrengsten: de toename van het nut neemt af met het verloop van de schaal

Het bepalen welke waarde voor de parameter gebruikt moet worden is afhankelijk van de structuur van de data en de bijpassende minimum, maximum en grenswaarden. Om te bepalen wanneer er sprake is van een lineair of marginaal toenemend/afnemend effect wordt er gekeken naar de evenredigheid van de schaal en de data. Hierbij wordt per balansindicator gekeken of de verschillende “pijlen” binnen de schaal een evenredige lengte hebben en, wanneer beschikbaar, naar het verloop van de nationale data. Dit wordt geclassificeerd, en de parameter wordt aangepast volgens de onderstaande tabel:

Indeling	Waarde parameter
Lineair	1
Licht onevenredig	± 0,25
Onevenredig	± 0,5
Zwaar onevenredig	± 0,75

7.4 Operationalisering van kernindicatoren

In deze bijlage staat beschreven hoe voor elke kernindicator de balansscore is bepaald. Hierbij wordt het verloop van onderdruk/overdruk, de toegepaste grenswaarde en de score berekening besproken. Een belangrijke disclaimer bij deze berekening is dat de hieronder uitgevoerde analyse enkel “als poging tot” gezien kan worden. Uit geen enkel onderdeel van deze berekeningen kunnen causale verbanden worden verleend, of sluitende uitspraken worden gedaan. De grenswaarde bepaling kan niet hierdoor ook niet direct worden overgenomen voor een andere context, en moet per bestemming specifiek worden bepaald.

Domein economie

Economische impact

Voor deze indicator is er zowel sprake van mogelijke onder- als overdruk. Wanneer er geen (of lage) impact is van R&T kunnen we spreken van onderdruk, in de bestemming wordt eventueel recreatie en toerisme niet omgezet tot toegevoegde waarde. Wanneer er echter een groot aandeel van de toegevoegde waarde binnen R&T valt kunnen we spreken van overdruk. Dit is het geval wanneer een economie te afhankelijk is van 1 specifieke sector, wat risico's met zich meebrengt en kan ertoe leiden dat de lokale economie onder druk komt te staan.

Dit zorgt voor een onderstaand verloop van de schaal:

Om de score te berekenen worden landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het optimum minimum, maximum, en de grenswaardes te bepalen. De economische impact wordt voor elke gemeente binnen Nederland berekend.

Het laagste aandeel van de arbeidsplaatsen binnen R&T van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als minimumwaarde. Het hoogste aandeel van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als maximumwaarde. De mediaan van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als optimum waarde. De grenswaardes tussen disbalans en balans zijn bepaald aan de hand van percentielen. Er wordt verondersteld dat de 10% laagst scorende gemeenten onderdruk ervaren en de 10% hoogst scorende gemeentes overdruk ervaren. De waardes en het verloop van de schaal staan in de onderstaande tabel weergegeven:

Categorisering	Waardes	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend negatief	1,53% tot 3,12%	Evenredig	Lineair	1
Toenemend positief	3,12% tot 4,66%	Evenredig	Lineair	1
Afnemend positief	4,66% tot 8,97%	Licht onevenredig	Toenemend	1,25
Toenemend negatief	8,97% tot 52,32%	Zeer onevenredig	Afnemend	0,25

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de waarde voor de economische impact is 4,57%. Dit plaatst Goeree-Overflakkee in het toenemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$balansscore = \left(\frac{4,57 - 3,12}{4,66 - 3,12} \right) * 100\% = 94,16\%$$

Midden-Delfland: de waarde voor de economische impact is 4,47%. Dit plaatst Midden-Delfland in het toenemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$balansscore = \left(\frac{4,47 - 3,12}{4,66 - 3,12} \right) * 100\% = 87,66\%$$

Scheveningen: de waarde voor de economische impact is 10,57%. Dit plaatst Scheveningen in het toenemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$balansscore = \left(\frac{10,57 - 8,97}{52,32 - 8,97} \right)^{0,25} * -100\% = -43,83\%$$

Vestigingsklimaat

De kernindicator vestigingsklimaat wordt gemeten aan de hand van de shift-share methode. Voor deze balansindicator is er mogelijk sprake van onderdruk. Dit is het geval wanneer het regionale groeicomponent negatief is. Dit is het geval als de verwachte economische ontwikkeling op basis van landelijke en sectorale ontwikkelingen niet worden behaald.

Dit zorgt voor een onderstaand verloop van de schaal:

Om de score te berekenen worden landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het minimum, maximum, en de grenswaarde te bepalen. De waarde van het vestigingsklimaat wordt voor elke gemeente binnen Nederland berekend.

Het laagste aandeel van het vestigingsklimaat van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als minimumwaarde. Het hoogste aandeel van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als maximumwaarde. Echter, is er in de data sprake van 1 outlier, deze wordt niet in acht gehouden waardoor de maximumwaarde gelijk is aan de een na hoogste waarde in de dataset. De grenswaarde wordt gelijkgesteld aan 0. Dit is het geval aangezien bij een waarde van 0, de R&T sector in de regio zich gedraagt volgens de nationale en sectorale groei. De waarden en het verloop van de schaal staan in de onderstaande tabel weergegeven:

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de waarde voor het vestigingsklimaat is 0,87. Dit plaatst Goeree-Overflakkee in het toenemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$balansscore = \left(\frac{0,87 - 0}{168,87 - 0} \right)^{0,75} * 100\% = 1,92\%$$

Midden-Delfland: de waarde voor het vestigingsklimaat is -0,531. Dit plaatst Midden-Delfland in het afnemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$balansscore = \left(\frac{-0,531 - 0}{-47,62 - 0} \right) * -100\% = -1,12\%$$

Scheveningen: de waarde voor het vestigingsklimaat is -22,33. Dit plaatst Scheveningen in het afnemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van onderdruk. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$balansscore = \left(\frac{-22,33 - 0}{-47,62 - 0} \right) * -100\% = -44,69\%$$

Categorisering	Waardes	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend negatief	-47,62 tot 0	Evenredig	Lineair	1
Toenemend positief	0 tot 168,87	Licht onevenredig	Afnemend	0,75

Specialisatiegraad

Voor deze indicator is er zowel sprake van mogelijke onder- als overdruk. Wanneer er geen (of lage) specialisatie is van R&T kunnen we spreken van onderdruk. Wanneer er echter een grote specialisatie binnen R&T valt kunnen we spreken van overdruk. De specialisatiegraad wordt gemeten aan de hand van de locatie quotiënt.

Dit zorgt voor een onderstaand verloop van de schaal:

Om de score te berekenen worden landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het optimum minimum, maximum, en de grenswaardes te bepalen. De specialisatiegraad wordt voor elke gemeente binnen Nederland berekend.

De laagste specialisatiegraad van R&T van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als minimumwaarde. De hoogste specialisatiegraad van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als maximumwaarde. De mediaan van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als optimum waarde. De grenswaardes tussen disbalans en balans zijn bepaald aan de hand van percentielen. Er wordt verondersteld dat de 10% laagst scorende gemeenten onderdruk ervaren en de 10% hoogst scorende gemeentes onderdruk ervaren.

De waardes en het verloop van de schaal staan in de onderstaande tabel weergegeven:

Categorisering	Waardes	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend negatief	0,35 tot 0,60	Lineair	Lineair	1
Toenemend positief	0,60 tot 0,88	Lineair	Lineair	1
Afnemend positief	0,88 tot 1,57	Licht onevenredig	Toenemend	1.25
Toenemend negatief	1,57 tot 7,2	Zeer onevenredig	Afnemend	0.25

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de waarde voor de specialisatiegraad is 0.93. Dit plaatst Goeree-Overflakkee in het afnemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$balansscore = \left(\frac{0,93 - 1,57}{0,88 - 1,57} \right)^{1,25} * 100\% = 91,03\%$$

Midden-Delfland: de waarde voor de specialisatiegraad is 0.83. Dit plaatst Midden-Delfland in het toenemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$balansscore = \left(\frac{0,83 - 0,60}{0,88 - 0,60} \right) * 100\% = 82,14\%$$

Scheveningen: de waarde voor de specialisatiegraad is 1,89. Dit plaatst Scheveningen in het toenemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$balansscore = \left(\frac{1,89 - 1,57}{7,20 - 1,57} \right)^{0,25} * -100\% = -48,83\%$$

Lokale bijdrage

Voor deze indicator is er zowel sprake van mogelijke onder- als overdruk. Wanneer er geen (of lage) gemeentelijke belastinginkomsten zijn van R&T kunnen we spreken van onderdruk. Er kan worden gesteld dat de bestemming niet voldoende profijt ervaart van de aanwezigheid van R&T. De indicator is in balans wanneer er voldoende belasting wordt binnengehaald wat tot lastenverlaging kan lijden bij inwoners. Wanneer er echter sprake is van een te groot aandeel belastinginkomsten veroorzaakt door R&T kunnen we spreken van overdruk. Dit is het geval wanneer de begroting van een gemeente te afhankelijk wordt van recreatie en toerisme. Wanneer, door een externe schok (denk aan COVID-19), deze inkomsten wegvallen zorgt dit voor financiële problemen.

Dit zorgt voor een onderstaand verloop van de schaal:

De R&T gerelateerde belastinginkomsten worden verzameld aan de hand van individuele jaarstukken. Dit is gedaan voor de 3 bestemming. De cijfers voor Midden-Delfland en Goeree-Overflakkee zijn direct toepasbaar. Voor de bestemming Scheveningen zijn de cijfers van de gemeente Den-Haag gebruikt en verwerkt. Hierbij is een ratio gebruikt om de R&T-gerelateerde en de totale belastingen voor Scheveningen te schatten. Voor de R&T-gerelateerde belastingen wordt er verondersteld dat dit voornamelijk geheven wordt bij logiesaccommodaties in de vorm van toeristenbelasting. Hierdoor wordt het percentage van logiesaccommodaties in Scheveningen (t.o.v. het totaal aantal in Den-Haag) berekend en gebruikt als ratio. Voor de totale belastinginkomsten wordt een schatting gemaakt aan het aandeel inwoners van Scheveningen binnen Den-Haag.

Aangezien er geen landelijke referentiepunten beschikbaar zijn, worden de minimum, maximum en grenswaardes bepaald aan de hand van expert-judgement binnen het onderzoeks-consortium. Dit resulteert in de waardes in onderstaande tabel.

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de waarde voor de lokale bijdrage is 29,08%. Dit plaatst Goeree-Overflakkee in het toenemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{29,08 - 15}{100 - 15} \right)^{0,25} * -100\% = -63,80\%$$

Midden-Delfland: de waarde voor de lokale bijdrage is 0,826%. Dit plaatst Midden-Delfland in het afnemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{0,826 - 5}{0 - 5} \right) * -100\% = -83,48\%$$

Scheveningen: de waarde voor de lokale bijdrage van Scheveningen is 12,609%. Dit plaatst Scheveningen in het afnemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{12,609 - 15}{10 - 15} \right) * 100\% = 47,82\%$$

Categorisering	Waardes	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend negatief	0 tot 5	Evenredig	Lineair	1
Toenemend positief	5 tot 10	Evenredig	Lineair	1
Afnemend positief	10 tot 15	Evenredig	Lineair	1
Toenemend negatief	15 tot 100	Zeer onevenredig	Afnemend	0,25

Bruto jaarinkomen gastvrijheidssector

Voor het bruto jaarinkomen in de gastvrijheidssector is er sprake van mogelijke onderdruk. Dit is het geval wanneer het bruto jaarinkomen laag is. Wanneer het inkomen hoger wordt, wordt dit als positief ervaren.

Dit zorgt voor een onderstaand verloop van de schaal:

Om de score te berekenen worden landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het minimum, maximum, en de grenswaarde te bepalen. De waarde van het bruto jaarinkomen wordt voor elke gemeente binnen Nederland opgezocht.

Het laagste aandeel van het bruto jaarinkomen van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als minimumwaarde. Het hoogste aandeel van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als maximumwaarde. Echter, is er in de data sprake van 1 outlier, deze wordt niet in acht gehouden waardoor de maximumwaarde gelijk is aan de een na hoogste waarde in de dataset. Deze outlier bevindt zich in de Gemeente Haarlemmermeer, wat door de aanwezigheid van Schiphol een vertekend beeld geeft van de gastvrijheidssector. De grenswaarde wordt gelijkgesteld aan het gemiddelde bruto jaarinkomen in de gastvrijheidssector van Nederland.

De waardes en het verloop van de schaal staan in de onderstaande tabel weergegeven:

Categorisering	Waardes	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend negatief	€22.600 tot €33.800	Evenredig	Lineair	1
Toenemend positief	€33.800 tot €48.000	Evenredig	Lineair	1

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de daadwerkelijke waarde van het bruto jaarinkomen is €34.200. Dit plaatst Goeree-Overflakkee in het toenemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{\text{€}34.200 - \text{€}33.800}{\text{€}48.000 - \text{€}33.800} \right) * 100\% = 2,82\%$$

Midden-Delfland: de daadwerkelijke waarde van het bruto jaarinkomen is €29.400. Dit plaatst Midden-Delfland in het afnemend negatieve domein. Er is in dit geval mogelijk sprake van disbalans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{\text{€}29.400 - \text{€}33.800}{\text{€}22.600 - \text{€}33.800} \right) * -100\% = -39,29\%$$

Scheveningen: de daadwerkelijke waarde van het bruto jaarinkomen is niet beschikbaar, aangezien gemeentelijk niveau het laagste niveau waarop deze data beschikbaar is. Dit maakt het dus ook niet mogelijk om balans voor Scheveningen te bepalen.

Domein Maatschappij

Oordeel inwoners

De kernindicator om het oordeel van inwoners te berekenen komt voor uit kwalitatief onderzoek (bewonersonderzoek).

Wanneer de meerderheid van de inwoners meer voor- dan nadelen ervaart wordt dit als positief ervaren. Wanneer dit minder dan de helft is, als negatief.

Dit zorgt voor een onderstaand verloop van de schaal:

Om de score te berekenen worden idealiter landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het minimum, maximum, en de grenswaarde te bepalen. Deze cijfers zijn echter niet op een uniforme manier beschikbaar. Hierdoor wordt als minimumwaarde het theoretische minimum van 0% gebruikt en als maximumwaarde het theoretische maximum van 100%.

De waarden en het verloop van de schaal staan in de onderstaande tabel weergegeven:

Categorisering	Waarden	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend negatief	0% tot 50%	Evenredig	Lineair	1
Toenemend positief	50% tot 100%	Evenredig	Lineair	1

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de daadwerkelijke waarde van het aandeel inwoners dat meer voor- dan nadelen ervaart van toerisme is 41%. Dit plaatst Goeree-Overflakkee in het afnemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende eindscore kan als volgt worden berekend:

$$eindscore = \left(\frac{41\% - 50\%}{0\% - 50\%} \right) * -100\% = -18,00\%$$

Midden-Delfland: de daadwerkelijke waarde van het aandeel inwoners dat meer voor- dan nadelen ervaart van toerisme is op dit moment niet voor de onderzoekers beschikbaar. Dit maakt het dus ook niet mogelijk om balans voor Midden-Delfland te bepalen voor deze indicator.

Scheveningen: de daadwerkelijke waarde van het aandeel inwoners dat meer voor- dan nadelen ervaart van toerisme is op dit moment niet voor de onderzoekers beschikbaar. Dit maakt het dus ook niet mogelijk om balans voor Scheveningen te bepalen voor deze indicator.

Oordeel bezoekers

De kernindicator om het oordeel van inwoners te berekenen komt voort uit kwalitatief onderzoek (bezoekersonderzoek). Dit wordt gemeten aan de hand van de Net Promotor Score (NPS). Wanneer het aantal promotors (zeer positieve bezoekers) hoger is dan het aantal detractors (ontevreden bezoekers) spreken we van een positieve score. Hoe hoger, hoe beter. Wanneer het aantal detractors hoger is dan het aantal promotors spreken we van een negatieve score.

Dit zorgt voor een onderstaand verloop van de schaal:

Om de score te berekenen worden idealiter landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het minimum, maximum, en de grenswaarde te bepalen. Deze cijfers zijn echter niet op een uniforme manier beschikbaar. Hierdoor wordt als minimumwaarde het theoretische minimum van -100% gebruikt en als maximumwaarde het theoretische maximum van 100%. De grenswaarde ligt op het punt waar er evenveel promotors als detractors zijn (0%).

De waardes en het verloop van de schaal staan in de onderstaande tabel weergegeven:

Categorisering	Waardes	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend negatief	-100 tot 0	Evenredig	Lineair	1
Toenemend positief	0 tot 100	Evenredig	Lineair	1

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de daadwerkelijke waarde van de NPS is op dit moment niet voor de onderzoekers beschikbaar. Dit maakt het dus ook niet mogelijk om balans voor Goeree-Overflakkee te bepalen voor deze indicator.

Midden-Delfland: de daadwerkelijke waarde van de NPS is op dit moment niet voor de onderzoekers beschikbaar. Dit maakt het dus ook niet mogelijk om balans voor Midden-Delfland te bepalen voor deze indicator.

Scheveningen: de daadwerkelijke waarde van de NPS in Scheveningen is op dit moment niet voor de onderzoekers beschikbaar. Dit maakt het dus ook niet mogelijk om balans voor Scheveningen te bepalen voor deze indicator.

Ervaring werknemers

De kernindicator om de ervaring van werknemers te meten komt voor uit kwantitatief onderzoek. Er wordt verondersteld dat een hoge uitstroom van werknemers slechte arbeidsomstandigheden weerspiegelen, en een lage uitstroom van werknemers goede arbeidsomstandigheden weerspiegelen. Er is sprake van onderstaande schaal:

Om de score te berekenen worden landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het minimum, maximum, en de grenswaarde te bepalen. De waarde wordt voor elke gemeente binnen Nederland (en voor Nederland als geheel) opgezocht.

De laagste waarde van het voorzieningenniveau van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als minimumwaarde. De hoogste waarde van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als maximumwaarde. De grenswaarde wordt gelijkgesteld aan de waarde van Nederland. De waarden en het verloop van de schaal staan in de onderstaande tabel weergegeven:

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de daadwerkelijke waarde voor de uitstroom van werknemers in de gastvrijheidssector is 25,1%. Dit plaatst Goeree-Overflakkee in het afnemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{25,1\% - 26,4\%}{12,7\% - 26,4\%} \right) * 100\% = 9,49\%$$

Midden-Delfland: de daadwerkelijke waarde voor de uitstroom van werknemers in de gastvrijheidssector in Midden-Delfland is 28,1%. Dit plaatst Midden-Delfland in het toenemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{28,1\% - 26,4\%}{42,5\% - 26,4\%} \right) * -100\% = -10,56\%$$

Scheveningen: de daadwerkelijke waarde voor de uitstroom van werknemers in de gastvrijheidssector in Scheveningen is niet beschikbaar, aangezien gemeentelijk niveau het laagste niveau waarop deze data beschikbaar is. Dit maakt het dus ook niet mogelijk om balans voor Scheveningen te bepalen.

Categorisering	Waarden	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend positief	12.7% tot 26.4%	Evenredig	Lineair	1
Toenemend negatief	26.4% tot 42.5%	Evenredig	Lineair	1

Voorzieningenniveau

De kernindicator voorzieningenniveau wordt verzameld uit de leefbarometer. De leefbarometer heeft op nationaal niveau data beschikbaar over enkele indicatoren, waaronder het voorzieningenniveau. De indicator van de leefbarometer beweegt om de 0 heen als neutraal punt. Alles lager dan 0 wordt als negatief ervaren, alles boven 0 als positief. Dit zorgt voor een onderstaand verloop van de schaal:

Om de score te berekenen worden landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het minimum, maximum, en de grenswaarde te bepalen. De waarde van het voorzieningenniveau wordt voor elke gemeente binnen Nederland (en relevante wijken voor Scheveningen) opgezocht.

De laagste waarde van het voorzieningenniveau van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als minimumwaarde. De hoogste waarde van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als maximumwaarde. De grenswaarde wordt gelijkgesteld aan een waarde van 0. De waarden en het verloop van de schaal staan in de onderstaande tabel weergegeven:

Categorisering	Waardes	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend negatief	-0.2719 tot 0	Evenredig	Lineair	1
Toenemend positief	0 tot 0.3252	Evenredig	Lineair	1

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de waarde voor de lokale bijdrage is -0.1822. Dit plaatst Goeree-Overflakkee in het afnemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{-0,1822 - 0}{-0,2719 - 0} \right) * -100\% = -67,01\%$$

Midden-Delfland: de waarde voor de lokale bijdrage van Midden-Delfland is -0.00172. Dit plaatst Midden-Delfland in het afnemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{-0,00172 - 0}{-0,2719 - 0} \right) * -100\% = -0,63\%$$

Scheveningen: de waarde voor de economische impact van Scheveningen is 0.1907. Dit is berekend aan de hand van het gemiddelde van de wijkcores van de wijken gelegen in het stadsdeel

Scheveningen. Dit plaatst Scheveningen in het toenemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{0,1907 - 0}{0,3252 - 0} \right) * 100\% = 58,64\%$$

Parkeerbeleving

De kernnsindicator om het oordeel van inwoners te berekenen komt voor uit kwalitatief onderzoek (bewonersonderzoek).

Voor parkeerdruk wordt er gemeten aan de hand van het percentage inwoners dat tevreden is over de parkeersituatie. Er is sprake van onderstaande schaal:

Om de score te berekenen worden idealiter landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het minimum, maximum, en de grenswaarde te bepalen. Deze cijfers zijn echter niet op een uniforme manier beschikbaar. Hierdoor wordt als minimumwaarde het theoretische minimum van 0% gebruikt en als maximumwaarde het theoretische maximum van 100%. Als grenswaarde wordt er gewerkt aan de hand van een majority rule: 50%.

De waardes en het verloop van de schaal staan in de onderstaande tabel weergegeven:

Categorisering	Waardes	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend negatief	0% tot 50%	Evenredig	Lineair	1
Toenemend positief	50% tot 100%	Evenredig	Lineair	1

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de daadwerkelijke waarde van de parkeerdruk is op dit moment niet voor de onderzoekers beschikbaar. Dit maakt het dus ook niet mogelijk om balans voor Goeree-Overflakkee te bepalen voor deze indicator.

Midden-Delfland: de daadwerkelijke waarde van de parkeerdruk is 95%. Dit percentage wordt gemeten door het aantal inwoners dat zegt niet tevreden te zijn met de parkeersituatie (5%) te verminderen van het totaal van 100%. Dit plaatst Midden-Delfland in het toenemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{95\% - 50\%}{100\% - 50\%} \right) * 100\% = 90,00\%$$

Scheveningen: de daadwerkelijke waarde van de parkeerdruk is 74%. Dit percentage wordt gemeten door het aantal inwoners dat niet klaagt over veelvoorkomende parkeerproblemen. Dit plaatst Scheveningen in het toenemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{74\% - 50\%}{100\% - 50\%} \right) * 100\% = 48,00\%$$

Domein omgeving

Klimaatdruk: CO₂-uitstoot horeca

De kernindicator om de klimaatdruk te meten komt voor uit kwantitatief onderzoek. Het wordt verzameld aan de hand van de CO₂-uitstoot van de horeca per vestiging en is op gemeentelijk niveau beschikbaar.

Er wordt verondersteld dat een hoge CO₂-uitstoot van de gastvrijheidssector als slecht worden ervaren en een lage uitstoot per vestiging als positief. Er is sprake van onderstaande schaal:

Om de score te berekenen worden landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het minimum, maximum, en de grenswaarde te bepalen. De waarde wordt voor elke gemeente binnen Nederland (en voor Nederland als geheel) opgezocht.

De laagste waarde van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als minimumwaarde. De hoogste waarde van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als maximumwaarde. De grenswaarde wordt gelijkgesteld aan de gemiddelde waarde van Nederland. De waarden en het verloop van de schaal staan in de onderstaande tabel weer-

Categorisering	Waardes	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend positief	4,167 tot 17,944	Evenredig	Lineair	1
Toenemend negatief	17,944 tot 108,4	Onevenredig	Afnemend	0.5

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de daadwerkelijke waarde voor de CO₂-uitstoot per horecavestiging in Goeree-Overflakkee is 46 kiloton per vestiging. Dit plaatst Goeree-Overflakkee in het toenemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende eindscore kan als volgt worden berekend:

$$eindscore = \left(\frac{46 - 17,944}{108,4 - 17,944} \right)^{0,5} * -100\% = -55,69\%$$

Midden-Delfland: de daadwerkelijke waarde voor de CO₂-uitstoot per horecavestiging in Midden-Delfland is 18 kiloton per vestiging. Dit plaatst Midden-Delfland in het toenemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende eindscore kan als volgt worden berekend:

$$eindscore = \left(\frac{18 - 17,944}{108,4 - 17,944} \right)^{0,5} * -100\% = -2,49\%$$

Scheveningen: de daadwerkelijke waarde voor de CO₂ uitstoot per horecavestiging in Scheveningen is niet beschikbaar, aangezien gemeentelijk niveau het laagste niveau waarop deze data beschikbaar is. Dit maakt het dus ook niet mogelijk om balans voor Scheveningen te bepalen voor deze indicator.

Woningvoorraad: logiesfuncties ten opzichte van woonfunctie

De kernindicator om de verdringing te meten komt voor uit kwantitatief onderzoek. Het wordt vermeld aan de hand van het percentage gebouwen met een logiesfunctie ten opzichte van het aantal gebouwen met een woonfunctie.

Er wordt verondersteld dat een laag percentage een tekort aan logiesfuncties kan aantonen, terwijl een hoog percentage juist een hoge mate van verdringing laat zien.

Er is sprake van onderstaande schaal:

Om de score te berekenen worden landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het minimum, maximum, en de grenswaarde te bepalen. De waarde wordt voor elke gemeente binnen Nederland is berekend.

De laagste waarde van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als minimumwaarde. De hoogste waarde van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als maximumwaarde. Uit de analyse bleek dat de Waddeneilanden zeer hoge percentages hadden (tot boven de 100%). Deze zijn hierdoor uit de analyse verwijderd. De grenswaardes worden bepaald aan de hand van de kwartielen in de data (25%, 50% en 75%). De waardes en het verloop van de schaal staan in de onderstaande tabel weer-
geven:

Categorisering	Waardes	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend negatief	0 tot 0.14%	Evenredig	Lineair	1
Toenemend positief	0.14% tot 1%	Evenredig	Lineair	1
Afnemend positief	1% tot 3.7%	Onevenredig	Afnemend	0.75
Toenemend negatief	3.7% tot 43.2%	Zeer onevenredig	Afnemend	0,25

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de daadwerkelijke waarde voor het verdringen van de woningvoorraad is 21,539%.

Dit plaatst Goeree-Overflakkee in het toenemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{21,539 - 3,7}{43,2 - 3,7} \right)^{0,25} * -100\% = -81,98\%$$

Midden-Delfland: de daadwerkelijke waarde voor het verdringen van de woningvoorraad is 0,288%. Dit plaatst Midden-Delfland in het toenemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{0,288 - 0,14}{1,00 - 0,14} \right) * 100\% = 17,21\%$$

Scheveningen: de daadwerkelijke waarde voor het verdringen van de woningvoorraad in Scheveningen is 0,444. Dit plaatst Scheveningen in het toenemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{0,444 - 0,14}{1,00 - 0,14} \right) * 100\% = 35,35\%$$

Vervoer: modal split autobezoek

De kernindicator om de modal split van autobezoek te meten komt voor uit kwalitatief bezoekersonderzoek. Het wordt gepresenteerd als percentage. Er wordt verondersteld dat een laag aandeel gewenst is. De exacte configuratie van de schaal is, zoals benoemd, erg locatieafhankelijk. Hierdoor gaan wij uit van de meest simplistische weergave. Er is sprake van onderstaande schaal:

Om de score te berekenen worden idealiter landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het minimum, maximum, en de grenswaarde te bepalen. Deze zijn echter niet beschikbaar. Hierdoor wordt er verondersteld dat als het aandeel boven de 50% ligt (de meerderheid), dit als negatief wordt ervaren.

De waardes en het verloop van de schaal staan in de onderstaande tabel weergegeven:

Categorisering	Waardes	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend positief	0 tot 50	Evenredig	Lineair	1
Toenemend negatief	50 tot 100	Evenredig	Lineair	1

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de daadwerkelijke waarde voor de modal split van het autobezoek van bezoekers is niet beschikbaar voor Goeree-Overflakkee. Dit maakt het dus ook niet mogelijk om voor de indicator balans voor Goeree-Overflakkee te bepalen. Midden-Delfland: de daadwerkelijke waarde voor de modal split van het autobezoek van bezoekers in Midden-Delfland is 48%. Dit plaatst Midden-Delfland in het afnemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{0 - 48}{0 - 50} \right) * 100\% = 4,00\%$$

Scheveningen: de daadwerkelijke waarde voor de modal split van het autobezoek van bezoekers is niet beschikbaar voor Scheveningen. Dit maakt het dus ook niet mogelijk om balans voor Scheveningen te bepalen voor deze indicator.

R&T landoppervlak

Voor deze kernindicator is er zowel sprake van mogelijke onder- als overdruk. Wanneer er geen (of lage) ruimte voor R&T is kunnen we spreken van onderdruk. Wanneer er echter een groot aandeel van het landoppervlak binnen R&T doeleinden valt kunnen we spreken van overdruk. Hierbij is het wel belangrijk te vermelden dat natuur bij het R&T landoppervlak is meegenomen, en het locatieafhankelijk is in welke mate dit gebruikt wordt door recreatie en toerisme.

Dit zorgt voor een onderstaand verloop van de schaal:

Om de score te berekenen worden landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het optimum minimum, maximum, en de grenswaardes te bepalen. Het percentage landoppervlak voor R&T wordt voor elke gemeente binnen Nederland berekend.

Het laagste aandeel van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als minimumwaarde. Het hoogste aandeel van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als maximumwaarde. De mediaan van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als optimum waarde. De grenswaardes zijn bepaald aan de hand van percentielen. Er wordt verondersteld dat de 10% laagst scorende gemeenten onderdruk ervaren en de 10% hoogst scorende gemeentes onderdruk ervaren. De waardes en het verloop van de schaal staan in de onderstaande tabel weergegeven:

Categorisering	Waardes	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend negatief	3,87% tot 9,58%	Evenredig	Lineair	1
Toenemend positief	9,58 %tot 21,75%	Evenredig	Lineair	1
Afnemend positief	21,75% tot 45,14%	Licht onevenredig	Toenemend	1,25
Toenemend negatief	45,14% tot 96,54%	Zeer onevenredig	Afnemend	0,25

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de waarde voor het R&T landoppervlak is 25,98%. Dit plaatst Goeree-Overflakkee in het afnemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$balansscore = \left(\frac{25,98 - 45,14}{21,75 - 45,14} \right)^{1,25} * 100\% = 77,93\%$$

Midden-Delfland: de waarde voor het R&T landoppervlak is 11,68%. Dit plaatst Midden-Delfland in het toenemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$balansscore = \left(\frac{11,68 - 9,58}{21,75 - 9,58} \right) * 100\% = 17,26\%$$

Scheveningen : de waarde voor R&T landoppervlak van Scheveningen is 57,26%. Dit plaatst Scheveningen in het toenemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$balansscore = \left(\frac{57,26 - 45,14}{96,54 - 45,14} \right)^{0,25} * -100\% = -69,68\%$$

Kwetsbare natuur

Wanneer er een groot aandeel van het landoppervlak binnen kwetsbare natuur valt kunnen we spreken van overdruk. Kwetsbare natuur wordt gemeten aan de hand van Natura2000 gebieden.

Dit zorgt voor een onderstaand verloop van de schaal:

Om de score te berekenen worden landelijke cijfers als referentiepunt gebruikt om het optimum minimum, maximum, en de grenswaardes te bepalen. Het percentage landoppervlak van natura 2000 gebieden wordt voor elke gemeente binnen Nederland berekend.

Het laagste aandeel van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als minimumwaarde. Het hoogste aandeel van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als maximumwaarde. De mediaan van alle gemeenten binnen Nederland wordt gebruikt als optimum waarde.

Midden-Delfland: de waarde voor het kwetsbare natuur landoppervlak van Midden-Delfland is 0%. Dit plaatst Midden-Delfland in het afnemend positieve domein. Er is in dit geval sprake van balans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{0 - 3,19}{0 - 3,19} \right)^{1,75} * 100\% = 100\%$$

Scheveningen: de waarde voor het kwetsbare natuur landoppervlak van Scheveningen is 23,12%. Dit plaatst Scheveningen in het toenemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{23,12 - 3,19}{96,16 - 3,19} \right)^{1,75} * -100\% = -6,75\%$$

Categorisering	Waardes	Verloop schaal	Effect	Parameter
Afnemend positief	0% tot 3,19%	Onevenredig	Toenemend	1,75
Toenemend negatief	3,19% tot 96,16%	Onevenredig	Toenemend	1,75

Toepassing op de bestemmingen:

Goeree-Overflakkee: de waarde voor het kwetsbare natuur landoppervlak van Goeree-Overflakkee is 17,93%. Dit plaatst Goeree-Overflakkee in het toenemend negatieve domein. Er is in dit geval sprake van disbalans. De berekende balansscore kan als volgt worden berekend:

$$\text{balansscore} = \left(\frac{17,93 - 3,19}{96,16 - 3,19} \right)^{1,75} * -100\% = -3,98\%$$

7.5 Donutmodel

De gebruikte aanpak in dit onderzoek is geïnspireerd op het donutmodel van de wereldwijd bekende econome Kate Raworth (2017)⁶⁰ dat door onder andere door Stefan Hartman & Jasper Heslinga (2023)⁶¹ is gebruikt om balans in de context van R&T beter te kunnen analyseren en bespreken. Shirley Nieuwland (2023)⁶² heeft dit model in de Nederlandse context toegepast en onderzocht hoe de donut in gezet kan worden om een duurzaamheids-transitie te bewerkstelligen binnen toerisme. Het

laat zien hoe toerisme op zowel sociaal als ecologisch vlak een bijdrage kan leveren aan de bestemming, waarbij economische groei slechts een middel is om dit te bereiken. De tekstbox geeft meer achtergrondinformatie.

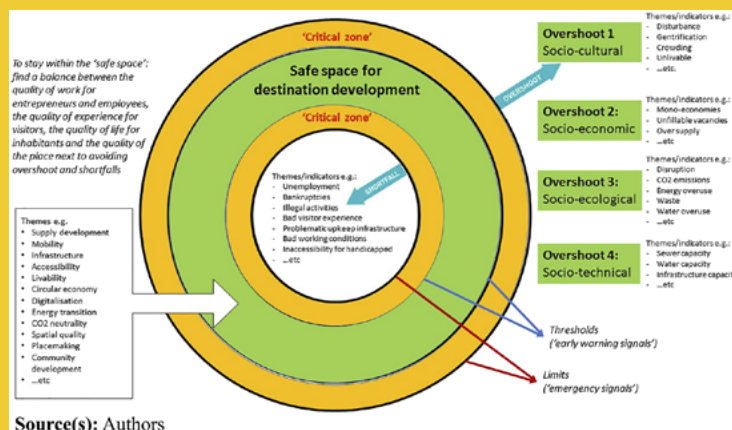
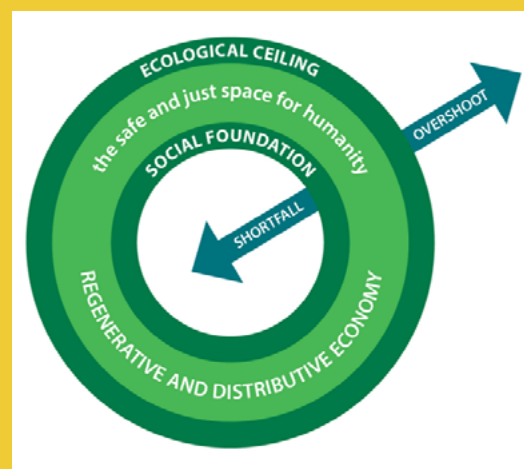
De onderstaande figuren zijn zelfs te gebruiken als ‘canvas’: print het model uit op een A1 of A0 formaat poster en laat deelnemers aan een werksessie op post-its probleempunten schrijven – waarna een gesprek is aan te gaan over grenswaarden.

Donut-denken

Een kader dat veel potentie biedt, is het donutmodel van de wereldwijd bekende econome en gevierde auteur Kate Raworth (2017). De ogenschijnlijke eenvoud van het ‘donut-model’ maakt het zowel aantrekkelijk als effectief. Het vat een complexe verhaallijn samen in een reeks basisitems.

Het basismodel (figuur rechtsboven) laat een ‘veilige ruimte’ zien wanneer het sociale fundament niet in gevaar komt (als dit wel het geval is, is er sprake van een tekort) en rekening wordt gehouden dat er een ecologisch plafond is dat niet doorbroken mag worden (als dit wel het geval is, is er sprake van overschrijding). Het model helpt om drempels te laten zien tussen lichtgroen en donkergroen, wat betekent dat bestemmingen in een ge-varenzone komen als de drempelwaarden worden overschreden. Wanneer de buitenste grenzen, tussen het donkergroene en de witte buitenruimte van het model, worden overschreden, betekent dit dat de bestemming uit balans is. Grenswaarden zijn dan overschreden. Blijft een bestemming in de (donker) groene zone, dat is er sprake van balans.

Het model is verder uitgewerkt voor een toeristische context (Hartman & Heslinga, 2022).

60 Raworth, K. (2017). *Doughnut economics: seven ways to think like a 21st-century economist*. London: Random House

61 Hartman & Heslinga. (2022). *The Doughnut Destination: applying Kate Raworth's Doughnut Economy perspective to rethink tourism destination management*.

62 Nieuwland, S. (2023). *Urban tourism transitions: doughnut economics applied to sustainable tourism development*. *Tourism Geographies*, 26(2), 255–273. <https://doi.org/10.1080/14616688.2023.2290009>

Het model is tevens toegepast in de praktijk, zoals in de plaats 'Vail' in de Verenigde Staten (VS), zie onderstaande figuur. In de setting van een balanstafel zijn relevante balans aspecten benoemd, samen met stakeholders van de regio. Vervolgens is er gewerkt met een stoplichtmodel; groen voor aspecten die in balans zijn, rood voor aspecten die uit balans zijn en geel voor aspecten die nader bekeken moeten worden of nauw in de gaten gehouden moeten worden.

Via het donutmodel kan gekeken worden naar de individuele effecten van R&T. Wanneer er voor die effecten boven- of ondergrenzen overschreven worden kan disbalans, en de noodzaak tot een (nieuwe) zoektocht naar optimalisatie, worden ervaren. Het is echter essentieel om ook te kijken naar de samenhang tussen de effecten. Dit wordt verwerkt in enkele voorbeelden in sectie 2.3. van het onderzoeksrapport.

7.6 Toolkit

Stap 1: Lees de literatuurstudie over een bestemming in balans

In de zoektocht naar balans is het voor een bestemming belangrijk om de complexiteit van balans te begrijpen. Door het literatuurstuk in deze studie te lezen wordt het belang van balans, de verschillende definities van balans en de verschillende afwegingen in de zoektocht naar balans verder verduidelijkt. De basis om aan de slag te gaan is gelegd!

Stap 2: Maak je als bestemming vertrouwd met de definities van de indicatoren

Voordat data kan worden verzameld is het belangrijk om de definities van de balansindicatoren goed te begrijpen. Wat is er concreet nodig om het afwegingskader te vullen? Hierna is het belangrijk om elke variabele te schalen, wanneer vinden we dat er

sprake is van balans en disbalans? De studie doet hier een aanzet toe, maar dit kan per bestemming verschillen. Gebruik de eerste aanzet en maak waar nodig aanpassingen.

Stap 3: Verzamel beschikbare data

Ga als bestemming na welke indicatoren al beschikbare data hebben en voor welke tijdsperiode deze beschikbaar zijn. Maak gebruik van de nationale bronnen zoals aan is gerefereerd is in de studie en verrijk deze met data beschikbaar binnen de bestemming.

Stap 4: Verzamel 'witte vlekken' in het afwegingskader

Maak een overzicht van de beschikbare data en ga na welke data nog niet beschikbaar is. Deze lege datapunten kunnen mogelijk vanuit de bestemming verzameld worden.

Stap 5: Verwerk de data in het afwegingskader

Wanneer het grootste deel van de data is verzameld kan de data verwerkt worden in het afwegingskader. Volg hierbij de aanpak zoals beschreven in de bijlage van het onderzoeksrapport. Stel per indicator een grenswaarde op passend bij de in stap 2 opgestelde schaal, ga na of er sprake is van lineaire of marginale toe-en/of afnemende effecten, bereken de eindscore en verwerk deze in een overzicht zoals tabel 2,3 en 4 uit het rapport.

Stap 6: Organiseer een balanstafel

Na het uitwerken van het afwegingskader kan de volgende stap gezet worden door de resultaten van het afwegingskader te bespreken en analyseren in een balanstafel. In hoofdstuk 5 van het onderzoeksrapport staat gedetailleerd uitgewerkt hoe een balanstafel georganiseerd moet worden.

Stap 7: Verwerk opgedane kennis tijdens de balanstafel

Tijdens de balanstafel wordt veel kennis opgedaan over de correctheid en compleetheid van het afwegingskader. Is er eventueel iets over het hoofd gezien wat moet worden toegevoegd? Zijn de resultaten uit het kader in overeenstemming met de beleving van belanghebbenden binnen de bestemming? Zijn er andere relevante indicatoren die moeten worden meegenomen? Of zijn er misschien aanpassingen in de berekening tot eindscores nodig (bijvoorbeeld door het gebruiken van andere grenswaardes). Gebruik deze stap om te reflecteren op de balanstafel en pas waar nodig het afwegingskader aan.

Stap 8: Trek conclusies en kom tot handelingsperspectieven

Na het verwerken van de resultaten uit de balanstafel in het afwegingskader en de verdere verdiepingen die zijn opgedaan tijdens de balanstafels kunnen er conclusies worden getrokken. Is er sprake van balans op de bestemming? Zo ja, kan deze balans in de toekomst worden gegarandeerd? Wanneer er geen sprake van balans is moet er geïdentificeerd worden in welke vorm disbalans naar voren komt: is dit tussen domeinen of op losstaand indicatorniveau? Op basis van deze conclusies kunnen er concrete handelingsperspectieven worden opgesteld.

Contact informatie

Erasmus UPT - Dr. Giuliano Mingardo
(mingardo@ese.eur.nl)

Erasmus Centre for Urban, Port and Transport Economics (Erasmus UPT)

Erasmus UPT is een onderzoeks- en opleidingsinstituut gevestigd binnen de Erasmus Universiteit Rotterdam. Het onderzoeksteam van Erasmus UPT richt zich op drie thema's, namelijk stedelijke en regionale economie, haven economie en vervoerseconomie. De missie van Erasmus UPT is om met wetenschappelijke methoden praktische kennis en oplossingen te bieden. Onderzoeksprojecten van Erasmus UPT vinden plaats in binnen- en buitenland, zowel voor opdrachtgevers in de publieke als private sector. Meer informatie is beschikbaar op de website: www.eur.nl/upt

Centre of Expertise Leisure, Tourism and Hospitality (CELTH)

CELTH is een samenwerkingsverband tussen drie hogescholen in Nederland; namelijk Breda University of Applied Sciences, NHL Stenden Hogeschool/ European Tourism Futures Institute en HZ University of Applied Sciences/Kenniscentrum Kusttoerisme. Het doel is om publiek-private samenwerkingsverbanden tussen hogescholen en werkveldpartners te stimuleren. CELTH is het enige Centre of Expertise binnen het domein vrije tijd, toerisme en gastvrijheid en heeft veel ervaring met het onderwerp 'balans'. Meer informatie is beschikbaar op de website: www.celth.nl

Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd

Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd is een onderzoeks- en adviesbureau specifiek gericht op de vrijetijdssector. Eén van de vier werkvelden van het bureau spitst zicht toe op leefbaarheid en leefomgeving. Hieronder vallen balansvraagstukken en draagkrachtonderzoeken. Het bureau is actief betrokken geweest bij de totstandkoming van het advies 'Waardevol toerisme' van de Raad voor de Leefomgeving (2019). Sindsdien ondersteunt het bureau gemeenten en regio's door heel Nederland met de toepassing hiervan met onze methoden en praktische tools. Deze praktijkervaring, onder andere voor bestemmingen in Zuid-Holland, zet Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd in dit project graag in om tot toepasbare en bruikbare tools te komen voor het sturen op 'bestemmingen in balans'. Meer informatie is beschikbaar op: <https://ruimteenvrijetijd.nl>

Bureau BUITEN

Bureau BUITEN is een adviesbureau op het gebied van economie en omgeving en werkt dagelijks met een team van enthousiaste adviseurs aan deze vraagstukken. Bureau BUITEN draagt met haar werkveld vrijetijdseconomie bij aan advies rondom verschillende thema's binnen de toeristisch-recreatieve sector. Binnen Bureau BUITEN werken professionals aan diverse opgaven zoals de kwaliteit van de leefomgeving en waardevol en duurzaam toerisme. Bureau BUITEN werkt aan het uitbreiden van haar duurzaam toerisme dossier (<https://bureaubuiten.nl/duurzaam-toerisme/>) en ondersteunt overheden en terreinbeheerders graag bij opgaven rondom deze thema's.

Colofon

Dit is een uitgave van de provincie zuid-holland in opdracht van Kennis Zuid-Holland. Meer weten over het kennisprogramma, ga naar <https://kennis.zuid-holland.nl/>

Juni 2025

Auteurs

Giuliano Mingardo (Erasmus UPT)
Dominique van Keeken (Erasmus UPT)
Joris van der Linde (Erasmus UPT)
Jeroen van Haaren (Erasmus UPT)
Diana Korteweg Maris (CELTH, HZ Kenniscentrum Kusttoerisme)
Jeroen Klijs (CELTH, BUAS)
Stefan Hartman (CELTH, NHL Stenden)
Noël Middelhoek (CELTH, NHL Stenden)
Anneke van Mispelaar (Bureau BUITEN)
Saskia Roos (Bureau BUITEN)
Tinco Lycklama (Bureau voor Ruimte & Vrije Tijd)

Beeld omslag

Afbeelding gegenereerd door OpenAI's DALL·E 2.

Integriteit

De betrokken onderzoekers zijn gebonden aan de integriteits- en gedragscode van de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Nederlandse gedragscode voor wetenschappelijke integriteit. De betrokken onderzoekers voeren het onderzoek zorgvuldig en volgens plan uit. Erasmus UPT en de betrokken onderzoekers kunnen echter geen garanties geven over de feitelijke juistheid of compleetheid van de resultaten.

